

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

KUR'ÂN-I KERÎM'DE KINANAN İNSAN

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Zehra SERTER**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Muhammed Fatih KESLER**

Çanakkale – 2011

TAAHHÜTNAME

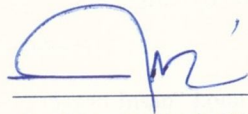
Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Kur’ân-ı Kerîm’de Kınanan İnsan” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

07..09..2011

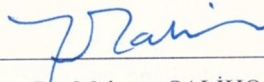
Zehra SERTER

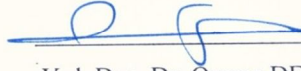
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne
Zehra SERTER'e ait Kur'an-ı Kerim'de Kınanan İnsan adlı çalışma, jürimiz
tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. M. Fatih KESLER
(Danışman)

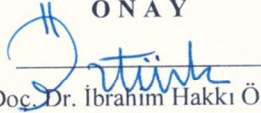

Yrd. Doç. Dr. Mahmut SALİHOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Osman DEMİR

Tez No : 414552
Tez Savunma Tarihi : 07.09.2011

ONAY

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Hakkı ÖZTÜRK

Enstitü Müdürü

.../.../20...

ÖZET

Kur’ân-ı Kerîm’de Kınanan İnsan

İnsan, düşünceleri, inançları, ahlâkî tutum ve eylemleriyle bir değer ifade eder. İslâm dini de insana bu değeri kazandırmayı hedeflemiştir. Bundan dolayı Kur’ân-ı Kerîm’de insanın müspet ve menfî yönleri belirtilerek ideal insan modeli ortaya konulmuştur. İnsanın çirkin vasıflarından, sapkın inançlarından ve kötü amellerinden söz edilirken kınama lafızlarına yer verilmiştir. Böylelikle insanların bu tutum ve davranışlardan uzak durmaları istenmiştir.

Biz de “Kur’ân-ı Kerîm’de Kınanan İnsan” konulu tezimizde insanın menfî yönünü incelemiş bulunmaktayız. Çalışmamızda, vahye ve akla ters düşen insanın bu tutum ve davranışlarının Allah tarafından kınandığı gösterilerek, bu mezmum davranışlar hususunda insanların bilinçlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân-ı Kerîm, insan, kınama, inanç, amel, ahlak.

ABSTRACT

Reprimand Human in The Qur'an

Humankind would be valuable with this thoughts, beliefs, moral attitudes and moral acts. Islam aims to bring that value to the people. Therefore, Qur'an specifies the ideal human model by indicating the positive and negative aspects of the human. The concept of condemnation are given when Human's ugly features, such heretical beliefs and evil deeds be mentioned. Thus, people were asked to stay away from these attitudes and behaviors.

We have studied the negative aspects of people in our thesis "Reprimand Human in the Qur'an". In our study, we have intended to show that attitude and behaviors which are contrary to revelation and the mind of man condemned by God and we also intended to raise awareness of people regarding this condemnation behavior.

Key Words: Qur'an, human, condemnation, beliefs, deeds, morality.

ÖNSÖZ

Yüce Allah insanı varlık sahasına çıkarmadan önce meleklerine “muhakkak ben çamurdan bir insan yaratacağım” demek suretiyle bu durumu bildirmiş ve insanı pişmiş çamur gibi bir balçıktan yarattıktan sonra şekillendirip, ilâhi ruhundan üflemek suretiyle de insanın yaratılışını en güzel bir biçimde tamamlamıştır. Tabi ki bu yaratılış şekli ilk insan Hz. Adem (a.s)’den sonra yerini, herkesin malumu olduğu üzere daha farklı bir yaratılış evresine bırakmıştır. Durum böyle bile olsa, insana ilk yaratılışta verilmiş olan maddi ve manevi unsurlar, ilk insan Hz. Adem (a.s) ve onun neslinden gelen tüm insanların özünde bulunmaya devam etmektedir. Bu yönüyle insan iki kutuplu bir varlıktır. Onun bir yönü çamur gibi pek bir değer ifade etmeyen maddeden müteşekkilen diğer yönü ilâhi bir nefha ile hayat bulmuştur ki bu kişiyi değerli kılan tarafıdır. Bu sebeple insan bir yönüyle övgüye mazhar görülürken diğer süflî yönü sebebiyle de ilâhi kınamaya muhatap olmaktadır.

Yüce Yaratıcı Kur’ân-ı Kerîm’de, doğru düşünce, doğru inanç, müspet davranışlar ile ilgili ilâhi açıklamalarda bulunduğu gibi; yanlış değer ve algıları, tutum ve davranışları da zikretmektedir. Bu hususlarda insanın faili olduğu menfî yönelişlerinin çirkinliğine dikkat çekmek isteyen İlâhi İrade, bunu, kınama manası ihtiva eden ifadeler kullanmak suretiyle gerçekleştirmiştir.

Her insan Allah’ın yarattığı bir varlık olması itibariyle değerlidir. Ancak insanın bu değerini muhafaza etmesi yaratıcısına ve yarattıklarına karşı sergilediği davranışlarıyla ilişkilidir. İlâhi mesajın ilkelerine uygun bir duruş ortaya koyan insanların bu hallerinden, Kur’ân’da övgü ile bahsedilirken, bunun aksi bir yaşam süren insanlardan yergi ile söz edilmektedir. Biz de “Kur’ân-ı Kerîm’de Kınanan İnsan” adını verdiğimiz bu çalışmamızda kendisinden yergi ile söz ettiren insanların mezmum hallerini ilmi bir bakış açısıyla ortaya koyduk. Bir bakıma menfî tutum ve davranışlardan hareketle, rol model insanın nasıl olması gerektiğini açıklamaya çalıştık.

Bir giriş ve üç bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde Kur’ân-ı Kerîm’de kınama ifade eden kavramlara ve hitaplara yer verdik. İkinci bölümde, insanın, Allah, peygamber, melek ve kitap inancı hakkındaki yanlış tasavvurlarını açıklayarak bu durumun ilâhi zemme konu oluşunu ele aldık. Üçüncü bölümde ise amel ve ahlak

yönünden kınanmakta olan insanın mezmum eylemlerine/eylemsizliklerine dair incelemelerde bulunduk.

Bu çalışmam boyunca benden desteğini esirgemeyen hocam Prof. Dr. Muhammed Fatih KESLER'e teşekkürlerimi sunarım. Araştırmalarım esnasında maddi ve manevi desteklerini yanımda bulduğum İlim ve İrşad Vakfı'na, ayrıca İlim Yayma Vakfı'na ve TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) yetkililerine şükranlarımı arz ederim. Ayrıca maddi ve manevi her türlü destekleriyle her zaman yanımda olan aileme de teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden tevîk Allah'tandır.

Zehra SERTER

İstanbul-2011

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ	1
I. TEZİN KONUSU VE AMACI	1
II. TEZİN ÖNEMİ	2
III. TEZİN KAPSAM VE SINIRLARI.....	3
IV. TEZİN KAYNAKLARI VE KULLANIMI.....	5
BÖLÜM I	7
KUR'ÂN-I KERÎM'DE KINAMA KAVRAMI.....	7
1.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Kınama İfade Eden Kavramlar.....	7
1.1.1. Zemm (ذم).....	7
1.1.2. Veyl (ويل)	8
1.1.3. Levm (لوم).....	9
1.1.4. La'ane (لعن).....	10
1.1.5. Kella (كلا)	11
1.1.6. Kutile (قتل)	12
1.1.7. Kefa (كفى)	12
1.1.8. Bi'se (بئس)	13
1.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Kınama İfade Eden Hitaplar	14

1.2.1. Size ne oluyor da	14
1.2.2. Aklınızı kullanmıyor musunuz?	15
1.2.3. Hayvanlar gibidirler, hatta daha da aşağıdırlar	15
1.3. DEĞERLENDİRME	16
BÖLÜM II.....	18
İMANI BAKIMINDAN KINANAN İNSAN.....	18
2.1. Allah İnancı.....	20
2.2. Peygamber İnancı.....	27
2.3. Melek İnancı	32
2.4. Kitap İnancı.....	34
2.5. DEĞERLENDİRME	39
BÖLÜM III	41
KUR'ÂN-I KERÎM'DE AMEL VE AHLAK CİHETİYLE KINANAN İNSAN	41
3.1. Ameli Bakımından Kınanan İnsan	41
3.1.1. Akletmemesi Sebebiyle Kınanan İnsan	41
3.1.2. Zikretmemesi Sebebiyle Kınanan İnsan	47
3.1.3. İbadeti Ciddiye Almaması Sebebiyle Kınanan İnsan	52
3.1.4. Dünyaya Aşırı Bağlılığı Sebebiyle Kınanan İnsan.....	55
3.1.5. İftira Suçu Sebebiyle Kınanan İnsan	59
3.1.6. Hakkı Gizlemesi Sebebiyle Kınanan İnsan.....	64
3.1.7. İyiliği Emredip Kötülükten Sakındırma İşini Terketmesi Sebebiyle Kınanan İnsan	68
3.1.8. Söylediğiyle Amel Etmemesi Sebebiyle Kınanan İnsan	71
3.1.9. Hayra Engel Olması Sebebiyle Kınanan İnsan	74
3.1.10. Cihad Emrini Ciddiye Almaması Sebebiyle Kınanan İnsan.....	77
3.2. Ahlâkî Bakımdan Kınanan İnsan	82

3.2.1. Tartışmacı Kişinin Kınanması.....	82
3.2.2. Cimriliği Sebebiyle Kınanan İnsan	88
3.2.3. Kibri Sebebiyle Kınanan İnsan	93
3.2.4. Nankörlüğü Sebebiyle Kınanan İnsan	99
3.2.5. Alay Etmesi Sebebiyle Kınanan İnsan	103
3.3. DEĞERLENDİRME	109
SONUÇ.....	114
KAYNAKÇA.....	117

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâm
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ATÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Hız.	: Hazreti
r.a.	: Radiyallâhu anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
SDÜİFD	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
t.y.	: tarih yok
vb.	: ve benzeri
y.y.	: yayın yeri yok
YYÜİFD	: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

GİRİŞ

I. TEZİN KONUSU VE AMACI

Hiçbir şeyin ilminden gizli kalmadığı Yüce Allah, kendisine şah damarından daha yakın olduğunu bildirdiği insanın her halinden haberdardır. İnsanın bütün özelliklerini, eğilimlerini ve düşüncelerini en iyi bilen ve bunu da insana bildiren Yüce Yaratıcı'dır. O, insanı dünya hayatında başıboş bırakmamış,¹ bu hayat yolculuğunda kendisine kılavuzluk edecek ilâhi mesajlarını da ulaştırmıştır. Peygamberler aracılığıyla insanlara ulaştırılan vahyî bildirilere muhatap kılınan kişi için en büyük nimet, kendisine aklî kuvvenin bahşedilmesi olmuştur. Vahyin en önemli fonksiyonlarından biri, insanın fitratındaki iyiliğe programlanmış hassalarını işler hale getirmek ve korumak; kötülüğe meyilli taraflarını da bir bakıma kontrol altında tutmaya çalışmak ve zaman içinde ortadan kaldırmaktır. İlâhi İrade bu yöntemle tüm insanlığın kemale erişini hedeflerken, insanların bazısı bu hususta istenilen iradeyi gösterememiştir. İnsan gerçek hedefinden uzaklaşmakla birçok insânî yetisini de devre dışı bırakmış olmaktadır. Hakikati anlamakta hataya düşen insan, kendisini yokluktan varlık âlemine çıkartan, onu bir damlacık sudan yaratıp değer biçen Rabbine karşı apaçık bir düşman olur hale gelmiştir. Bu hasım, Rabbinden kendisine ulaşan vahye karşı kimi zaman büyülenmiş, hiçbir bilgisi olmadığı meselelerde Rabbiyle tartışmaya kalkmış, O'nun ve yarattıkları hakkında batıl tasavvurlar ortaya koymuştur. Bu zihniyet ve inançtaki insanlardan Kur'ân'da yergi ile bahsedilmektedir. Böyle kişilerin fiilleri ve ahlâkî özellikleri de ilâhi zemme konu olmaktadır.

Bir de, vahyin özüne ters düşen inanç ve tasavvurları olmamakla birlikte; birtakım ârizî sebeplerden dolayı amel ve ahlak cihetiyle durumları hatalı kabul edilen insanlar vardır. Bu insan davranışlarından da Kur'ân'da yergi ile bahsedilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim sözünü ettiğimiz kişilerin tüm bu hallerine dikkat çekmiş, bunu da bazen kınama, kimi zaman azar kimi yerde de taaccüp ifadelerine yer vererek gerçekleştirmiştir.

Bizim de çalışmamızın konusunu iman, amel ve ahlak cihetiyle kınanmakta olan insan davranışları oluşturmaktadır. “Kur'ân-ı Kerîm'de Kınanan İnsan” konulu çalışmamızın amacı Yüce Allah'ın, insanın hangi özelliklerini, tutum ve davranışlarını kötü bulduğunu ortaya koymak ve insanın bu çirkin durumlarına dikkat çekerken hangi

¹ Kıyâmet (75): 36.

kavramları ve hitap şekillerini kullandığını göstermeye çalışmaktır. Araştırmamızın bu amacını gerçekleştirirken kınama lafızları ve kınama manası yüklü ayetlerle delillendirme yoluna gidilmektedir. Yine bu çalışmamızla amaçladığımız bir diğer husus, kınanmakta olan fiillerin ne derece çirkin olduğunu göstererek insanları bu tür davranışlardan uzak tutmaya çalışmaktır.

II. TEZİN ÖNEMİ

Evrensel mesajları ve indiği günden bugüne kadar geçerliliği devam eden ve gelecekte de edecek olan hükümleriyle Kur’ân-ı Kerîm, bütün insanlara yöneltilen evrensel bir mesaj ve Rabbani bir hitaptır. “Kur’ân’da Kınanan İnsan”ın tespitini yaptığımız bu çalışmamızda, sadece Kur’ân’ın indiği ilk dönem insanların iman, amel ve ahlâkî bakımdan çirkin kabul edilen durumlarını göstermeyi amaçlamadık. Kur’ân’ın nüzulünden günümüze ve dünyanın var olmaya devam edeceği zamana kadar ilâhi mesajın hükümleri, insanlar ile ilgili tespitleri ve değerlendirmeleri de süreklilik gösterecektir. Çünkü insanların özellikleri benzerlik arz etmektedir. Kendisinden övgüyle ya da yergi ile bahse konu olan, insan davranışlarının niteliğidir.

Kur’ân-ı Kerîm, insanların düşünce ve eylem sahasında, ilâhi ilke ve kuralları hâkim kılmayı amaçlamıştır. Bunu da ilk olarak, toplumda “tevhid inancı”nı tesis etmekle gerçekleştirmeye çalışmıştır. Çünkü doğru inanç ve düşünce, doğru davranışların da zeminini hazırlamaktadır. Kur’ân’ın ana konularını incelediğimizde, onda başlıca iman, amel ve ahlak esaslarının bulunduğu görürüz. Bu üç konu birbiriyle sıkı bir ilişki içerisinde ve bunlar birbirini şekillendiren ve takviye eden alanlardır. Bundan dolayı bir kişi iman gereği olan doğru inancı ve yönelişi gerçekleştirmediğinde kınandığı gibi; iman ediyor olmakla birlikte, İslâmi ahlakı hâiz olmayan davranışlarda bulunması durumunda da zemmedilebilmektedir.

Bundan dolayı ilâhi zemm sebebi sayılan durumların neler olduğunu bir arada görmenin insana fayda sağlayacağını düşünmekteyiz.

Bu çalışmamızda Yüce Allah kullarını hangi vasıflarından dolayı kınamıştır? Bu mezmum fiillerin sâikleri nelerdir? Kınama ayetleri Kur’ân’da daha çok hangi lafızlarla yer almaktadır? İlâhi zemme muhatap olmamak için dikkat edilmesi gereken hususlar nelerdir? gibi sorulara cevap vermeye çalıştık. Çünkü bunlar kâmil bir insanın inşası için önemli hususlardır.

Araştırmamızda, İlâhi İrade'nin kendisinden kınayarak bahsettiği insanların ve bunların kötü eylemlerinin/eylemsizliklerinin neler olduğunu göstermeye çalışarak, zemme muhatap kılınmanın sâiklerinden insanları uzak tutmak istedik.

Çalışmamızın bu hususları içermesinden dolayı büyük bir önemi hâiz olduğunu düşünmekteyiz.

III. TEZİN KAPSAM VE SINIRLARI

Yüce Allah'ın göndermiş olduğu Kur'ân-ı Kerîm'i kendisine rehber edinen insanların, karşılaştıkları problemleri ya da merak ettikleri meseleleri Kur'ân'a taşıdıklarında, doğru çözüme ulaşmak ve merak edilen konu ile ilgili olarak bütüncül bir bilgiye sahip olmak için, uzun bir zaman ya da ciddi bir araştırma gerekebilir. Kur'ân ayetleri konu bütünlüğü içinde nâzil olmadığından, aynı şekilde ayetlerin mushaftaki tertibi de konularına göre yapılmadığından, Kur'ân'da belli bir konu hakkında bütünüyle bilgi sahibi olabilmek için geniş çaplı okumalar yapmak gerekir. Toplumun sosyal ve kültürel durumu dikkate alındığında ise herkesin böyle bir araştırma yapmasının mümkün olmadığı görülecektir. Sosyal gerçeklik olarak var olan bu tür durumlar, ihtiyaç olarak bir takım çalışmaların yapılmasını zaruri kılmıştır. Bu ihtiyaç hali Kur'ân araştırmalarında “konulu tefsir metodu” ile giderilmeye çalışılmıştır.

Kur'ân verilerini, onun insan hayatına yön veren ilkelerini sunmanın en iyi, en güvenilebilir yollarından biridir konulu tefsir çalışmaları.² Konulu tefsir, günümüz insanının yenilenen ihtiyaçlarını karşılamada ve ilâhi mesajın evrensel ilkelerini insanlığın anlama ufkuna yaklaştırarak istifadesine sunma noktasında, başvurulabilecek güvenilir bir yöntemdir. Böyle bir tefsir çalışması, çağımız insanının hayatta karşılaştığı problemlerini ilâhi vahyin rehberliğinde çözümlemesine fırsat sağlayan Kur'ân ile kişi arasında bir bağın oluşmasına imkân tanır.

Biz de bu çalışmamızda yukarıda sözünü ettiğimiz “konulu tefsir metodunu” esas aldık. “Kur'ân-ı Kerîm'de Kınanan İnsan” isimli bu araştırmamıza Kur'ân'da, Allah'ın kınamakta olduğu insan ve davranışlarını konu edinen ayetleri tespit etmekle başladık. Tespit ettiğimiz ayetler neticesinde, Yüce Allah'ın kullarını kınarken bazı kelimeleri sıklıkla kullanmış olduğu bilgisine ulaştık. Dikkatimizden kaçan ayetlerin olmasına ihtimal

² Mehmet Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Esra yayınları, İstanbul 1995, s. 119; Şahin Güven, *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu*, Şûrâ Yayınları, İstanbul 2001, s. 110, 111; A. Cüneyt Eren, *Kur'an-ı Kerim'in Anlaşılmasında Yeni Bir Yaklaşım: Konulu Tefsir Metodu*, Nil Yayınları, İzmir 2000, s. 32.

vermemek için, bu kınama ifade eden kavramlardan hareketle el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm adlı eserden, ayrıca konulu Kur'ân fihristlerinden faydalananarak ayet tespitlerimizi tamamladık. Bir konunun araştırılmasında, konuyu sadece kelime olarak içeren ayetlerle yetinilmemesi, ayetleri belirlemede içeriğin de dikkate alınması gerekliliğinden³ hareketle kimi ayetlerin, kınama kelimelerini bizzat ihtiva etmemekle birlikte, bağlamı (siyak-sibak) dikkate alındığında zemm anlamını hâvi olduklarını gördük ve bundan dolayı hükmen konuyla ilgili olan ayetleri araştırmamıza dâhil ettik. Yine birtakım hitap şekillerinin de kınama işlevi gördüklerini dikkate alarak bunların yer aldığı ayetleri araştırmamızın ilgili kısımlarında işledik. Tespitlerimiz sonucu ulaştığımız ayetleri uygun konu başlıklarına göre sınıflandırdık. Bununla birlikte Kur'ân'daki konuların bölünmeyi kabul etmedikleri ve konuların birbirinden bağımsız olmadıkları gerçeğinden⁴ hareketle, biz de kimi zaman farklı konu başlıkları altında aynı ayetlere yer vermek durumunda kaldık.

Çalışmamızda İnsan-Allah, insan-insan ve insan-toplum ilişkisi içerisindeki bir zeminde ortaya çıkan menfî insan davranışlarını incelerken, bunlarla ilgili olarak vahyî değerlendirmeleri dikkate alarak Yüce Allah'ın insanı kınadığı durumları göstermeye çalıştık. İnsanların birbirlerini veya Peygamberlerin ümmetlerini kınamalarını konu edinen ayetleri araştırmamıza dâhil etmedik. Çalışmamızı ilâhi zemm ifadelerini ve hitaplarını konu edinen ayetlerle sınırladık. Her ne kadar birinci bölümde ayetleri Arapça metinleri ile verdiksek de diğer iki bölümde sadece, metnindeki bir kelime ya da belagat ile ilgili gerekli bir açıklama yaptığımız ayetlerin Arapça metinlerine yer verdik.

Çalışmamızın ikinci bölümünün başında İslâm öncesi Arap Yarımadası'nın inanç durumunu kısaca ele aldık. Sonrasında ise Hz. Peygamber'in getirdiği Kur'ân düşüncesi ile toplumun zihniyeti arasındaki çatışmalara yer vererek, insanların imani meselelerde inkâra ya da hataya düşmelerinin sebebi olan sosyal, kültürel ve zihni yönlerini ortaya koyduk. Ve bu durumların Kur'ân'da ne şekilde kınandığını inceledik. Allah, peygamber, melek ve kitap inancı bakımından kınanan insanın durumunu ele aldığımız bu bölümde diğer bir iman esası olan ahiret inancı ile ilgili bir başlığa yermeyerek, insanın ahiret inancı bakımından kınandığı durumları araştırmamızın bir sonraki bölümünde “dünyaya aşırı

³ Cevadî Amulî, *Celal ve Cemal Aynasında Kadın*, (çev. Ejder Okumuş), İnsan Yayınları, İstanbul 2005, s. 41.

⁴ Şahin Güven, *Çağdaş Tefsir...*, s. 48-50.

bağlılığı sebebiyle kınanan insan” ve “alay etmesi sebebiyle kınanan insan” başlıklı kısımlarda açıklamayı uygun gördük.

İnsanın zihninde şekillenen ve kalbinde yer bulan imanın bir başka boyutu da dışa yansımalarıdır: İbadetler, ahlakî davranışlar ve her türlü muamelat buna dâhildir. Bunların tümünü insanın amelleri olarak da değerlendirebiliriz. Biz de çalışmamızın üçüncü bölümünde insanın amel ve ahlak cihetiyle mezmum davranışlarının Kur’ân’da nasıl ifadelendirildiği üzerinde durduk. İnsanın bu tür davranışlarını ve çirkin vasıflarını Yüce Allah’ın son derece kerih bulduğunu ve onları şiddetle kınamakta olduğu gerçeğini ortaya koyduk. Yüce Allah’ın çirkin bulduğu ve yasakladığı şeyler tabîî ki de bizim bu bölümdeki konu başlıklarımızla sınırlı değildir. Ancak çalışmamızın konusu bizi böyle bir sınırlama yapmak durumunda bırakmıştır. Çünkü biz, İlahi İrade’nin kınamakta olduğu davranışları ve ahlâkî tutumları konu edindik. Yoksa İslâm dininin ilkeleri ile bağdaşmayan ve yasak kılınan, bu konudaki emirlerin ihlali durumunda cezai müeyyidelerin uygulanması gerekeceği daha birçok çirkin ahlak ve davranış şekilleri mevcuttur ve Kur’ân’da bahsedilmektedir. Ancak bunlar kınama üslubu ile işlenen hususlar değildir. Araştırmamızın üçüncü bölümünde belli konu başlıklarına yer verişimizin sebebi ifade etmeye çalıştığımız bu durumdur.

IV. TEZİN KAYNAKLARI VE KULLANIMI

Araştırmamız muhtevası bakımından tefsir, hadis, tarih ve psikoloji gibi geniş bir alanda incelenme yapmayı gerekli kılmıştır. Tezimiz konulu tefsir çalışması olduğundan öncelikle konu ile ilgili ayetleri en sağlıklı yol olarak kabul ettiğimiz bir şekilde; Kur’ân-ı Kerîm’i başından sonuna kadar okuyarak tespit ettik. Tespit ettiğimiz ayetlerdeki kınama ihtiva eden lafızları bir kerede “el-Mu’cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur’âni'l-Kerîm” adlı eserden tarayarak konuya ilişkin temel ayet tespitimizi tamamladık.

Birinci bölümde kınama lafızlarını incelerken başta el-Cevherî (ö: 393/1003)’nin “*es-Sihâh*”ı, İbn Manzûr (ö: 711/1311)’un “*Lisânul-Arab*”ı, ez-Zebîdî (ö: 1205/1790)’nin “*Tâcul-Arûs*”u ve İsfehânî (ö: 502/1109)’nin “*Müfredât*”ı olmak üzere temel Arapça lügatlerden yararlandık. Ayrıca tezimizin diğer bölümlerindeki kavramların izahında da bu eserlerden faydalandık.

Çalışmamız boyunca ayetlerin yorumlarına yer verirken temel rivayet ve dirayet tefsirlerinden istifade ettik. Rivayet tefsirlerinin en önemlilerinden Taberî (ö. 310/922)’nin “*Câmi’u’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*”ı, Beğavî (ö. 510/1117)’nin “*Maâlimu’t-Tenzîl*

fi't-Tefsîr ve't-Te'vîl"i, İbn Kesîr (ö. 774/1372)'in "*Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*"i, dirayet tefsirlerinden Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin "*el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*"i, Râzî (ö. 606/1210)'nin "*Mefâtîhü'l-Ğayb*"ı sıklıkla müracaat ettiğimiz kaynaklar arasındadır. Yine, meseleleri sosyal yönüyle ele alarak yorumlayan Seyyid Kutub (ö. 1386/1966)'un "*fi Zilâli'l-Kur'ân*" adlı eserinden ve İzzet Derveze (ö. 1404/1984)'nin "*et-Tefsîru'l-Hadis*" isimli eserinden çok defa istifade ettik. Bunların dışında daha birçok tefsir kaynağına da müracaat ettik.

Araştırmamızda ayet meallerine yer verirken tek bir meale bağlı kalmayı tercih ederek Diyanet İşleri Başkanlığı'nın "*Kur'ân-ı Kerîm Meali*"ni esas aldık.

Araştırmamızın konusu ile ilgili ayetleri yorumlarken Kur'ân'ın ilk müfessiri olarak bilinen Hz. Peygamber'in hadislerini de dikkate aldık. Bu konuda Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel'in eserlerinden yardım aldık.

Çalışmamızı sahabe, tâbiûn ve daha sonraki bilginlerin görüş ve düşünceleriyle de zenginleştirdik. Araştırmamızın konu başlıklarıyla paralellik arz eden mevcut kitapları ve bilimsel makaleleri de göz önünde bulundurarak çalışmamızı tamamladık.

BÖLÜM I

KUR'ÂN-I KERÎM'DE KINAMA KAVRAMI

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de bazı insanları kınamakta ve bunların mezmum hallerinden söz etmektedir. Bunu da kimi yerde kınama ifade eden kelimeleri kullanmak suretiyle, kimi yerde de yönelttiği bazı sorular veya tahkir ifade eden birtakım cümleler ile gerçekleştirmektedir. Biz de araştırmamızın bu bölümünü iki kısımda ele alacağız. İlk olarak Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın insanı kınayışını ifade eden ayetlerde daha çok hangi kavramların kullanıldığını ve bunların ne şekilde zemm manasını karşıladıklarını göstermeye çalışacağız. İkinci kısımda ise birkaç ayeti örnek göstermek suretiyle kınama hitaplarına yer vereceğiz. Bu hitap şekillerinin kınama manasını hâiz olduklarını gösteren gerekli açıklamalara, çalışmamızın ileriki konu başlıkları altında söz konusu ayetlerin geçtiği kısımlarda yer vereceğiz.

1.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Kınama İfade Eden Kavramlar

1.1.1. Zemm (ذم)

Fiil olarak “kötü davranışından veya hareketinden dolayı onu zemmettim, suçladım, ayıpladım, yerdim, kabahatli buldum, kınadım veya payladım” anlamında ذمته - اذمه şeklinde kullanılır. Bu fiilin mastarı ذم şeklinde gelir. Kötü davranışından veya hareketinden dolayı zemmedilen, suçlanan, ayıplanan, yerilen, kabahatli bulunan, kınanan veya paylanan kişiye *mezmum* (مذموم) veya *zemim* (ذميم) denir.¹

Zemm medh'in zıddıdır.² Övülen, medhedilen kişinin aksine kınanan, ayıplanan, zemmedilen kişi için kullanılır.

Suyu az olan kuyuya da *bi'run zemmetün* (بئر ذمة) “zemmedilmiş kuyu” denir.³ *mekruh su* (الماء المكروه) için *ez-zemim* (الذميم) kelimesi kullanılmıştır.⁴ Suyu az olan kuyu

¹ Ebû'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, ed-Darü'l-Mutavassıtiyye li'n-Neşr, Beyrut 2005, II, s. 1394; Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât Elfâzi'l-Kur'ân*, (thk. Safvan Adnan Davudi), Dârü'l-Kalem, Dımaşk 2002, s. 331.

² *Lisânu'l-Arab*, II, s. 1394; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhü'l-Arabiyye*, Daru İhyai't-Türasi'l Arabi, Beyrut 1999, IV, s. 1563.

için ve aynı şekilde mekruh suyu ifade etmek için ذَم'in müştakı/ türevi olan kelimelerin kullanılması bu kavramın kendinde noksanlık ve kötöleme anlamını barındırdığını göstermektedir.

1.1.2. Veyl (ويل)

Veyl'in aslı sözlükte azap ve helak demektir.⁵ Ayrıca bazen 'tahassür; üzüntü, keder' üzerine de kullanıldığı olur.⁶ Yani üzüntülü bir insanın "vah başıma gelenler" demesi gibi bir nidayı ifade etmek için de kullanılmaktadır. "*Vah bize, bizi yattığımız yerden kim kaldırdı? İşte Rahman'ın va'dettiği şey budur. Demek peygamberler doğru söylemiş!*"⁷ mealindeki ilâhi ifadede yer alan "veyl" in bu manada kullanıldığını görmekteyiz. Yine benzer şekilde yas, matem durumlarında da "veylah!" denilmektedir.⁸

Veyl kelimesinin anlamına dair belirtilen görüşlere baktığımız zaman İbn Kelbi veyl'in şiddetli bir azap olduğunu söylerken; İbn Mesud onun cehennemde bir vadi olduğunu ifade etmiştir. Onun cehennemdeki bir kuyu ya da cehennemin kapılarından birinin adı olduğu da söylenmiştir.⁹

Yine veyl kelimesi için İbn Abbas onun "elem veren azap" olduğunu söylemiştir. Süfyân Sevrî'den gelen bir rivayette ise onun, cehennem ehlinin irininin aktığı dere yatağı manasına geldiği bildirilmiştir.¹⁰ Bir nebevî ifadede ise bu kelimenin ne manaya geldiği şöyle açıklanmaktadır: "O (veyl), Cehennem'de bir deredir ki kâfir; kırk yıl boyunca aşağı doğru düşer de onun dibine ancak ulaşabilir."¹¹ Ayrıca "veyl" in, son derece va'id ve ilâhî tehdidi ifade etmekte olan bir kavram olduğu da zikredilmiştir. Râzî ise bütün bu rivayetlerden sonra "veyl" in ister cehennemdeki bir vadinin adı olsun, ister büyük azap manasına geliyor olsun, onun va'id ve ilâhî tehdidi ifade eden bir kavram olduğu görüşü hususunda herhangi bir şüphe olmadığını ifade etmiştir.¹² Nitekim veyl kelimesinin ilâhî tehdidi ifade etmekte olduğunu zikredeceğimiz şu ayette de görmekteyiz:

³ *Lisânu'l-Arab*, II, s. 1394; *es-Sihâh*, IV, s. 1563.

⁴ Ebû'l-Feyz Muhammed Murtaza b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhîri'l-Kâmûs*, Dâru'l Fikr, Beyrut 1994, XVI, s. 265.

⁵ *Lisânu'l-Arab*, IV, s. 4374.

⁶ Bir musibet hudûsunda irat olunur. Lisanımızda vay, yazık ve hayf tabir olunur.

⁷ Yâsîn (36): 52.

⁸ *Lisânu'l-Arab*, IV, s. 4374; *es-Sihâh*, IV, s. 1501.

⁹ *Tâcu'l-Arûs*, XV, s. 789.

¹⁰ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, Beyrut 1981, III, s. 150.

¹¹ et-Tirmizî, Tefsîru'l Kur'ân: 21.

¹² *Mefâtîhu'l-Ğayb*, III, s. 150.

تَابَ بِأَيِّ قَوْلٍ لَّهُمْ يَكْفُرُونَ هَذَا مِنْ عِندِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا لِيُكَلِّمَهُمْ مِمَّا
تَبَتِ أَيْدِيهِمْ وَهُمْ يَلْمِزُونَ

“Ellerinin yazdığından ötürü vay haline onların! Kazandıklarından ötürü vay haline onların!”¹³

Mezkûr rivayetlerde belirtildiği üzere “veyl” her ne kadar azap, cehennemde bir vadi, kuyu veya cehennem kapılarından birinin adı gibi anlamlara gelse de, esasında bir durumun çirkinliğini göstermek, yapılan işin çok kötü olduğunu ihtar etmek ve bu şekilde diğer insanları da bu fiillerden uzaklaştırmak için kullanılmakta olan, çok ağır bir anlam ifade eden kelime¹⁴ olduğunu söyleyebiliriz. Biz de çalışmamızda “veyl” kavramının çoğunlukla bu yönünü dikkate alacağız. Bundan dolayı sıkıntı anlarında söylenilen ve kendisiyle bedduada bulunulan veyl kelimesinin, öfkelenmeyi, zemmetme ve kınamayı ifade eden bir lafız olduğunu ifade edebiliriz.

1.1.3. Lev m (لوم)

Bir insanı, içinde bir alçaklığın, soysuzluğun, rezilliğin ya da adiliğin bulunduğu bir şeye nispet ederek kınamak demektir. Fiil olarak “لمته” şeklinde kullanılır. Kınanmış kişiye de *melum* (ملوم) denir. Bu sebeple “levm” azar, paylama, takdir anlamlarına gelmektedir.¹⁵

Ancak biz bu kelimenin daha çok insanın kendisini kınaması veya insanlar tarafından kınanmanın söz konusu olduğu yerlerde kullanıldığını görmekteyiz:

جُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ

“Bunun üzerine biz de kendisini ve ordularını yakalayıp denize attık. O ise (pişman olmuş), kendini kınıyordu.”¹⁶

دَتُّهُ الْعَتَنَ فَذَلِكُنَّ فَلَّاهُوتَ تَعْنِي فِيمَ وَلَدْنِ لَمْ يَفْعَلْ مَا أَمَرُهُ لَيْسَ جَزَنٌ
وَلَيْكَ وَذًا مِنْ الصَّاعِرِينَ

“Bunun üzerine kadın onlara dedi ki: “İşte bu, beni hakkında kınadığınız kimsedir. Andolsun, ben ondan murad almak istedim. Fakat o, iffetinden dolayı bundan kaçındı.

¹³ Bakara (2): 79.

¹⁴ Nitekim el-Esmâ’ de “veyl”in (ويل) şiddetli kötülük, çirkinlik (ؤج) anlamına geldiğini söylemiştir. Bkz: Lisânu’l-Arab, IV, s. 4375.

¹⁵ Lisânu’l-Arab, IV, s. 3628; es-Sihâh, IV, s. 1645.

¹⁶ Zâriyât (51): 40.

Andolsun, eğer emrettiğimi yapmazsa, mutlaka zindana atılacak ve zillete uğrayanlardan olacak.”¹⁷

Bununla birlikte Yüce Allah’ın sakınılmasını istediği durumlardan kaçınmayan insanların akıbetlerinin ne olacağı kendilerine hatırlatılırken kullanılan kavramın da levh olduğunu görmekteyiz. Bu kişilerin kınanmış kimseler olacaklarının hatırlatıldığını öğrenmekteyiz.

فَلَوْلَا إِلَٰهٌ عِندَكَ وَلَا تَبْسُطُهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ لِمُؤْمِدٍ لِّدُورٍ أ

“Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra **kınanır** ve çaresiz kalırsın.”¹⁸

الْحِكْمَةُ هِيَ مَا لَا تَدْرِي مَا تَعْمَلُ مَعَ اللَّهِ الْإِلَٰهَ الْآخِرَ فَتُلْقَى فِي جَهَنَّمَ لِمُؤْمِدٍ لِّدُورٍ أ

“Bunlar, Rabbinin sana vahyettiği bazı hikmetlerdir. Allah ile birlikte başka ilâh edinme. Sonra **kınanmış** ve Allah’ın rahmetinden kovulmuş olarak cehenneme atılırsın.”¹⁹

1.1.4. La’ane (لعن)

Sözlükte "kovmak, uzaklaştırmak, iyilik ve faydadan mahrum bırakmak" anlamındaki la'n kökünden türemiş bir isim²⁰ olup güzel olan her şeyden mahrum edilmeyi ifade etmektedir.²¹ Aynı kökten türeyen *mel'ûn* (ملعون) ve *laîn* (لعين) kelimeleri "kovulmuş" manasına gelmektedir. İslâm öncesi Hicaz-Arap toplumunda ailenin veya kabilenin dışına atılmış kişiye laîn denilirdi. Allah’ın rahmetinden uzaklaştırılmış olan şeytan için de laîn veya mel'ûn ifadeleri kullanılmaktadır.²²

Lanet, şiddetle sakınılacak şeylerin en önemlilerindendir. Çünkü lanetlenen kişi bir bakıma şeytanın durumuna düşmüş demektir. Bu sebeple lanetlenen kişiye de mel'ûn denmektedir.²³ Böyle bir kişi Allah’tan uzaklaşmış demektir. Allah’tan uzak olan kişi ise her türlü hayırdan mahrum kalmış demektir. Bir insanın Allah’ın lanetine uğraması en büyük kayıptır. Kişinin böyle ağır bir hitaba muhatap kılınması o kişi için zemmedilişin en açık şeklini ortaya koymaktadır.

¹⁷ Yûsuf (12): 32.

¹⁸ İsrâ (17): 29.

¹⁹ İsrâ (17): 39.

²⁰ Kâmil Yaşaroğlu, “Lânet”, *DİA*, TDV, Ankara 2003, XXVII, s.101.

²¹ *Lisânu'l-Arab*, IV, s. 3579.

²² Kâmil Yaşaroğlu, “Lânet”, *DİA*, XVII, s. 101.

²³ *Lisânu'l-Arab*, IV, s. 3579.

Şayet bir suçlu, son derece azametli ve kerem sahibi bir hükümdarın huzurunda, dövülmesi ile kovulması arasında muhayyer bırakılacak olsa, o dövülmeyi kovulmaya tercih eder. Hele de, dünyada kendi efendisinden başka bir hükümdar yoksa bunu arzu eder.²⁴ İşte bir insan için de Allah'ın nezdinde gözden düşmek ve her türlü ilâhi hayırdan uzaklaştırılmak büyük bir hüsrandır. Zemmin en ağır şeklidir.

1.1.5. Kella (كلا)

Engellemek,²⁵ geri tutmak, alıkoymak veya geri döndürmek, azarlamak ve söz sahibinin sözünü ibtâl etmek, yanlışlamak ya da onun batıl, yanlış olduğunu ifade etmek için kullanılan bir kelimedir.²⁶ Bu ibarenin geçtiği yerlere örnek olarak şu ayetleri verebiliriz:

كُلُّ مَا يَقُولُوا نَمُدُّ لَهُ مِنْ الْعُذَابِ مَدًّا

“Hayır! (İş onun dediği gibi değil). Biz, onun söylediklerini yazacağız ve azabını arttırdıkça arttıracacağız!”²⁷

كُلُّ أَمْرٍ مِثْلِهِمْ أَنْ يَدْخُلَ الْجَحَنَّمَ نَفْخُ الْإِثْمِ مِمَّا يَعْلَمُونَ

“Onlardan her biri Naîm cennetine sokulacağını mı umuyor?” “Hayır (ne mümkün)! Şüphesiz biz onları kendilerinin de bildikleri şeyden (meniden) yarattık.”²⁸ Yani bunu ummasın demektir.²⁹ Naîm cennetine gireceğini zanneden bu kişinin büyük bir yanılgı içinde olduğuna işaret edilerek onun asla oraya giremeyeceği ifade edilmektedir. Bu durumuyla insan ilâhi zemmin muhatabı olmaktadır.

نَ لَمْ يَكُنْ لَهُ لَنْسُ فَعَا بِالنَّاصِدِ يَـ

“Hayır! Andolsun, eğer vazgeçmezse, muhakkak onu perçeminden yakalarız.”³⁰ Burada da “kella” “Hayır” manasında gelmiştir.³¹

Esasında “Kellâ” kelimesi olumsuzluk edatı olup, kendisinden sonra anlatılanların aslında olmaması gerektiğini ifade eder. Ancak biz çalışmamızda bu edatı kınama ifade eden boyutuyla ele alacağız. Şöyle ki kötü eylemlerinden vazgeçmeyen, lâubâlî

²⁴ Mefâtîhu'l-Ğayb, XXV, s. 229.

²⁵ Lisânu'l-Arab, IV, s. 3463.

²⁶ el-Müfredât, s. 725.

²⁷ Meryem (19): 79.

²⁸ Meâric (70): 38, 39.

²⁹ Lisânu'l-Arab, IV, s. 3463.

³⁰ Alak (96): 15.

³¹ Lisânu'l-Arab, IV, s. 3463.

1.1.8. Bi'se (بئس)

Arap dilinde; "ne kötüdür!" *bi'se* (بئس) kullanımı yergi ifade etmektedir. Nitekim "ne iyidir!" *ni'me* (نعم) ifadesi de övgü için kullanılmaktadır.⁴⁰

Aşağıdaki ayetlerde görülen *bi'se* (بئس) kelimesi söz konusu çirkin işi yapanlar için kınama ifade etmektedir:

فُرُوا بِمِثْلِ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۚ إِنَّ يَنْزِلَ إِلَهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ ۚ
أَدِهِ فَبِأُوْءَابِغَضَبٍ عَلَى الْكَافِرِينَ ۚ عَذَابٌ مُّهِينٌ

“Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi kıskançlıkları sebebiyle Allah’ın, kullarından dilediğine lütfuyla indirdiği vahyi inkâr etmeleri **ne kötüdür!** Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar. İnkâr edenlere alçaltıcı bir azap vardır.”⁴¹

أَوْتُولُوا الْكُفْرَ الَّذِي كُذِّبَتْ لَهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبِّذُوهُمْ فِي رِجْمٍ أَوْ شَجَرٍ وَابٍ
ثُمَّ نَاقِضِينَ يَشْمِتُونَ

“Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, “Onu (Kitabı) mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz” diye sağlam söz almıştı. Fakat onlar verdikleri sözü, arkalarına atıp onu az bir karşılığa değiştirdiler. Yaptıkları bu alışveriş ne kadar **kötüdür!**”⁴²

الْأَحْذَرُ عَنْ قَوْلِهِمْ إِلَّا تُمْ وَ أَكْلِهِمْ السُّحُوتِ سِرْكَ أَنْ يُبَاصِدَ نَعُونَ

“Bunları, din adamları ve bilginler günah söz söylemekten ve haram yemekten sakındırsalardı ya! Yapmakta oldukları şey **ne kötüdür!**”⁴³

لَوْ أَبَوَا أَبَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا بئسَى الْمَثَلُ تَكْبِيرِينَ

“Haydi, içinde ebedî kalacağınız cehennemin kapılarından girin. Büyüklük taslayanların yeri **ne kötüdür!**”⁴⁴

³⁹ Mefâtihu'l-Ğayb, X, s. 131.

⁴⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 2006, II. s. 249.

⁴¹ Bakara (2): 90.

⁴² Âl-i İmrân (3): 187.

⁴³ Mâide (5): 63.

⁴⁴ Nahl (16): 29.

1.2.2. Aklınızı kullanmıyor musunuz?

Üstün bir yaratılışa sahip olan insanı diğer varlıklardan ayrıcalıklı kılan en önemli unsur akıldır. Yüce Allah insana bahşettiği bu değerli kuvvenin vahiy ile buluşmasını önemsemektedir. Bu sayede insan özündeki değere ulaşacaktır. Bu sebeple aklî yetilerini vahyin rehberliğinde kullanmayan insanlar İlâhi İrade'nin zemminden kurtulamamaktadırlar. Biz bu durumu aşağıda zikrettiğimiz ayetlerde de görmekteyiz:

وَتَلْتَسْمُونَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَذْكُرُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

“Sizler Kitab'ı (Tevrat'ı) okuduğunuz (gerçekleri bildiğiniz) halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? **Aklınızı kullanmıyor musunuz?**”⁵⁰

فِي ابْرِيهِلِيمَ هَلْ مَا أَنْزَلَتْ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ إِلَّا مِنْ بَاقِلَادٍ تَعْقِلُونَ

“Ey kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz. Oysa Tevrat da, İncil de ondan sonra indirilmiştir. **Siz hiç düşünmüyor musunuz?**”⁵¹

1.2.3. Hayvanlar gibidirler, hatta daha da aşağıdırlar

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de, aklını kullanmayan, yaratılış gerçeği üzerinde düşünmeyen ve hakikati bulmak için aklî fonksiyonlarını işlevsel hale getirmeyen insanları, hayvanlara benzeterek, hatta onlardan daha aşağı konumda mahlûklar olduğunu belirterek kınanmaktadır. Aşağıdaki ayetlerde de bu durumu görmekteyiz:

الْجِنَّ وَالْقِلَاقِذُوسِلَ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهِ أَوْ لَهُمْ أَصْصِرُونَ بِهِ أَمْ أَلْأَذَانُ لَا يَسْمَعُونَ كَلِمًا مِمَّا يَدْعُونَ بِهَا لَئِنْ هُمْ إِلَّا نَفْسٌ لَافِلُونَ

“Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. **İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdırlar.** İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.”⁵²

نَ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا

⁵⁰ Bakara (2): 44.

⁵¹ Âl-i İmrân (3): 65.

⁵² A'raf (7): 179.

*“Yoksa sen, onların çoğunun gerçekten (söz) dinleyeceğini yahut düşüneceğini mi sanıyorsun? Hayır, **onlar hayvanlar gibidir, hatta onlar yolca daha da sapıktırlar.**”⁵³*

Yukarıda zikretmiş olduğumuz kınama hitapları ile ilgili ayetleri ve bu kınama üsluplarına araştırmamız içerisindeki ilgili konu başlıkları altında yeri geldikçe değineceğimiz için burada, bu hitap şekillerine maddeler halinde yer vermeyi yeterli görüyoruz.

Yukarıda vermiş olduğumuz ayetlerin yanı sıra Yüce Allah’ın çirkin bulduğu birtakım davranışlar ile bu davranışların sahibi olan ve Allah’ın kendilerinden sevmediğini belirterek söz ettiği kişiler Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilmektedir. Mezmum insan davranışları bağlamında söz konusu şu ayetlere bakılabilir: Bakara (2): 190, 276; Âl-i İmrân (3): 57; Nisa (4): 107; Mâide (5): 87; A’raf (7): 31, 55; Enfâl (8): 58; Nahl (16): 23; Hac (22): 38; Kasas (28): 76; Münâkifün (63): 2.

1.3. DEĞERLENDİRME

Düşünce dünyaları, inançları, ahlâkî tutum ve davranışları ile farklılık arz eden insanlar, bu farklı özellikleri ve yaşayış şekilleri ile Allah katında farklı değerlendirmelere tâbi tutulmuşlardır. Kimi insan İlâhî İrade’nin arzuladığı şekilde bir hayat sürerek Rabbinin övgüsüne mazhar olurken; kimi insan da muhalif bir tutum ile ilâhî kınamanın muhatabı olmuştur.

Yüce Allah kullarının her türlü sapkın inanç şekillerini ve olumsuz fiillerini çeşitli şekillerde kınamakta ve bu durumu Kur’ân ayetleri ile muhatabının bilgisine sunmaktadır. İnsanın kınanarak bahsedildiği bu ayetlere baktığımız zaman zemme vurgu yapan bazı kelimeleri görmekteyiz. İşte bu kelimelere araştırmamızın bu bölümünde “Kur’ân-ı Kerîm’de Kınama İfade Eden Kavramlar” başlığı altında yer verdik.

Yüce Allah bazen de tek bir kelime ile mezmum davranışa dikkat çekmek yerine muhatabını çaresiz bırakacak, ona yapmış olduğu çirkin davranışın utancını yaşatacak türden birtakım sorularla, kimi zaman da insanın içinde bulunduğu durumun çirkinliğine dikkatleri çekmek üzere yönelttiği hitaplar ile bu amacını gerçekleştirmiştir. “Kur’ân-ı Kerîm’de Kınama İfade Eden Hitaplar” başlığı altında da kısaca bu hususlarla ilgili ayetlere yer verdik ve böylece çalışmamızın birinci bölümünü tamamladık.

⁵³ Furkân (25): 44.

BÖLÜM II

İMANI BAKIMINDAN KINANAN İNSAN

Yüce Allah Kur’ân-ı Kerîm’de insanları çeşitli sebeplerle kınamaktadır. Bunların başında inanç ile ilgili meseleler gelmektedir. Allah’a, meleklerle, peygamberlere ve kitaplara inanmayan ya da bir takım yanlış inançlara sahip olan kişiler ağır ifadelerle zemmedilmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de, insanın hangi sebeplerden ötürü, ne şekilde kınandığı ile ilgili olarak zikrettiğimiz hususlardaki konu başlıklarına geçmeden önce; İslâmiyet öncesi Arapların yaşayışını ifade eden cahiliye dönemi inanç yapılarından kısaca bahsederek Kur’ân’ın indiği toplumun dinî anlayışını öğrenmeye çalışacağız.

Allah’ın hidayetine ermeyi reddederek, kendi nefsi, aklı ve rey’i doğrultusunda yaşayışını yürütmek veya körü körüne cemiyetin batıl din, inanç ve örflerine uymak demek olan cahiliye İslâmiyet’ten önceki Araplar’ın yaşayışını ifade eden bir döneme isim olmuştur.¹

Bu dönem ashabın nübüvvet öncesi olarak anladığı, İslâm öncesinin müşrik, putperest, inanç, tutum ve davranışlarının adı olan, Allah ve iman esasları hakkında yanlış düşünce ve itikatların var olduğu, taassub, barbarlık, zulüm, zorbalık, saldırganlık, vahşet, kabalık, merhametsizlik ve kabileciliği ihtiva eden, güçlülerin zayıfları ezdiği ve güçlünün haklı olduğu, fuhşun, kan davasının yaygınlaştığı, aynı zamanda gayr-i İslâmilik olarak da anlaşılan bir dönemdir.²

Bu sebeple cahiliye dönemi ve cahiliye insanı dediğimizde, sadece ilimden, bilgidен yoksun bir “cehalet”in anlaşılmaması gerekir. Bu her türlü fazilet ve insanî değerden uzak bir yaşantının hâkim olduğu döneme isim olmuş bir kavramdır.

Kur’ân-ı Kerîm de bu çağa, cahiliye çağı demektedir.³ O devirde, Arabistan’da Hristiyanlık, Musevilik ve Zerdüş dini olduğu gibi, çok çeşitli din ve inançlar da mevcuttu. Bunlar arasında en yaygın olan ise “çok tanrıcılık” idi.⁴

¹ Mehmet Zeki Canan, *İslâm Tarihi I Cahiliye Devri Siyer-i Nebi Halifeler Devri*, Yelken Matbacılık, İstanbul 1977, s. 79.

² Murat Sarıcık, “Zann-ı Cahiliyye ve Hüküm-i Cahiliyye”, *SDÜİFD*, Cilt: 1, Isparta 1994, s. 85.

³ Maide (5): 50; Âl-i İmrân(3): 154.

⁴ Mehmet Zeki Canan: *İslâm Tarihi...*, s. 79.

Yahudiler, Hristiyanlar ve Allah'ın kızları olduğunu iddia ettikleri meleklerin kendilerine şefaet edeceğine inandıkları için onlara tapanlar, esasında kendi putları olan Lât, Menât ve Uzzâ'yı da Allah'ın kızları olarak kabul edenler bu toplumda yer almaktaydı. Söz konusu grupların her biri farklı düşüncelerini de putperestlikle kaynaştırmaktaydı. Onların dinî düşünceleri kesin çizgilerle birbirinden ayrılmış değildi.⁵

Bu insanların kimisi kendilerine gelen kutsal kitapları tahrif etmiş ve dini metinleri çarpıtarak gerçeğe uygun düşmeyen tanrı tasavvurları ileri sürmüş; kimisi de vahyin mesajından uzak bir anlayışla batıl inançlar ortaya koymuşlardı.

Cahiliye çağını yaşayan Mekke halkı da yukarıda zikrettiğimiz benzer inançlara sahiptiler. Mekke halkı içerisinde tanrı kavramını inkâr edenler, zaman ve tabiata inananlar,⁶ Allah'ın varlığına inananlar fakat dünyada yaptıklarından dolayı hesaba çekilecekleri ahiret yurduna inanmayanlar, mükâfat ve ceza görmeyi,⁷ tekrar dirilmeyi, öbür dünyada hesaba çekilmeyi inkâr edenler⁸ vardı. Onlar hayatın sadece dünyadan ibaret olduğunu ve kendilerini helak edici tek gücün zaman olduğunu zannediyor, böylelikle ölümden sonraki diriliş gerçeğini inkâr etmiş oluyorlardı.⁹ Bununla birlikte bir kısmı ahirete, cezaya ve mükâfata inanıyor fakat peygamberliği inkâr ediyordu.¹⁰ Bazısı da kıyametin varlığını kabul etmiyordu.¹¹ Yine aynı toplum içerisinde putları tamamen ilah olarak kabul etmemekle birlikte onları, kendilerini Allah'a yaklaştırmada bir vasıta olarak gören¹² putperestler de mevcuttu.¹³

Yukarıda zikrettiğimiz bütün bu inanç grupları o günün Arap Yarımadası'nın dini yapısı hakkında bize bir fikir vermektedir. Biz de araştırmamızın bu bölümünde hem o gününün insanının hem de ilahi vahyin kendisine ulaşmış olduğu tüm insanların inançları dikkate alındığında mezmum düşünce ve fiillerinin Kur'ân'da ne şekilde konu edildiğini inceleyeceğiz.

⁵ Yaşar Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003, s. 148.

⁶ Câsiye (45): 24.

⁷ Ankebût (29): 61.

⁸ Yâsîn (36): 78, 79.

⁹ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Kahire 2001, XXI, s. 95.

¹⁰ Furkân (25): 7-10.

¹¹ Furkân (25): 11.

¹² Zümer (39): 3.

¹³ Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, Gonca Yayınevi, İstanbul 1986, I, s. 101, 102.

2.1. Allah İnancı

Allah'ın varlığının kabullenilmesi ve benimsenmesi selim bir fitrat tarafından hazır ve yatkın olunan bir husustur. Bu sebeple ilâhi mesajın kendisine ulaştığı kişilerden imani bir yöneliş beklenmektedir. Bu yönelişi gerçekleştiremeyen kişiler için Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah'ın varlığını kabulün açık bir husus olduğu, O'nun varlığını inkâr etmenin zemmi gerektirdiği ifade edilmektedir.¹⁴ Çünkü istenilen bu şey, insanların güç yetiremeyeceği ve yabancıları oldukları bir durum değildir.

İlâhi İrade, insanlara bahşetmiş olduğu akıl nimeti ve düşünme yeteneği ile onlardan kendisine ve bildirdiği hakikatlere iman etmelerini istemektedir. Allah, insanın aklî yetilerini üzerinde işletmesi için vahyini ve bu konuda yol gösterici olarak da peygamberlerini göndermiştir. Son dinin peygamberi olarak seçilen Hz. Muhammed (s.a.v) insanları, Allah'ın varlığına ve birliğine iman etmeye davet ederken ve davetinin haklılığına dair itirazların söz konusu olamayacağı kesin deliller getirmişken¹⁵ ve bütün bunlarla birlikte insanlardan iman edeceklerine dair alınmış bir söz de mevcutken beklenen imani yönelişi gerçekleştiremeyen kişiler ilâhi bağlamda kınanmışlardır.¹⁶

Bu husus bir ayette şöyle zikredilmektedir: *"Peygamber, sizi, Rabbinize iman etmeniz için davet edip dururken size ne oluyor da Allah'a iman etmiyorsunuz? Hâlbuki (Allah ezelde) sizden sağlam bir söz de almıştı. Eğer inanacak kimselerseniz (bu çağrıya uyun)."*¹⁷ Hz. Peygamber kendisine gönderilen ilâhi mesajları insanlara bildirmek suretiyle nebevî misyonun gereğini yerine getirmiştir. Bununla birlikte ayette Allah'ın kullarından aldığı söz dikkat çekmektedir. Bir kısım müfessirler ayetteki misakı, insanların ruhlarının Hz. Âdem (a.s)'in sulbünden çıkartılıp, *"Rabbiniz değil miyim?"* şeklindeki ilâhi soruya *"Elbette, Rabbimizsin..."*¹⁸ diyerek verdikleri cevap şeklinde yorumlamışlardır. Ancak, A'râf Sûresi'nde bahsedilen bu hâdise Hz. Peygamber'in haber vermesiyle bilinmektedir ki henüz kendisinin peygamberliğini dahi kabul etmedikleri bir kişinin böyle bir ahitten söz etmesiyle imana yanaşmaları söz konusu değildir. Bu sebeple buradaki misaktan maksat;¹⁹

¹⁴ İlyas Çelebi, *İslâm'ın İnanç Esasları*, İsam Yayınları, İstanbul 2009, s. 27.

¹⁵ *Câmiu'l-Beyân*, XXII, s. 389, 390; Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, (thk: Muhammed Abdullah Nemr), Dârü't-Tayyibe, Riyad 1993, VIII, s. 33; *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, s. 217, 218.

¹⁶ Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, Dârü'l-Fikr, Riyad 1998, VI, s. 44.

¹⁷ Hadîd (57): 8.

¹⁸ A'râf (7): 172.

¹⁹ Ayette faklı rivayetlere konu olan misak için yüklenilen bir başka mana da, müminlerin Hudeybiye'de, ağacın altında Hz. Peygamber'e biat edip Allah yolunda savaşacaklarına dair verdikleri bir söz olduğudur. Bu

Hız. Peygamber'in ilâhi çağrısı ve bildirdikleri ile akıl arasında herhangi bir tenakuzun olmadığı görülerek iman etmenin gerekliliği hususundaki bir delildir. Bu sebeple bazı müfessirler birinci yorumu zayıf bulmaktadır.²⁰

Aklî ve naklî deliller mutabakat sağlamış²¹ ve insanların iman etmemeleri hususunda herhangi bir mazeret kalmamışken yine de iman edilmiyor oluşu şiddetle kınanmıştır: “*Size ne oluyor da Allah’a iman etmiyorsunuz?*”²² şeklinde yöneltilen soru zemm ifade etmek içindir.²³

Sadece Allah’ın varlığına inanmak kişiyi bu husustaki sorumluluktan kurtarmaya yetmez. Bu inancın doğru bir şekilde gerçekleşmesi de gerekir. Bu da ancak Allah’ın kendisini kullarına bildirdiği şekliyle mümkün olur. Vahyin ışığından uzak bir kabulleniş yanlış Allah tasavvurlarına sebebiyet verir. Bu tür batıl tasavvurlar bazı insanların hayatında yer bulmuştur. Bunların en yaygın olanları arasında Allah’ın evlâdı olduğunu iddia etmek ve “Melekler Allah’ın kızlarıdır” diyerek O’na kız evlat nispet etmek, oğulları ise insanın kendine layık görmesi gibi²⁴ birtakım batıl inançlar yer almaktadır. Meleklerle cinsiyet atfedilmesi, onların erkek değil de dişi oldukları yönünde ki iftiralar da²⁵ sapkın inançlar arasındadır. Ancak bu iddianın aksine Kur’ân-ı Kerîm’de meleklerin, Allah’a boyun eğen ve bu sebeple ikrama erdirilen kullar²⁶ olduğu zikredilerek, onları Allah’ın kızları olarak kabul eden müşriklerin iddiaları reddedilmektedir.²⁷ Bu gibi hatalı düşüncelerin ürünü olan batıl inançlara mahal vermemek için ilâhi bir bildirimle gerçek şöylece ortaya konulmaktadır: “*De ki: “O, Allah’tır, bir tektir.” “Allah Samed’dir. (Her şey O’na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir.)” “O’ndan çocuk olmamıştır*

sebeple Yüce Allah o müminlere, verdikleri bu sözü hatırlatmaktadır. Bkz: Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1991, IX, s. 259.

²⁰ *Mefâtihu’l-Gayb*, XXX, s. 228.

²¹ *Mefâtihu’l-Gayb*, XXX, s. 228.

²² Ayetin son kısmında yer alan imandan maksadın Allah ve Rasûlüne karşı duyulması gereken sağlam bir güven ve onların sözlerinin doğruluğundan şüphe etmemek olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. İmanın, güven anlamındaki “emn” kökünden geldiği bu manada düşünülmediği takdirde ise ayetin sonundaki “Eğer inananlar iseniz” sözünün anlamsız kalacağı ifade edilmektedir. Nitekim iman eden bir kimseye tekrar “iman et” demenin çok da anlaşılır bir şey olmadığını söylen Ateş, bu ayetin, Mekke’nin fethinden sonra İslâm dinini yeni kabul etmiş olup, henüz iman nurunun gönüllerinde tam olarak makes bulmadığı ve bu sebeple de yeterince Allah’a güven duymayan kimseler hakkında inmiş olabileceğini ifade etmektedir.

²³ *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XX, s. 238.

²⁴ Tûr (52): 39; Necm (53): 21, 22.

²⁵ Zuhuruf (43): 19.

²⁶ Enbiyâ (21): 26; *Câmiu’l-Beyân*, XVI, s. 250.

²⁷ Ebû’l-Fazl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr fî Tefsîri’l-Me’sûr*, Abdullah b. Abdil Muhsin et-Türki, ed-Dirasetü’l Arabiyyeti ve’l-İslâmiyye, Kahire 2003, XIII, s. 193-195; Ayrıca bkz: *et-Tefsîru’l-Münîr*, XVII, s. 37.

(Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir).”
 “Hiçbir şey O’na denk ve benzer değildir.”²⁸

İnanç, insan hayatının tüm alanlarında etkili olmaktadır. İnsanın fikri yapısı inancını etkilediği gibi, inancı da zihniyetini şekillendirmektedir. Yukarıda sözünü ettiğimiz kişilerin itikâdî meselelerle ilgili sapkın fikirlerinin, evlatları arasında ayrımcılık yapmak, kız çocuklarını küçümsemek gibi hatalı tutum ve davranışlara sebep olduğunu söyleyebiliriz. Ayette bu durumdan eleştirel bir üslupla söz edilmektedir. Nitekim kız çocuklarını erkek çocuklardan daha aşağı görmek gibi bir zihniyete sahip olan bazı önde gelen putperest Arap kabilelerinin, değerli kabul ettiklerini kendilerine nispet ederken²⁹ değersiz gördüklerini Allah'a nispet ettiklerini³⁰ ve bunların da Allah'ın kızları olduğuna inandıklarını³¹ belirtmiştik.

Kur’ân-ı Kerîm’deki “Allah, yarattıklarından kendisine kızlar edindi de, oğulları size mi seçip ayırdı?” ayetinde söz konusu kişileri alaya alan bir üslup dikkat çekmektedir. Bununla amaçlanan onları kınamaktır. Ayette kız ve erkek kelimelerine yer verilmesi belagat ilminde birbirine zıt iki kelimeyi birlikte kullanmak demektir ki bu ayetin üslubunun bir parçasıdır.³² Bütün bunlar yaratıcının beşere benzetilmesinin ve O’nun, maddî-bedensel özelliklerle vasfedilmesinin tezahürüdür. Yine bu hususta “Hatırlamıyor musunuz?” ifadesi ile sık kullanılan “Aklınızı kullanmıyor musunuz?” hitabı Kur’ân’daki kınama ifadelerindendir. Allah’ı bildikleri halde gereği gibi düşünüp doğru bir sonuca varamamalarından ya da varmak istememelerinden ötürü müşrik Araplar Kur’ân’da yerilmektedir.

Mekke toplumu her ne kadar İslâm’dan önce “Allah”ı biliyor, tanıyor ve O’nu en büyük ilah olarak kabul ediyorsa da onların çoğunun imanlarında şirk unsurunun olduğunu görüyoruz: “Onların çoğu Allah’a ancak ortak koşarak inanırlar.”³³ Nitekim Kur’ân’da

²⁸ İhlas (112): 1-4.

²⁹ Nahl (17): 57.

³⁰ Zuhuruf (43): 17.

³¹ *Câmiu’l-Beyân*, XIX, s. 641-643; Putperestler, Allah'ın kızları olduğuna inanmakla üç yönden gerçeği saptırmışlardır: a) Tecsime sapmışlardır. (Allah'ı cismanî bir varlık gibi düşünmüşlerdir); çünkü çocuk meydana getirmek cismanî varlıklara özel bir durumdur. b) Kendilerini Allah'tan daha üstün görmüşlerdir; çünkü onlar yanlış düşünceleri sebebiyle daha değerli olduğuna inandıkları erkek çocukları kendilerine, değersiz olduğunu düşündükleri kızları Allah'a nispet etmişlerdir. c) Yine aynı batıl telakkileriyle melekleri, aşağı olarak gördükleri kızlar gibi kabul etmek suretiyle onları değersiz kabul etmişlerdir. Bu bilgi için bkz: *el-Keşşâf*, V, s. 433, 434; Ayrıca bkz: Muhammed et-Tahir b. Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, ed-Dârü’t-Tunusiyye, Tunus 1984, XXIII, s. 182.

³² *et-Tefsîru’l-Münîr*, XXV, s. 128.

³³ Yûsuf (12): 106.

kendilerinden “müşrik” diye söz ediliyor olması da onlarda var olan Allah inancını göstermektedir. Çünkü Allah’a hiç inanmayan bir kimsenin O’na başka bir şeyi ortak koşması, dolayısıyla müşrik olabilmesi zaten söz konusu olamaz.³⁴ Bundan dolayı onlarda da genel olarak Allah inancı vardı; fakat bu, tevhide uygun olmayan bir inanç şekliydi.

Araplara göre Tanrı, insan gibi bir benliğe sahipti. O, kâinatın dışındaydı ve diğer bütün mahlûkat da ona bağlı idi.³⁵ Onlar kendilerini,³⁶ gökleri ve yeri yaratanın,³⁷ gökyüzünden suyu indirip ölümden sonra yeryüzünü tekrar diriltenin,³⁸ gökten ve yerden rızık verenin, kulaklara ve gözlere hükmedenin, ölüden diriye, diriden de ölüyü çıkartanın³⁹ ve kâinattaki bütün işleri düzenleyip yürütenin⁴⁰ Allah olduğuna inanıyorlardı.⁴¹ Bütün bunlarla beraber cahiliye insanı her şeye gücü yeten ve her şeyi bilmeye kâdir olan bir Allah inancından yoksundu. Bundan dolayı O’na ortak koşuyorlardı.⁴² Müşrik zihniyeti yeryüzünü, Arap Yarımadası’nın muhtelif kısımlarını farklı ilahların tasavvuruna ayırmıştı. Bunun da en büyük sebebi, ilâhlarına sınırlı bir ilim, sınırlı bir güç ve kuvvet takdir etmiş olmalarıydı. Onlar her kabilenin, her evin, her günün hatta her insanın ayrı bir ilâhi olduğunu söyleyerek ilâhların sayısını arttırmakta ve birtakım işleri de ilâhlara göre ayırmaktaydılar.⁴³

Bu bakımdan ilâhi mesajın öncelikli gayesi, Allah’ın varlığını ispat edip, Yüce Yaratıcı’yı tanıtmak yerine; insanların imanlarına bulaşmış olan şirk unsurunu temizlemek olmuştur. Çünkü şirk olgusu, insanoğlunun cehaletinin bir ürünüdür. Buna karşın İslâm’a göre insanlığın ilk dini tevhid üzere kurulmuştur. Tevhid, Yüce Allah’ın her türlü şirk unsurundan arındırılması ve ulûhiyetinin birlenmesi demektir. Böyle bir şirk toplumunda İslâm dininin getirdiği tevhid inancı çok anlamlı bir mesajdır.

³⁴ Mevlüt Güngör, “Kur’an Bağlamında İslâm Öncesi Mekke Toplumundaki Tanrı Ve Ahiret İnancı”, *Dini Araştırmalar*, Cilt: 8, Sayı: 23, Ankara 2005, s. 14.

³⁵ Neşet Çağatay, *Başlangıçtan Abbasilere Kadar (Dini-İçtimai-İktisadi-Siyasi Açıdan) İslâm Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, s. 79.

³⁶ Zuhur (43): 87.

³⁷ Lokman (31): 25; Zümer (39): 38.

³⁸ Ankebût (29): 61, 63.

³⁹ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, (thk.: Es’ad Muhammed et-Tayyib), Mektebetu Nizar Mustafa el-Baz, Mekke 1997, VII, s. 2207, 2208; *ed-Durru’l-Mensûr*, VIII, s. 348, 349.

⁴⁰ Yûnus (10): 31.

⁴¹ Mevlüt Güngör, “Kur’an Bağlamında...”, s. 14.

⁴² Murat Sarıcık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, Nesil Yayınları, İstanbul, s. 87; Ayrıca bkz: *Câmiu’l-Beyân*, XIII, s. 373, 374; Ebû’l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, (thk.: Sami b. Muhammed Selame), Darul Tayyibe, Riyad 1999, IV, s. 418.

⁴³ Murat Sarıcık, *İnanç ve ...*, s. 92.

Kur'ân-ı Kerîm'de aya, güneşe, yıldızlara tapınmak; iki ilâh edinmek, cinleri Allah'a ortak koşturmak, teslise inanmak, Allah'ın oğul ve kızlarının olduğunu iddia etmek gibi hususlar da şirk olarak değerlendirilmiştir.

Bu sebeple Yahudilerin Üzeyr'i, Hristiyanların Mesîh'i Allah'ın oğlu olduğunu kabul etmelerinin ve Cahiliye Arapları'nın melekleri Allah'ın kızları saymalarının da tevhide aykırı bulunarak tenkit edildiğini görmekteyiz.⁴⁴

Tevhid inancını anlama, ifade etme ve bu inancın gerektirdiklerini yerine getirme hususunda, kimi zaman gerekli iradeyi gösteremeyip de sorumluluktan kaçan ve peygamberlerinin ilâhi çağrısına duyarsız kalan insanlar olmuştur. İnsanların tevhid inancından uzaklaşıp şirke düşmelerinde, hevâlarına ve nefislerinin arzularına uymaları etkili olmuştur. Herhangi bir ilme tabi olmayarak insanı saptıran hevâ, zemme sebep teşkil etmektedir. Nitekim bir ayette bu tür hevâdan şu şekilde söz edilmektedir: "...kim, Allah'tan bir yol gösterme olmaksızın kendi nefsinin arzusuna uyandan daha sapıktır."⁴⁵ Bundan dolayıdır ki bir sınır tanımaksızın, istediği her şeyi yapan kişi, isteklerini putlaştırmış, hevâsının esiri olmuş demektir. Bu da insanın fitratıyla çatışma yaşamasına, sadece Allah'a göstermesi gereken kulluğu, diğer mahlûkata gösterir hale gelmesine ve neticede kendisini manevi bir düşüşün içinde bulmasına sebep olmaktadır. Kur'ân, insanın tamamen hevâsına tabi olmasını, hevâsını ilah edinmesi olarak değerlendirmektedir.⁴⁶ Bu yönüyle Kur'ân, müşrik Arapları, ilah konusunda mantıki bir sonuca varamamalarından dolayı kınamakta ve kendilerini Allah'a inanmaya davet etmektedir.⁴⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de kendilerinden kınanarak bahsedilen bir diğer grup insan "Biz, Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz",⁴⁸ "Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır"⁴⁹ gibi asılsız iddialarıyla Allah'a iftira atan⁵⁰ ve yine "Yahudi veya Hristiyan olanlardan başkası asla cennete girmeyecek"⁵¹ şeklindeki sözleri⁵² ile kendilerine Allah katında özel bir konum tahsis eden Yahudi ve Hristiyanlardır. Onlar

⁴⁴ İlyas Çelebi, *İslâm'ın İnanç...*, s. 51, 52, 58, 59.

⁴⁵ Kasas (28): 50.

⁴⁶ Ali Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Nil Yayınları, İstanbul 2003, s. 270, 271; Ayrıca bkz: Furkan (25): 43.

⁴⁷ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, Ankara 1975, s. 136.

⁴⁸ Mâide (5): 18; Ayrıca bkz: *el-Muharrerü'l-Vecîz*, II, s. 172.

⁴⁹ Bakara (2): 80; Ayrıca bkz: *Câmiu'l-Beyân*, II, s. 170-176.

⁵⁰ Ahmet Mustafa el-Merâği, *Tefsiru'l Merâği*, 1974, I, s. 153.

⁵¹ Bakara (2): 111; Ayrıca bkz: *Câmiu'l-Beyân*, II, s. 428, 429; *Zâdü'l-Mesîr*, I, s. 133.

⁵² *Câmiu'l-Beyân*, VII, s. 133; *Meşâîhu'l-Ğayb*, IV, s. 3.

kendilerinin çocuklar gibi günahsız olduklarını, gündüz yaptıkları şeylerin geceleyin; gece işledikleri günahlarının da gündüzleyin bağışlanacağını söyleyerek kendilerini tezkiye etmede çok ileri gitmiş⁵³ kişilerdi.

Bütün bu düşünceler ise sağlam bir bilgiye dayanmayan ve tahminden öte gitmeyen, sadece bir şey hakkında kanaat beslemek olan zannın bir ürünüdür. Nitekim zan, şüphe edilmez biçimde gerçeğe istinaden tesis edilmiş olan bilginin karşıtı olarak kullanılmaktadır.⁵⁴

Yahudilerin ve Hristiyanların, zanlarının ürünü olarak ortaya attıkları bu iddialarının Allah hakkında söylenmiş büyük bir yalan olduğu ayette şöyle ifade edilmektedir: *“Bak, Allah’a karşı nasıl yalan uyduruyorlar. Apaçık bir günah olarak bu yeter.”*⁵⁵

Bu ayet kınama ihtiva etmektedir. Arapça’da, medh ya da zemm cihetinden tazim ifade etmek için "ona yetti" denilir.⁵⁶ Medh için "Gerçek bir dost olarak Allah yeter; hakiki bir yardımcı olarak da Allah kâfidir"⁵⁷ ayeti söylenebileceği gibi; zemm hususunda da yukarıda zikrettiğimiz *“Bak, Allah’a karşı nasıl yalan uyduruyorlar. Apaçık bir günah olarak bu yeter.”*⁵⁸ ayeti örnek olarak gösterilebilir. Ayette Allah’ın oğulları ve sevdiği kişiler olduklarını iddia ederek, kendilerini diğer insanlardan ayrıcalıklı gören, böylelikle nefislerini temize çıkartan ve bu söylemleriyle de iftira etmekte olan bu kişilere karşı duyulan taaccüp ifade edilmektedir.⁵⁹

Bir insanın hiçbir dayanağı olmayan iddialarla kendini Allah katında özel bir yere konumlandırması ve İlâhi İrade’yi kendi istekleriyle sınırlandırmaya kalkışması kabul edilebilir bir şey değildir. Bu haddini bilmemezlik ve büyük bir suçtur. Bu sebeple en ağır zemmi hâizdir.

Yahudilerin Allah tarafından kınandıkları bir başka durum ise ayette şu şekilde bildirilmektedir: *“Bir de Yahudiler, “Allah’ın eli bağlıdır” dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lânete uğrasınlar!...”*⁶⁰ Onlar Allah’ın eli bağlıdır diyerek Yüce

⁵³ *el-Muharreru'l-Vecîz*, II, s. 65.

⁵⁴ Toshihiko Izutsu, *Kur’an’da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, (çev. Sefahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul 1991, s. 181.

⁵⁵ Nisâ (4): 50.

⁵⁶ *Mefâtihu'l-Ğayb*, X, s. 103, 104.

⁵⁷ Nisâ (4): 45.

⁵⁸ Nisâ (4): 50.

⁵⁹ Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Hakim: Tefsîrû'l-Menâr*, Dârü'l-Menar 1947, V, s. 126.

⁶⁰ Mâide (5): 64.

Allah'ın cimri olduğunu söylemek istemişlerdir.⁶¹ Elmalılı bu ayetin şu mealde anlaşılabilceğine dikkat çekmektedir: "Allah her istediğini yapamaz ve her istediğini veremez, onun için bol bol rızık da veremez, yoksa Yahudilere hiç darlık çektirmez, her şeyi ihsan ederdi."

İbn Abbas, İkrime ve Dahhâk, ilk zamanlar refah içinde yaşayan ve halkının zengini sayılan Yahudilerin Allah'a isyan etmelerinin ardından sıkıntılı bir yaşam sürmeye başladıkları ve bu dönemde Finhas b. Azura isimli şahsın söylediği söz üzerine bu ayetin indiğini rivayet etmektedirler.⁶² Mukatil'den gelen bir başka rivayette ise Yahudilerden İbn Suriye ve Azir b. Ebî Azir'in de Finhas ile beraber olduğu "*Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek...*"⁶³ ayetini duyduklarında "*Muhakkak Allah fakirdir, biz ise zenginiz*"⁶⁴ dedikleri bildirilmektedir. Oysaki Kur'ân'da birçok ayette her bakımdan sınırsız zengin ve övülmeye hakkıyla lâyık olanın Allah olduğu bildirilmektedir.⁶⁵ O dilediğini rızıklandırır⁶⁶ ve rızkını dilediği ölçüde indirir.⁶⁷ Allah'ın insanlara göndereceği herhangi bir nimeti engelleyip tutacak güç bulunmadığı gibi; O'nun vermediğini gönderecek kuvvet de yoktur.⁶⁸

Yahudilerin yukarıda zikrettiğimiz bu düşünceleri yanlış inançlarının bir ürünüdür. Onların Allah'ı cimrilikle vasıflandırmaları apaçık bir yalandır, iftiradır. Bundan dolayı kendilerinin lanetlendiği bildirilmektedir. Bu lanet ise Allah'ın, rahmetinden ve lütfundan onları uzaklaştırması suretiyle gerçekleşmektedir.⁶⁹ Bu tür bir muamele onların şiddetle zemmedildiğinin de açık bir işaretidir.

Allah'a ortak koşan, O'nu zaatına uygunluk arz etmeyen sıfatlarla muttasıf kılan ve O'nun için ulûhiyeti ile bağdaşmayan yakıştırmalarda bulunan kişiler, bu saygısız düşünce ve tavırlarını nübüvvete dair meselelerde de devam ettirmişlerdir.

⁶¹ İbn Kesîr: *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, s. 146

⁶² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (sadeleştirenler: İsmail Karaçam-Emin Işık-Nusrettin Boleli-Abdullah Yücel), İstanbul, III, s. 277.

⁶³ Bakara (2): 245.

⁶⁴ Al-i İmran (3): 181.

⁶⁵ En'âm (6): 133; Fatır (35): 15; Hadid (57): 24.

⁶⁶ Şûrâ (42): 19.

⁶⁷ Şûrâ (42): 27.

⁶⁸ Fatır (35): 2.

⁶⁹ *Câmiu'l-Beyân*, I, s. 553.

2.2. Peygamber İnancı

En güzel şekilde yaratılan⁷⁰ ve her şeyin kendisinin hizmetine tahsis edilmiş olduğu⁷¹ insan, başıboş bırakılmayarak⁷² kendisine yaratılış gayesi bildirilmiştir.⁷³ İnsanın yeryüzündeki en önemli görevi yaratıcısına en güzel şekilde kulluk etmesidir. Bu sorumluluğu yerine getirebilmek için bir rehberin varlığına duyulan ihtiyaç ise zaruridir. Beşerin bu sorumluluğunu yerine getirmemek adına birtakım bahaneler ileri sürmesinin önüne geçmek için, kendilerine peygamberler gönderilmiştir. Yüce Allah bu vazifeyi insanların arasından seçtiği bazı kişilere yüklemiştir. İlâhi İrade ile seçkin ve görevli kılınan bu kişi, gönderildiği topluluğa peygamber olarak bildirilmiştir.

İlâhi rahmetin bir tezahürü olarak gönderilen elçiler, insanların dünya ve ahiret nizamını tanzim etmek için uğraşsalar da, bu gayretleri herkes tarafından takdir görmemiş, hatta çoğu zaman yapılan güzel işler engellenmek istenmiştir. Esasında hiçbir peygamber takdir görmenin ya da bir karşılık almanın çabası içinde olmamıştır.⁷⁴ Onların tek amacı yüklendikleri ilâhi sorumluluğu hakkıyla yerine getirebilmektir.

Yukarıda cahiliye insanının inanç dünyasının, yanlışlıklar ve çelişkilerle örülü bir yapıda olduğunu, ulûhiyet inancına dair hatalı düşüncelerini nübüvvete dair imanî meselelerde de devam ettirdiklerini vurgulamıştık.

Son dinin gelmesinden önce müşrikler bir peygamber beklentisi içindeydiler. Onların bu hallerinden Kur’ân-ı Kerîm bahsetmektedir: *“Müşrikler, eğer kendilerine bir uyarıcı gelirse, ümmetlerden herhangi birinden daha çok doğru yol üzere olacaklarına dair en güçlü şekilde Allah’a yemin etmişlerdi. Fakat onlara bir uyarıcı gelince, bu ancak onların nefretlerini artırdı.”*⁷⁵ Şayet bir uyarıcı gelirse onun mesajını kabul edeceklerine ve bildirdiği hakikatler üzere hayatlarını tanzim edeceklerine dair Allah’a söz veren bu kişiler, söylediklerinin aksine nebevî şahsiyeti ve mesajı kabullenmekte inkâra düşmüşlerdir.

Onların bu muhalif durumlarını açıklayan birtakım sâikler mevcuttur. Nübüvvet inancı konusunda hataya düşmelerinin en büyük sebeplerinden biri, böyle önemli bir göreve kendileri gibi bir beşerin layık olamayacağı düşüncesi idi. Bundan dolayı onlar: *“Dediler ki: “Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, çarşıda pazarda dolaşır. Ona bir*

⁷⁰ Tîn (95): 4.

⁷¹ Câsiye (45): 13.

⁷² Kıyâmet (75): 36.

⁷³ Zâriyât (51): 56.

⁷⁴ Hûd (11): 51.

⁷⁵ Fâtır (35): 42.

*melek indirilseydi de, bu onunla beraber bir uyarıcı olsaydı ya!”*⁷⁶ Onlar bu itirazlarıyla, hayatını devam ettirmek için yemek, içmek gibi şeylere ihtiyaç duyan insanın, muhtaç ve sınırlı bir güce sahip yaratılıştaki olduğuna dikkat çekmek istiyorlardı. Onlara göre böyle önemli ve ulvî bir vazifeyi, daha güçlü ve kudretli olduğunu düşündükleri meleklerin gerçekleştirmesi gerekirdi. Onların bu düşünceleri, iman etmelerinin önünde büyük bir engel teşkil etmiştir. Kur’ân’da bu durum şöyle açıklanmaktadır: *“İnsanlara hidayet geldikten sonra onların iman etmelerine ancak, “Allah, bir beşeri mi peygamber olarak gönderdi?” demeleri engel olmuştur.”*⁷⁷ Kendilerine ulaşan hidayetten maksat Kur’ân’daki doğru yola sevk edici açıklamalardır. Buna rağmen onlar peygamberin bir beşer olmasına şaşırılmış ve inkâr etmişlerdir.⁷⁸

Aslında onlar bu söylemlerinde samimi değillerdi. Yani kendilerine gönderilen bir insan değil de bir melek olmuş olsa dahi iman etmeyeceklerdi.⁷⁹ Yoksa onların bu isteklerini gerçekleştirmek İlâhi İrade için gayet mümkünken, bu vazife için seçilenin neden melek olmadığı bir ayette şöyle açıklanmaktadır: *“De ki: “Eğer yeryüzünde, (insanlar yerine) yerleşip dolaşan melekler olsaydı, elbette onlara gökten bir melek peygamber indirirdik.”*⁸⁰

Bu inkârcılara peygamber olarak gönderilenin kendileri gibi bir beşer olması ilâhi rahmetin tezahürüdür. Eğer onlara bir melek gönderilmiş olsaydı ona tabi olmaya güç yetiremeyeceklerdi.⁸¹ Yaratılışları ve yaşantılarıyla birbirinden tamamen farklı olan bu iki cins arasında bir uyum olamayacaktı. Çünkü bir insan için en iyi örnek, yine kendi yaratılışında olan bir insandır. İlâhi İrade onların arzuları doğrultusunda gerçekleşmiş olsaydı bile, inkârcı zihniyetteki bu kişiler bu sefer de başka bahaneleri söz konusu edecekler ve gerçeği bir türlü kabullenmeyeceklerdi.

Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber’e delilik isnat ediyor⁸² mecnun diyor⁸³ onu sihirbazlıkla itham ediyor,⁸⁴ *“Ona bir hazine indirilmeli değil miydi? “Yanında bir melek*

⁷⁶ Furkân (25): 17.

⁷⁷ İsrâ (7): 94; Ayrıca bkz: Yûnus (10): 2; Teğabün (64): 6; Mü’minûn (23): 47; İbrâhim (14): 10.

⁷⁸ Zâdû’l-Mesîr, V, s. 89.

⁷⁹ En’am (6): 111: *“Biz onlara melekleri de indirseydik, kendileriyle ölümler de konuşsaydı ve her şeyi karşılarında (hakikatın şahidleri olarak) toplansaydık, Allah dilemedikçe yine de iman edecek değillerdi. Fakat onların çoğu bilmiyorlar.”*

⁸⁰ İsrâ (17): 95.

⁸¹ İbn Kesîr, Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm, V, s. 121.

⁸² A’raf (7): 184; Mü’minûn (23): 24, 25, 70; Fâtır (35): 8, 1-46.

⁸³ Hicr (15): 6; Sâffât (37): 36; Duhân (44): 14; Zâriyât (51): 52, 53; Tûr (52): 29.

⁸⁴ Kamer (54): 2; En’am (6): 7; Hûd (11): 7; Sebe (34): 43; Sâffât (37): 16.

gelmeli değil miydi”⁸⁵ gibi itirazlarla nebevî kimliğini karalama yoluna gidiyorlardı.⁸⁶ Peygamberin şahsına yönelik itirazda bulunmayı devam ettiren müşrikler öte yandan; onun sosyal konumunu da eleştirerek şöyle diyorlardı: “*Bu Kur’an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!*”⁸⁷ Onlar böyle ulvî bir görevi, mal ve makam sahibi kişilere yakıştırmaktaydılar. Müfessirler burada sözü edilen iki şehirden maksadın Mekke ve Taif olduğunu söylemektedirler. Mekke'deki kişi ile kastedilenin Velid b. Muğire; Taif'teki kişinin ise Urve b. Mesûd es-Sekafî olduğu belirtilmiştir.⁸⁸ Bu kişiler Kur’ân’ın güzelliğini fark etmekle beraber; böyle yüce bir kelamı hiçbir zenginliği ve mevkisi bulunmayan Hz. Peygamber’e yakıştıramıyorlardı. Onlar büyüklüğü sadece mala ve mevkiye hasretmiş kimselerdi. Bundan dolayı da Mekke'de Velid b. Muğire, Taif’de Urve b. Mes’ud es-Sakafî gibi dünyevi zenginliği olan kişileri Hz. Peygamber’den daha üstün görüyor ve Kur’ân’ın da bu kişilere indirilmesi gerektiğine inanıyorlardı.⁸⁹ Onlar bu söylemleriyle ilâhi takdire razı olmuyor, hatta bu işi hatalı görüyor ve bir yanlışlık olduğunu düşünüyorlardı. Bundan dolayı Allah “Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar”⁹⁰ demek suretiyle kendilerini azarlamaktadır. Bu azarlayışta, bahsi geçen kişilerin tutumlarını kınama söz konusudur.

Müşriklerin Hz. Muhammed (s.a.v)’i peygamber olarak kabul etmemelerinin sebebi olarak yukarıda ifade ettiğimiz, nebevî kişilik ile ilgili itirazlarını söyleyebiliriz. Onların nübüvvet kurumunu karalamalarının bir diğer şekli ise, Hz. Peygamber’in şahsında ilâhi mesajın kendisidir. Hz. Peygamber’in getirdiği ilâhi mesaj, insanları Allah’a ortak koştuktan ve O’ndan başkasına ibadet etmekten alıkoymuyor; Kureyş halkının atalarından tevarüs eden inançlarının temellerini sarsıyordu. Mekkelilerin “*Muhammed mabutlarımıza hakaret ediyor, tanrılarımızı kötülüyor, atalarımızın dinine karşı çıkıyor, yaşayışımıza müdahale ediyor...*” diye konuşmalarının ve nebevî mesaja karşı çıkmalarının altında yatan sebeplerden biri de, atalarını taklitte içine düştükleri bu durumdu.

İnsanların inanç dünyalarında tevhid anlayışını hâkim kılmayı amaçlayan İslâm dini, toplum hayatında da önemli değerlerin yer alması için bazı prensipler ortaya koymaktadır.

⁸⁵ Hûd (11): 12.

⁸⁶ Murat Sarıcık, “Zann-ı Cahiliyye...”, s. 89.

⁸⁷ Zuhuf (43): 31.

⁸⁸ *Câmiu’l-Beyân*, XX, s. 580-583; *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVII, s. 210; Yine Mücahid "iki kasabanın birindeki büyük bir adam"dan maksadın Mekke'den Utbe b. Rabîa, Taiften İbn Abdi Yâleyl olduğunu, Katade, Mekke'den el-Velîd b. Muğîra, Tâiften Urve b. Mes’ûd es-Sekafî olduğunu söylemektedir. Bu bilgi için bkz: *Meâlimu’l-Tenzil*, VII, s. 211; Süddî'den gelen rivayette ise bu kişilerin Mekke'den el-Velîd b. Muğîre, Tâiften İbn Amr b. Umeyr olduğu bildirilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: *Câmiu’l-Beyân*, XX, s. 581, 582; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, VII, s. 226.

⁸⁹ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini...*, VII, s. 51.

⁹⁰ Zuhuf (43): 32.

Bunların başında da her türlü sınıf farklılıklarının ve ayrıcalıkların ortadan kaldırılmasına yardımcı olan adalet ve eşitlik gibi değerler gelmektedir. Tabi bu durumun toplumdaki herkesi memnun ettiği söylenemez. Mekke toplumunda belli bir statüye sahip olup kendilerini diğer insanlardan ayrıcalıklı gören, kendilerinden aşağı konumda gördükleri bazı kişileri köleleştirerek bu sayede dünyevi menfaat sağlayan insanlar vardı. İşte, İslâm'ın tüm insanlara kazandırdığı can, mal ve şahsiyet hakkı gibi temel haklar, başta bu grup insanın düzenini alt üst etmekteydi.

Onların huzurunu kaçıran bir diğer şey farklı kabileden birinin peygamberliğini kabullendikleri takdirde, ifrat derecesindeki bir bağlılıkla mensubu oldukları kabilelerinin, itibar kaybedeceği düşüncesi idi. Bu bir tür kıskançlık, hased ya da çekememezlik olarak düşünülebilir. Onların bu durumu hakkında Beyhakî, Muğire b. Şube'nin şöyle dediğini rivayet etmektedir:

“Rasûlullah (s.a.v)'ı tanıdığım ilk günde ben ve Ebu Cehil b. Hişam, Mekke sokaklarının birinde yürümekteydik. Rasûlullah'la karşılaştığımızda, Ebu Cehil'e şöyle dedi: "Ey Ebu Cehil, Allah'a ve Rasûlüne gel. Seni Allah'a davet ediyorum." Ebu Cehil, ona şöyle karşılık verdi: “Ya Muhammed! Sen bizim tanrılarımız hakkında konuşmaktan vazgeçmeyecek misin? Senin daveti tebliğ ettiğine şahadet etmemizi mi istiyorsun? Senin tebliğ ettiğine şahadet ediyoruz. Ancak Allah'a andolsun ki, söylediğin şeylerin gerçek olduğunu bilseydim sana tâbi olurdum.”

Rasûlullah (s.a.v), oradan geçip gitti. Ebu Cehil dönüp bana şöyle dedi: "Allah'a andolsun ki söylediği şeylerin gerçek olduğunu biliyorum. Ama ona tâbi olmaktan beni engelleyen bir şey vardır. Kusayyoğulları dediler ki; "Kabe'nin perdedarlığı bizdedir." Biz de, evet, dedik. Sonra onlar; "Hacılara su dağıtma görevi bizdedir." dediler. Biz de, evet, dedik. Sonra onlar; "Darü'n-Nedve idaresi bizdedir." dediler. Biz de, evet, dedik. Sonra onlar millete yemek yedirdiler, biz de yedirdik. Öyle ki artık birbirimizle yarışıp birbirimize meydan okumaya başladık. Onlar: "Bizden bir peygamber var." dediler. Vallahi işte ben, bunu kabul etmem.”⁹¹

⁹¹ Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1997, IV, s. 162; Bkz: Ebû Abdillâh Muhammed b. İshak b. Yesar İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, (thk. Muhammed Hamidullah), Hayra Hizmet Vakfı, Konya 1981; Konuyla ilgili İbn İshak'ın aktardığı bir rivayette ise Ebû Cehîl şöyle demektedir: “Biz Abdimenafogulları ile şan ve şeref yönünden şimdiye kadar çekiştik durduk. Onlar halka yemek yedirdi, biz de yedirdik. Onlar bağışta bulundu, biz de bulunduk. Onlar arabuluculuk yapıp diyet yüklendiler, biz de yüklendik. Şimdi kulak kulağa giden yarış atı durumuna gelince, şimdi bizden kendisine vahiy gelen bir peygamber var” dediler. Biz bunun

Ebu Cehil ve onun gibilerini Hz. Peygamber'in risaletini tasdik etmekten alıkoyan şey, Hz. Peygamber'in getirdiği ilâhi mesajın içeriği değildir. Onların inkâr etmelerinin başlıca sebebi kendilerini üstün görme, kibirlenme ya da aşırı bir gurur gösterme hali içerisinde bulunmalarındır.

Nebevî mesajın bildirilerine aklî melekelerini ve gönül pencerelerini kapatan sadece Mekkeli müşrikler değildi. Yahudiler de Hz. Muhammed (s.a.v)'in risaletini inkârda haddi aşmış bir millettir. Hz. Peygamber'in nübüvvetinden önce, müşrikleri inançlarından dolayı hakir gören ve gelmesini bekledikleri peygamberle onlara karşı üstünlük taslayan Yahudiler, bekledikleri elçinin kendi milletlerinden olmadığını görünce kıskançlık göstermiş ve inkâra sapsmışlardır. Hatta önceleri aşağıladıkları müşriklerle işbirliği yapacak kadar yoldan çıkmışlardır.⁹² Onların bu çelişkili halleri ilâhi ifadede şöyle yer bulmaktadır: *"Onlara, Allah tarafından, ellerindeki Tevrat'ı tasdik eden bir kitap gönderildiği zaman daha önce kâfirlere karşı zafer kazanmak için "ahir zaman Peygamberi hakkı için" diye dua ettikleri halde. Evet, o tanıyıp bekledikleri Peygamber kendilerine gelince, onu inkâr ettiler. Bu sebeple, Allah'ın lâneti de kâfirlerin boynuna olsun!"*⁹³ Bu ayet hakkında İbn Cerir, Katade el-Ensârî'den, o da ensarın bazı yaşlılarından şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "Bu kıssa, biz ensar ve Yahudiler hakkında indi. Cahiliye devrinde biz şirk ehli, onlar ise kitap ehli oldukları halde uzun zaman onlara üstün geldik. Onlar, o sırada şöyle diyorlardı: "Şu sıra gönderilecek olan bir peygamberin zamanı yaklaşmış bulunmaktadır. O, tıpkı Âd ve İrem'in öldürülmesi gibi sizi öldürecektir." Rasûlullah, peygamber olarak gönderilince de biz ona uyduk, onlar ise inkâr ettiler."⁹⁴

Bir peygamberin geleceği inancı ve beklentisi içinde olan Yahudilerin, kendi kutsal kitaplarını tasdik eden son ilâhi kitap Hz. Muhammed (s.a.v)'e indirildiğinde onu inkâr etmiş olmaları, müşrikleri dahi hayrette bırakmıştır. Yahudiler kendilerine kitap verilmiş bir milletken⁹⁵ ve yakın zamanda bir peygamber geleceği inancını da hâizken, onların Hz.

dengini nereden bulup çıkaracağız. Yemin olsun ki onu hiçbir zaman tasdik etmeyeceğiz. Bkz: Ebû Abdillâh Muhammed b. İshak b. Yesar İbn İshak, *Siyer*, (thk. Muhammed Hamidullah), (çev. Sezai Özel), Akabe Yayınları, İstanbul 1991, s. 270, 271.

⁹² M. Ali Kapar, *Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti*, İlim Yayınları, İstanbul 1987, s. 50.

⁹³ Bakara (2): 89.

⁹⁴ *Câmiu'l-Beyân*, II, s. 236-242; *Meâlimu't-Tenzil*, I, s. 120, 121; Ahmed Mustafa Merağî, *Tefsiru'l Merağî*, tahric: Basil Uyun Sud, Darül Kütübî'l İlmiyye, Beyrut 2006, I, s. 167, 168; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyan Tefsiri*, (çev. Ömer Faruk Hilmi), Osmanlı Yayınevi, İstanbul, I, s. 663, 664.

⁹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, s. 325, 326.

Peygamber hakkında söylediklerine⁹⁶ müşrikler dahi anlam verememişlerdir. Yahudiler Hz. Peygamber'i, çekememezliklerinden, azgınlıklarından, makam ve mevkilerinin elden gideceği endişesinden dolayı inkâr etmişlerdir.⁹⁷ Onların bu dönekliliklerinin bir diğer sebebi de Allah'ın takdirine rıza gösteremeyişleriydi.⁹⁸ Yüce Allah onların bu inkârcı tutumlarının son derece çirkin olduğunu ifade ederek kınamaktadır. Ayette geçen بِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ifadesi zemm yani kınama ifade etmektedir.⁹⁹

Onlar bu kötü tutumlarına bir bahane bulmak için de "bizim kalplerimiz kılıflıdır" yani "bizim kalplerimiz kılıfla örtülüdür, bunlara yeni bir çağrı işlemez, yeni bir davetçiye kulak vermez" gibi mazeretler ileri sürmüşlerdir.¹⁰⁰ Aslında onlar Allah'ın dilediği kuluna vahiy indirmesini içlerine sindirememişlerdir. Bu durum onların kindarlıklarına sebep olmuş; bile bile gerçekleri görmek istememişlerdir. Bu tutumlarından dolayı kalpleri mühürlenmiş ve nihai olarak da zemmedilmişlerdir.

İnsan, meseleleri sadece akli ile değerlendirmeye kalktığında; bu değerlendirmede de benlik ve hevâsını etkin kıldığında yanlış sonuçlara ulaşmaktadır: Sapkın Allah tasavvuru, peygamber kişiliği ve misyonu ile ilgili hatalı düşünceler gibi. İnsanın bütün bu mezmum inanç ve tasavvurlarından sıyrılıp gerçeği görmesi ve kabul edebilmesi ancak vahyin ilâhi bildirilerine kulak verip, ihtiraslarından uzaklaşması ile mümkündür.

2.3. Melek İnancı

Meleklerin varlığına inanma, Kur'ân-ı Kerîm'de ve sahih hadislerde iman esaslarından biri olarak zikredilmektedir. Bu gerçek Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde bildirilmektedir: *"Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse, derin bir sapıklığa düşmüş olur."*¹⁰¹

⁹⁶ Enbiyâ (21): 2-3: "Rab'lerinden kendilerine yeni bir öğüt (bir uyarı) gelmez ki, onlar mutlaka onu alaya alarak, kalpleri de gaflette olarak dinlemesinler. O zulmedenler gizlice şöyle konuştular: "Bu da ancak sizin gibi bir insan. Şimdi siz göz göre göre sihre mi kapılacaksınız?"

⁹⁷ Ebu'l-Berekat Abdullah b. Ahmed en-Neseî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, (thk. Eş-şeyh Mervan Muhammed es-Sear), Dar en-Nefais, Beyrut 1996, I, s. 88.

⁹⁸ Bakara (2): 90: *Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi kıskançlıkları sebebiyle Allah'ın, kullarından dilediğine lütfıyla indirdiği vahyi inkâr etmeleri ne kötüdür!*

⁹⁹ Câmiu'l-Beyân, II, s. 243.

¹⁰⁰ *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, s. 191, 192; Seyyid Kutub, *fi Zılâli'l-Kur'ân*, Beyrut- Kahire 1985, II, s. 801.

¹⁰¹ Nisa (4): 136.

Ayette inanılması istenilen hususlardan biri olarak zikredilen meleklerle iman mevzuunda da insanlar hataya düşmüşlerdir. Mesela Kureyş kabilesi meleklerle ve aynı zamanda cinlere kulluk etmekteydi. Onların Allah'ın kızları olduğuna inanmakta,¹⁰² cinlerden korktukları için meleklerle sığınma gereği duymakta, bu nedenle de meleklerin kâinatın idarecileri ve Allah'ın kızları olduğunu kabul ederek¹⁰³ onlara kutsallık atfetmekteydiler.

Kureyş'in, melekleri Allah'ın evladı olarak gördükleri gerçeği ayette şöyle bildirilmektedir: *“Gerçek bu iken, bazıları kalkıp: "Rahman evlat edildi!" iddiasında bulundular. O, bundan münezzehdir. Bilakis onların evlat dedikleri melekler O'nun ikram ve takdirine mazhar olmuş kullarıdır.”*¹⁰⁴

Erkeğin üstün olarak görüldüğü, kızların ise utanç vesilesi kabul edildiği bir toplumda, kendileri için kız çocuklarını değersiz olarak görürken; Allah'a çocuk nispet etmekle haddi aştıkları yetmiyormuş gibi bir de nispet ettikleri evladın cinsiyetinin kız olduğunu söylemeleri Allah tarafından çok etkileyici bir üslupla kınanmaktadır.¹⁰⁵

Meleklerle cinsiyet atfederek onları dişilikle niteleyen ve bu varlıkların Allah'ın evlatları olduğunu söyleyen kişilere, meleklerin “Rahman'ın kulları” olduğu gerçeği bildirilmek suretiyle bu iddiaları reddedilmektedir.

İlâhi İrade böyle bir yakıştırmadan kendini tenzih ederek bu husustaki hakikati onlara nübüvvet mesajı ile açıklamakta ve meleklerin Allah'a kullukları sebebiyle yüce bir makama erdirilmiş varlıklar olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁶

Kur'ân'da kâfirlerin söylemlerini reddetmek cihetinden yöneltilen bir soruyla¹⁰⁷ onların, meleklerin yaratılmaları esnasında bu yaratılışa şahit olmadıkları hatırlatılmaktadır. Dolayısıyla sapkın düşünce ve inancın tezahürü olan bu iddialarının, akli deliller ile bilinmesine imkân olmadığı gibi; bunun gerçek bir bilgiye dayanmasının tek çıkar yolu ise ilk olarak nübüvvet inancının dimağlarda yer bulmasıdır. Hâlbuki nebevî mesajı dikkate almayan kâfirlerin böyle bir neticeye ve hükme, nakli delillerle de varmaları

¹⁰² Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, (thk. Muhammed Seyyid Kilani), Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire 1961, s. 238.

¹⁰³ Nahl (16): 57, 58; Zuhurf (43): 15-22; Necm (53): 27.

¹⁰⁴ Enbiyâ (21): 26.

¹⁰⁵ Yaşar Çelikkol, *İslâm Öncesi...*, s. 179, 180.

¹⁰⁶ Muhammed İzzet b. Abdülhadi b. Derviş Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis: Tertibü's-Suver Hasebü'n-Nüzul*, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 2000, V, s. 264.

¹⁰⁷ Zuhurf (43): 19.

mümkün değildir. Bu da kâfirlerin ortaya attıkları iddialarının, kesin ve gerekli bir delile dayanmadığını anlaşılır kılmaktadır.¹⁰⁸

Yüce Yaratıcı için dişilik, erkeklik gibi cinsiyet belirten nitelemeler düşünülemez. Herhangi bir cinsiyetten arî olanın da çocuk sahibi olduğunu iddia etmek muhaldir. Bununla birlikte insana ve bazı mahlûkata özgü olan cinsiyet kavramını, yaratılmış her varlığa yüklemek de aynı şekilde sınırlı düşüncenin ürünüdür ve yanlıştır. Melekût âleminin sakinleri olan melekler için cinsiyet ayırımına gitmek, son derece yanlış bir durumdur. Nitekim ilâhi bildirilerle onların hilkatı hakkındaki doğru bilgi ortaya konduktan sonra, bu hatalı davranışı devam ettirmek, kabul edilecek türden basit bir iş değildir. Çünkü bu yakıştırmalar tevhid esasına ters düşmektedir.

Onlar sadece meleklerin dişi olduğunu söylemekle kalmıyor; bu nitelemeleriyle Allah'ın kızları olduğu iftirasını da ortaya atıyorlardı. Bundan dolayıdır ki bütün bu yakıştırmalardan uzak olan Allah, onların kayda geçirilmiş olan bu iddialarından hesaba çekileceklerini haber vererek kendilerini tehdit etmekte¹⁰⁹ ve tüm bu düşünce sahiplerini yermektedir.

Tezimizin bu bölümünde son olarak, vahye iman etmemesi sebebiyle kınanan insanın durumunu ele alacağız. Nitekim baştan beri ifade etmeye çalıştığımız üzere, insanın imanî açıdan kınanmasına sebep teşkil eden husus, kendilerine ulaşan ilâhi mesajın bildirilerini göz ardı etmeleridir. Doğru bilginin kaynağından uzak olan kişi, yanlış inanç, düşünce ve uygulamalarıyla ilâhi zemme muhatap olmaktadır.

2.4. Kitap İnancı

Yüce Allah, son din olarak seçtiği İslâm dinini insanlara bildirmek, başta merkezi konumdaki Mekke şehrini ve çevresinde bulunanları ikaz etmek ve vuku bulacağından asla şüphe edilmemesi gereken kıyamet günü hususunda insanları uyarmak için Hz. Peygamber'e Arapça bir kitap indirdiğini bildirmektedir.¹¹⁰ İlâhi ifadelerde yer bulan bu yüce kitap, insana dünya ve ahiret saadetine kapısını açacak evrensel mesajlar taşıyan Kur'ân-ı Kerîm'dir.

Kendilerine hidayet kaynağının ulaştığı her toplumdan beklenen bir şey vardır ki o da, o toplum bireylerinin, bildirilen ilâhi esaslara iman etmeleri ve Allah'a yönelerek,

¹⁰⁸ *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVII, s. 203.

¹⁰⁹ *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVII, s. 203.

¹¹⁰ Şûrâ (42): 7.

geçmişte işledikleri hata ve günahlarına bağışlanma dileyerek, yeni, temiz bir başlangıç yapmaları ve yaşamlarına bu şekilde devam etmeleridir. Ancak bu beklenti her zaman istenildiği şekilde yerine getirilmemiştir. Örneğin inkârcı topluluklar, kendilerine bildirilen ilâhi uyarıları dikkate almak yerine; bu ikazları alaya alıp Allah'ın azabının bir an önce kendilerine ulaşmasını veya önceki inkârcı milletlerin başına gelen helak edici azabın, belanın kendilerine de gelmesini beklemişlerdir.¹¹¹ Kur'ân-ı Kerîm'de, onların, öncekilerin başına gelen felaketler kendi başlarına da gelsin, geçmiş milletlerde olduğu gibi onlar da helak olsun diye inanmadıkları bildirilirken, ayette gerçeği gördükleri halde inanmayan bu insanların kınandığı sorgulayıcı ve tehditkâr bir üslup dikkat çekmektedir.¹¹² Esasında hiç kimse göz göre göre kendini tehlikeye atmak istemez. Hele ki burada söz konusu olan maddiyata önem veren, çıkarlarını gözeten bencil ruhlu kişiler olursa. Onların bu çıkışlarının ve nebevî kişiliğe karşı tartışma başlatmalarının altında yatan en büyük sebep inançsızlıklarıydı. Başlarına gelmesini istedikleri helakin gerçekleşmeyeceğine inandıkları için çok rahat bir şekilde bu tür taleplerde bulunabiliyorlardı. Onların bu tavırları kendi aleyhlerinde ne derece aceleci davrandıklarını ortaya koymaktadır. Bu husus bir ayette şöyle ihsas edilmektedir: *“İnsan hayra dua eder gibi şerre dua eder. İnsan çok acelecidir.”*¹¹³

Yanlış bir hayat süren bu kişiler; başkalarını da doğru yoldan alıkoymak için, gerçekliğini bildikleri şeyleri gizli tutmakta ve batıl fikirlerini kabul ettirtmek adına mücadele vermekteydiler. Kur'ân ayetleri kendisine hatırlatılıp hakka davet edildikten sonra yüz çeviren aynı kişiler, bu ayetleri eğlence ve alay konusu yapmışlardır. Kötü bir akıbetin kendilerini beklediğini önemsemeden günah işlemeye devam eden bu kimselerden daha zalim birinin olamayacağını ifade eden Allah, bu kâfirleri kınamaktadır.¹¹⁴

İnkâr edenlerin Kur'ân'ı Kerîm'e karşı olan saygısız tutumları da zikredeceğimiz şu ayette dile getirilmektedir: *“Kâfirler dediler ki: “Şu Kur'an okunduğunda ona kulak vermediğiniz gibi, ona karşı yaygara koparıp onun, başkaları tarafından anlaşılmasını da engelleyin. Ancak böyle yaparak üstünlük sağlayıp onu bastırmayı umabilirsiniz.”*¹¹⁵

¹¹¹ Kehf (18): 55: *“İnsanlara hidayet geldikten sonra onların inanmalarına ve Rab'lerinden mağfiret dilemelerine, ancak, öncekilerin başına gelenlerin kendi başlarına da gelmesi, ya da kendilerine azabın göz göre göre gelmesi (yönündeki beklentileri) engel olmuştur.”*

¹¹² Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın...*, İstanbul 1990, V, s. 306.

¹¹³ İsrâ (17): 11.

¹¹⁴ *et-Tefsîru'l-Hadis*, V, s. 79.

¹¹⁵ Fussilet (41): 26.

Onlar kendilerine bildirilen bu ilâhi kelâmın lâfzen ve manen tesir edici yönünün farkındaydılar. Hatta zaman zaman onu dinlemekten kendilerini alamadıkları da oluyordu. Bu sebeple onun insanlar tarafından dinlenmesini ve anlaşılmasını istemiyor ve bu işe engel olmaya çalışıyorlardı.

Müşrikler gerçekte Hz. Peygamber'i değil, Allah'ın ayetlerini inkâr etmekteydiler. Bu gerçeği, Ebû Cehil'in, Hz. Peygamber'e "Biz, sana değil, anlattığın şeylere inanmıyoruz."¹¹⁶ demiş olması ortaya koymaktadır. Bu gerçek Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmektedir: "*Ey Muhammed! Biz çok iyi biliyoruz ki söyledikleri elbette seni incitiyor. Onlar gerçekte seni yalanlamıyorlar; fakat o zalimler Allah'ın ayetlerini inadına inkâr ediyorlar.*"¹¹⁷ Onlar bildikleri halde inatlarından ötürü inkâr etmekteydiler. Çünkü Kur'ân manen ve lâfzen etkili bir kelamdı, onu tebliğ eden şahıs da yüce bir kişilik sahibiydi ve daha önceden de tanıdıkları bu şahsın böyle bir mevzuda Allah adına yalan söylemesi mantıklı değildi. Bütün bunların farkında olmalarına rağmen yine de iman etmeyişlerinin sebebi, bu ilâhi mesajı kabul ettikleri takdirde toplum içerisindeki hâkimiyetlerinin sona ereceği, birçok alışkanlıklarını terk etmek zorunda kalacakları ve üstelik belli sorumlulukları yüklenmeleri gerekeceği düşüncesi idi. Bundan dolayı iman etmemek için kabul edilemez bahanelerin ardına sığınmaktaydılar.

Mesela Müşrikler Kur'ân'ın yazılı bir kitap olarak gönderilmiş olmamasından ötürü onun Allah tarafından indirilmiş gerçek bir kitap olmadığını iddia ediyorlardı.¹¹⁸ Yine "*onlardan her bir kişi, kendisine açılmış sayfeler verilmesini istiyor*"¹¹⁹ idi. Hâlbuki bu isteklerinin yerine getirilip, kendilerine elle tutulabilir, gözle görülebilir bir kitap indirilmiş olsa dahi müşriklerin inkârlarına devam edecekleri ve inanmamak için başka bahaneler ardına sığınacakları, Hz. Peygamber'e bildirilmiştir: "*(Ey Muhammed!) Eğer sana kâğıda yazılı bir kitap indirseydik, onlar da elleriyle ona dokunsalardı, yine o inkâr edenler, "Bu, apaçık büyüden başka bir şey değildir" diyeceklerdi.*"¹²⁰

Hz. Peygamber'in bir sihirbaz, Kur'ân'ın da bir beşer sözü olduğunu söyleyen Velîd b. Muğîre¹²¹ ve onun gibiler de aşağıdaki ayetlerde şiddetli şekilde kınanmıştır:

¹¹⁶ Tirmizî, Tefsiru'l Kur'ân: 6.

¹¹⁷ En'âm (6): 33.

¹¹⁸ İsrâ (17): 93.

¹¹⁹ Müddesir (74): 52, 53.

¹²⁰ En'âm (6): 7.

¹²¹ el-Bidâye ve'n-Nihaye, IV, s. 152, 153.

“Kahrolası nasıl da ölçtü biçti! Yine kahrolası, nasıl ölçtü biçti! Sonra (Kur’an hakkında) derin derin düşündü. Sonra yüzünü ekşitti, kaşlarını çatı. Sonra arkasını döndü ve büyüklük taslayıp şöyle dedi: “Bu, ancak nakledilegelen bir sihirdir.” “Bu, ancak insan sözüdür.”¹²²

Kur’ân’da kendilerinden yergi ile bahsedilen kişiler yukarıda ifade ettiklerimizle sınırlı değildir. Bu gerçeği, Müseyleme (Müseylemetû’l-Kezzab) ve Esved el-Ansî gibi peygamberlik iddiasında bulunan ve “Eğer istersek bunun aynısını biz de söyleriz”¹²³ diyen Tâif’li Nadr b. Haris ve beraberindeki kişiler hakkında nazil olduğunu¹²⁴ bildiğimiz şu ayette de görmekteyiz: *“Allah’a karşı yalan uyduran veya kendine bir şey vahyedilmemişken, “Bana vahyolundu” diyen, ya da “Allah’ın indirdiğinin benzerini ben de indireceğim” diye laf eden kimseden daha zalim kimdir? Zalimlerin şiddetli ölüm sancuları içinde çırpındığı; meleklerin, ellerini uzatmış, “Haydi canlarınızı kurtarın! Allah’a karşı doğru olmayı söylediğiniz ve O’nun ayetlerinden kibirlenerek yüz çevirdiğiniz için bugün aşağılayıcı azap ile cezalandırılacaksınız” diyecekleri zaman hâllerini bir görsen!”¹²⁵*

Zikrettiğimiz bu ayetten de anlaşılacağı üzere ilâhi seçilmişliğin neticesi olan peygamberlik vazifesini kendisine layık görerek, kendini Hz. Peygamber’in yerine koymaya kalkışan, hatta bu ayetlerin aynısını getirebileceğini söyleyerek kendisini Allah ile bir tutan sapkın insanlar ortaya çıkmıştır.

Birtakım kimseler ise maddi çıkar uğruna kendi elleriyle yazdıklarını ilâhi vahye dayandırmak istemişlerdir. Bunlar, Kur’ân’ın indiği dönemde Allah adına yalan uyduran Yahudi ilim adamları, bugün ise onların metotlarını takip eden benzerleridir. Kur’ân-ı Kerîm’de onların bu davranışlarının şiddetle kınandığını görmekteyiz: *“Vay o kimselere ki, elleriyle Kitab’ı yazarlar, sonra da onu az bir karşılığa değiştirmek için, “Bu, Allah’ın katındandır” derler. Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların hâline! Vay kazandıklarından dolayı onların hâline!”¹²⁶* Allah’ın söz konusu kişilere veyl etmesi onların ilâhi zemme muhatap olduklarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

İncelediğimiz bu ayet-i kerîmede zikredilen ve "Vay hallerine" diye tercüme edilen veyl (ويل) kelimesi, müfessirler tarafından şöylece farklı şekillerde izah edilmiştir:

¹²² Müddesir (74): 19-25.

¹²³ Enfâl (8): 31.

¹²⁴ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini...*, III, s. 464, 465.

¹²⁵ En’âm (6): 93.

¹²⁶ Bakara (2): 79.

Osman b. Said'in İbn Abbas'tan naklettiğine göre bu kelimeden maksat "Onlara azap olsun" demektir.

Ebu İyad'a göre ise aslında cehennemliklerin kan ve irinlerinin aktığı bir kuyunun adıdır.¹²⁷

Ebu Said el-Hudrî, Hz. Peygamber'in bu kelimenin izahını şöyle yaptığını ifade etmektedir: "Veyl cehennemde bir vadidir. Bir kâfir onun tam dibine ulaşmadan kırk sene aşağı doğru yuvarlanır." ¹²⁸

"Veyl" tehlikeye düşen kimsenin söylediği bir sözdür. Bu söz kişiye azap ile beddua etmek anlamındadır.¹²⁹

Taberî, bu izahlara göre ayetin manasının, "Elleriyle kitabı yazıp sonra da onun, Allah katından olduğunu söyleyen Yahudilere, cehennemin dibindeki veyl kuyusundan kan ve irin içme azabı olsun" demek olduğunu söylemiştir.¹³⁰

Bazı Yahudiler, dünyanın geçici nimetleri olması cihetiyle pek bir değer ifade etmeyen dünyevi metalara meylederek, Tevrat'taki Hz. Peygamber'in sıfatlarını ortadan kaldırıp onun yerine insanların daha çok hoşuna gidecek şeyleri, yani çıkarlarını gözeterek esasları getirmişlerdir. Ayrıca kendi içtihatlarını da Allah tarafından indirilmiş ayetler gibi göstermek suretiyle, Tevrat'ın içeriğinden habersiz olan cahil kişilere bunları hakikat olarak kabul ettirmeye çalışmışlardır. Yüce Yaratıcı, ilâhi kitapları üzerinde değişiklikler yaparak, âdeti onları alınıp satılabilen, değiş tokuşu yapılabilen birer meta gibi gören bu kişileri ayette zikrettiği veyl azabıyla tehdit etmektedir.

Bir sonraki ayet-i kerîmede ise önceki ayette Yahudilerin saptırmaya çalıştığı cahil insanların durumundan bahsedilmektedir. Burada dikkat çeken şey başkalarını saptıran kimsenin zemmedildiği gibi, onun saptırmasına aldanarak dalalet düşen kimsenin de kınanmakta olduğudur. Çünkü dinin temel meselelerinde, zan ile yetinmek caiz değildir; bu sebeple bilgisiz halkın da yerilmiş olduğunu görmekteyiz.¹³¹

Dini meselelere dair vukûfiyeti olan bilgili kişinin nasıl ki ilmi ile amel etmesi gerekiyor ise; bu konularda doğru bilgiye sahip olmayan cahil kişiye gereken de taklid ve

¹²⁷ *Câmiu'l-Beyân*, II, s. 167-169.

¹²⁸ Ebu's-Suûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut 1994, I. s. 120.

¹²⁹ *Tefsiru'l-Merağî*, I, s. 129

¹³⁰ *Câmiu'l-Beyân*, II, s. 167-169.

¹³¹ *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, s. 127.

zanna razı olmaması, ilimde sağlam delillere ulaşabilmek adına gerekli gayreti göstermesidir. Sadece taklide yönelen, bilgileri zandan öte gitmeyen bu kişiler, ilâhi kitabı okusalar bile, manası hiç düşünülmeden ve anlaşılmadan, inceliklerinin farkına varılmadan gerçekleşen okuyuşun onlara pek bir fayda sağlayacağını söylemek mümkün değildir. Böyle bir yaşantının sonu hüsrân ve vebal yüklü bir pişmanlıktır.¹³² Nihai olarak da kişinin zemmedildiği gerçeğidir.

2.5. DEĞERLENDİRME

Kur'ân-ı Kerîm'de imanı bakımından kınanan insanın durumunu ele aldığımız bu bölümde sapkın inanç şeklinin ve inançsızlığın insanın kınanmasında en önemli etken olduğunu gördük.

İman, insanın Hakk katındaki konumunu belirleyen çok önemli bir tasdik edıştır. Yüce Allah insanların sapkın bir hayat yaşamaya başladıkları, toplumların bozulmaya yüz tuttuğu her dönemde, koyduğu kurallar ve bildirdiği hakikatler ile insanoğlunun doğru yolu bulmasını istemiştir. İşte iman esaslarının kalpte kabul görmesi de bu doğru yolu bulmak için gerçekleştirilen yönelişin ilk adımıdır. Başta Allah inancı olmak üzere, kendisine inanılan Allah'ın, varlığından haberdar ettiği peygamberlere, meleklerle yine insan hayatına ilâhi bir müdahale olan vahyî bildirilere de iman etmek, Allah'ın insanlardan beklediği yönelişin temel unsurlarıdır. İnsanın bu konudaki en büyük yardımcısı ilâhi bildirilerin kendisine yol göstermesidir. Ancak insan, daha başta ilâhi kitabın öğretilerini yalanlamakla bu konuda kendisine ulaşan yardımı değerlendirememiş olmaktadır. Bu durum da beraberinde yanlış inanç şekillerini getirmiştir. Kimi insanların Allah'a inanmamasında, kimilerinin de Allah'a inanmakla birlikte, ulûhiyete ters düşen ve asla Yüce Yaratıcı'yla bağdaşmayacak birtakım düşüncelere sahip olmalarında bu durumun izlerini görmekteyiz. Aynı şekilde Allah'ın elçileri olan peygamberlerin sözlerinin kabul görmemesinde, alaya alınmalarında ve ilâhi mesajların tebliğine izin vermemek için onlarla mücadeleye girişilmesinde de söz konusu durumun etkili bir faktör olduğunu müşahade etmekteyiz.

Dini hayatın merkezinde iman vardır. Kişinin tüm düşünceleri ve davranışları ile hayatının bütün yönleri bu merkez noktadan aldığı güç ile şekillenmektedir. Bu sebeple bu derece önemi hâiz olan hususlarda insanın kendi iradesiyle yanlışı tercih etmesi Yüce Allah'ın şiddetle kınadığı durumların başında gelmektedir. Biz de çalışmamızın bu

¹³² *Rûhu'l-Beyan Tefsiri*, s. 624, 625.

bölümünde zikrettiğimiz hususlar ile ilgili olarak Kur'ân'da kınanan insanın durumunu inceledik.

BÖLÜM III

KUR'ÂN-I KERÎM'DE AMEL VE AHLAK CİHETİYLE KINANAN İNSAN

İnsan iradesine bağlı olan fiil ve davranışların ayrıca ahlâkî tutumların iyi ve kötü olması bakımından bir değer taşıdığını düşünürsek bu değer Kur'ân-ı Kerîm'de ne şekilde ifade edildiğini görmek, bize bu fiillerin fâili olan insanın durumu hakkında da bilgi verecektir. Biz de araştırmamızın üçüncü bölümünde insanın menfî amellerinden ve gayr-i ahlâkî tutumlarından ilâhi zemme konu olanlarını inceleyerek, insanın bu mezmum yönleriyle ne şekilde ilâhi ifadelere muhatap olduğunu göreceğiz.

3.1. Ameli Bakımından Kınanan İnsan

3.1.1. Akletmemesi Sebebiyle Kınanan İnsan

Akıl insanda bulunan ve vücuttaki yeri, işleyişi keşfedilemeyen, düşünce, anlama ve tedbir alma hassası, idrak, kavrayış anlamlarına gelmektedir.¹ Akıl, tek başına bir kudret olmayıp zihnin doğru işlemesinden ve muhakemenin düzgülü olmasından ileri gelen bir niteliktir.²

Akıl ahmaklığın zıddı, idrak³ demek olduğu gibi, eşyanın güzellik, çirkinlik, mükemmel ve noksanlıkla ilgili sıfatlarını idrak eden, insanı hayvandan ayıran, hareketlerine ve konuşmalarına değer kazandıran bir güçtür.⁴

Mezkûr kavram yine “menetmek, engellemek, alıkoymak, bağlamak, sığınmak ve tutmak” anlamlarına da gelmektedir. Terim olarak, düşünmek, duyu vasıtalarıyla idrak etmek suretiyle bilinmesi imkân dâhilinde olan şeyleri bilme ve anlama gücü, iyinin kötünden ayırt edilmesi, varlığın hakikatini idrak meselesi, maddi olmamakla birlikte maddeye tesir eden cevher demektir.⁵

¹ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yayınları, Ankara 2001, s. 31.

² Pars Tuğlacı, *Okyanus Türkçe Sözlük*, Pars Yayınevi, İstanbul 1971, s. 48.

³ *Lisânu'l-Arab*, III, s. 2711; *es-Sihâh*, IV, s. 1442.

⁴ *Tâcu'l-Arûs*, XV, s. 504.

⁵ Mehmet Canbulat: “Akıl”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 15.

Kur'ân-ı Kerîm'de akıl lafzı, anlama,⁶ düşünme,⁷ basîret ve ibret⁸ gibi anlamlarda kullanılmıştır. Kur'ân'da çok sarîh dinî anlam taşıyan bu anahtar kelime, insanı, Yüce Allah'ın ayetlerini anlamaya muktedir kılan insan yeteneğidir.⁹ Bilgiyi almaya hazır bulunan bu yetenek sayesinde insana fayda sağlayan ilimdir.¹⁰

İnsan kendisine bahşedilmiş olan bu yeteneğe doğru bir işlev kazandırır ve bu sayede doğru bilgiyi elde ederse birçok hayrı elde etmiş olur. İnsanı canlı ve cansız tüm varlıklardan üstün kılan, aklını yaratılış gayesine uygun kullanmasıdır. Bu da ancak Allah'ın bildirdiği şekilde olur. Bununla amaçlanan, kişinin tutum ve davranışlarına yön vermek, ona gerçek değeri kazandırmaktır. Aklın bu husustaki fonksiyonunu belirtmek adına şu hadis dikkat çekicidir: “Hiç kimse kendisini hidayete ulaştıracak akıldan daha faziletli bir şey kazanmamıştır.”¹¹ Bu nebevî ifadeden anlaşıldığı üzere akıllı değerli kılan icraatıdır. Doğru bir icraat de ancak, vahyin akla ışık tutmasıyla gerçekleşebilir.

Kişiyi Allah'a muhatap kılan ve bu sayede ona değer kazandıran aklıdır. Ancak akıllı insan kendisine yöneltilen hitabı anlamaya güç yetirebilir. Bundan dolayı Kur'ân'da insanlara, akıllı muhatap alınarak hitap edildiği görülmektedir. Akletme fiili insanlar tarafından yapılabilen, yapılması gereken ve ihmal edilmesi durumunda kınanan bir zihin faaliyetine işaret etmektedir.¹² Çünkü idrak ve muhakeme ve bunların ardından bir karar verme ve tercih, akıl ile olmaktadır.¹³ Allah'ın akıllı kişiler olarak kabul ettiği kimseler, söylenilen sözü dinleyip, en güzel olanına uyup hidayete ulaşanlardır.¹⁴ İman eden kişinin akıl sahibi olduğu belirtilerek¹⁵ gerçek akıllılık iman şartına bağlanmıştır.

İnsanın doğruyu bulması için akıl, kalp ve duyuların birlikte hareket etmesi gerekmektedir. Diğer taraftan insan ile ilgili ayetler üzerinde genel bir değerlendirme yapıldığında, beşere ait olan en önemli terimlerden birinin kalp olduğu görülmektedir.¹⁶

⁶ Yusuf (12): 2.

⁷ Sâffât (37): 138.

⁸ Ankebût (29): 35.

⁹ Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve insan*, (çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, Ankara 1975, s. 61.

¹⁰ *el-Müfredât*, s. 577.

¹¹ *Tâcu'l-Arûs*, XV, s. 504.

¹² Faruk Aktaş, *Kur'an'da Cehalet Kavramı*, Ekin Yayınları, İstanbul 2001, s. 257.

¹³ Yener Öztürk, *İmkânı ve Lüzumu Açısından Kur'an'da Ahiret*, Işık Yayınları, İstanbul 2004, s. 74.

¹⁴ Zümer (39): 18.

¹⁵ Talâk (65): 10.

¹⁶ Mustafa Şentürk, *Kur'an'da Akıl*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2004, s. 101. Müellif bu kanaate varmasının sebebinin şu şekilde ifade etmiştir: Kur'ân'da kalp lafzının doğâl mana (lügat manası) olarak 4'ü isim olmak üzere 36 defa; ıstılah manası olarak ise büyük bir çoğunluğu çoğul olarak 132 defa yer almasından dolayı varıyoruz.

Kur'ân-ı Kerîm'de akıl ve kalbin birbiri yerine kullanılan kelimeler¹⁷ olması ve Kur'ân'dan, ancak kalbi olan ve bu mesaja yeterince kulak veren insanlar için alınacak bir öğüt olduğunun ifade edilmesi,¹⁸ kalbe atfedilen önemi göstermektedir. Yine aynı olgu bir başka ayette şöyle zikredilmektedir: “*Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? (Dolaştılar, ama ibret almadılar). Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur.*”¹⁹ Görüldüğü üzere asıl körlük, gözlerin maddi olarak görmemesi değil, kalplerin hakkı ve marifeti manen göremez hale gelmesidir.²⁰ Marifet kalbin kendine ait bir idrak şeklidir. Akıl, nefis ve şeytandan gelen etkilerden kalbe ulaşan uyarıcılar, orada bir duygu, düşünce ve arzu ile bir kararın oluşmasına sebep olurlar. Ancak marifetin kendi içinde, doğru ile yanlış birbirinden ayırma gücü yoktur. Bu ancak ilimle ve tefekkürle olmaktadır.²¹ İnsan için de asıl büyük kayıp, görme ve işitme duyularından mahrum kalmak değil, akıl ve basiretini kullanmamaktır; nitekim gözleri görmediği veya kulakları işitmediği halde akılları ve basiretleri sayesinde doğru yolu bulmuş birçok insan vardır.²² İşte bu sebeple insanın hakikati kabul etmesi kalbin ve aklın işbirliğine bağlıyken, hakikati reddedişindeki etkin olan şey nefis unsurudur. Nefsin ve hevânın baskın geldiği kalp ve akılla doğruyu bulmak zordur. Ancak vahyin aydınlığına dönük bir kalbin ve o kalp ile beslenen bir aklın varlığıyla hakikat bilinebilir.²³ Bu kadar önemli kuvveleri âtil bırakmak; onların değerini bilmemek ve kazandıracakları değerlerden de mahrum kalmak demektir ki, bu da zemme layık bir davranıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayette tefekkür,²⁴ tedebbür²⁵ ve tebassur²⁶ gibi fiiliyatın, aklın faaliyet alanıyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Hem akıl kelimesinin hem de onun kavram alanına giren, zikrettiğimiz ifadelerin, birçok yerde kullanılmış olması akletme işinin ne derece önem arz ettiğini ortaya koymaktadır.

¹⁷ Kaf (50): 37.

¹⁸ Kaf (50): 37: “*Şüphesiz bunda, kalbi (aklı) olan yahut hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır.*”

¹⁹ Hac (22): 46.

²⁰ Câmiu'l-Beyân, , XVI, s. 595.

²¹ Ebu Abdillâh el-Haris b. Esed el-Muhâsibî, *er-Riayetü li-Hukukillah*, (thk. Abdilkadir Ahmet Ata), Daru'l-Kutubi'l İlmiye, Beyrut, s. 79-95.

²² Ayrıntılı açıklama için bkz: *el-Keşşâf*, III, s. 138-146.

²³ Yener Öztürk, *İmkâm ve Lüzumu...*, s. 76.

²⁴ En'âm (6): 50; A'raf (7): 176; Yunus (10): 24; Ra'd (13): 3; Nahl (16): 11, 69; Rûm (30): 8; Câsiye (45): 13; Haşr (59): 21.

²⁵ Nisa (4): 82; Muhammed (47): 24.

²⁶ Kasas (28): 72; Zuhruf (43): 51; Zariyat (51): 21.

Yüce Allah göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde,²⁷ rüzgârları ve bulutları evirip çevirmesinde,²⁸ korku ve ümit kaynağı olarak göstermiş olduğu şimşekte,²⁹ gökten yağmur indirip³⁰ onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesinde,³¹ yeryüzünde her çeşit canlıya yaşam hakkı vermiş olmasında³² akıl sahipleri için alınacak ibretler olduğu bildirilmektedir. Yine bir başka ayette (önce) topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra “alaka”dan yarattığı ve ardından (ana rahminden) çocuk olarak çıkardığı ve olgunluk çağına ulaşmasının akabinde ihtiyarlaması için yaşattığı³³ insanoğlunun bu yaratılış evresi hakkında düşünüp akıl erdirmesi istenmektedir. Ayrıca ibret alınması için geçmiş kavimlerden ve onların akıbetlerinden meseller getirilmektedir.³⁴ Bütün bunlarla hedeflenen insana aklî yetilerini kullandırtmak suretiyle imani yönelişin gerçekleştirilmesidir.

Allah akıldan yoksun kâfirleri her durumda zemmetmektedir.³⁵ Aklını kullanmayan insanın kınanmasının temelinde vahyin sesine kulak vermiyor oluşu yatmaktadır. Kur’ân, ayetleri üzerinde düşünülmesi³⁶ ve anlaşılıp yaşanılabilmesi için gönderilmiş bir kitaptır. Aksi bir durum, vahyin aydınlığından uzak, eskilerin yanlış bilgilerinin karanlığında taklit eseri bir hayatı devam ettirmek³⁷ olacaktır ki, bu da kınanan bir davranış şeklidir.

Akletme fiilinin neredeyse tamamının افلا, لعن, ve لا edatlarıyla olumsuz çağrışımlarda kullanılması, aklın yeteri kadar kullanılmayarak “bağlantıların” kurulamaması durumunu ortaya koymaktadır.³⁸ Akıllarını kullanmayan bu kişiler “Hala aklınızı kullanmayacak mısınız?” veya “Çünkü onlar akıllarını işletmeyen bir topluluktur” gibi ifadelerle kınanmaktadırlar.

Daha önce aklın bilgi aracı olduğunu ifade etmiştik. Aklın bilmesi iki türlü olmaktadır. Birincisi fehm iledir. Bu tüm insanlarda ortak olup, dile getirileni anlama yeteneğidir. İkincisi aklın pratik yönüdür ki; buna basiret denir. Bununla Allah’ın varlığı,

²⁷ Bakara (2): 164; Âl-i İmrân (3): 190; Mü’minûn (23): 80.

²⁸ Bakara (2): 164.

²⁹ Rûm (30): 24.

³⁰ Zümer (39): 21.

³¹ Bakara (2): 164; Rûm (30): 24.

³² Bakara (2): 164.

³³ Mü’min (40): 67.

³⁴ Yûsuf (12): 109; Tâ Hâ (20): 128; Sâffât (37): 138.

³⁵ Tâcu’l-Arûs, XV, s. 504.

³⁶ Yûsuf (12): 2; İbrâhim (14): 52; Sâd (38): 29; Zuhurf (43): 3.

³⁷ Bakara (2): 170; Mâide (5): 104.

³⁸ Mustafa Şentürk, *Kur’an’da Akıl*, s. 139.

dinin hükümleri ve değer yargıları kavranmaktadır.³⁹ Kişi aklının bu ikinci yönünü işletmediğinde yani ilâhi mesajın içeriğini anlamak istemediğinde, dini değerleri alay konusu yapar⁴⁰ ve nihai olarak insanlıktan çıkar, hayvanların seviyesine⁴¹ düşmüş olur: *“İnkâr edenleri imana çağıran (peygamber) ile inkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir. Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Bundan dolayı anlamazlar.”*⁴² Ayette sözü edilen kişilere⁴³ Allah’ın Rasulü’ne indirdiğine uyun ve üzerinde bulunduğunuz cehaleti, sapıklığı terk edin denildiğinde, o kişilerin verdikleri cevap şu olmuştur: “Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız. Putlara tapınmaya devam ederiz.” Allah da onların bu itirazlarına karşılık: “Peki ya ataları düşünmeyen, doğruyu bulamayan kimseler olsa da mı?” Yine de mi böyle davranacaklardır demektedir⁴⁴ ve onları kınamaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de böylelerinin durumu bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara benzetilmektedir. Bu kişiler hakkı işitmekte sağır, gerçeği söylemekte dilsiz ve doğru yolu görmekte de âdeta kördürler. Hiç bir şeyi dinleyip anlamamaktadırlar.⁴⁵ Esasında hayvanlar bir ses ve bağırmanın olduğunu ve bununla da kendilerinin uyarıldığını hissederler, ama bu hissetmekten öteye gitmez ve bu çağrı üzerinde akıl yürütemezler; tıpkı akıl sahibi kimselerin akıllarını çalıştırmaya, basiretle meseleyi kavramaya teşebbüs etmemeleri gibi.⁴⁶ Oysa insanın bu yönüyle hayvandan ayrılır bir özelliğinin olması gerekmektedir.

Bu misal bir başka ayette şu şekilde tekrarlanmaktadır: *“Şüphesiz, yeryüzünde yürüyen canlıların Allah katında en kötüsü, akıllarını kullanmayan, sağırlar, dilsizlerdir.”*⁴⁷ Ayetteki “devâb” kelimesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüşten hareketle denilmiştir ki: “Cehaletleri ve söyledikleri şeylerden faydalanmaktan uzak olmaları sebebiyle, Allah o müşrikleri hayvanlara benzetmiştir. İşte bundan ötürü Allah onları "sağırlar", "dilsizler" ve "akıllarını kullanamayanlar" diye vasıflandırmıştır.” “Devâb”, yeryüzünde hareket eden her canlıya isim olan bir kelimedir. İlâhi İrade bu

³⁹ *er-Riayetü li-Hukukillah*, s. 57-60.

⁴⁰ Mâide (5): 58.

⁴¹ Bakara (2): 171.

⁴² Bakara (2): 171.

⁴³ İbn İshâk Muhammed İbn Ebu Muhammed yoluyla İkrime veya Saîd İbn Cübeyr'den, onlar da İbn Abbâs'tan naklederler ki, bu âyet-i kerîme Yahudilerden bir taife hakkında nazil olmuştur. Bkz: İbn Kesîr: *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, s. 480.

⁴⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, s. 480.

⁴⁵ *Câmiu'l-Beyân*, III, s. 43-47. İbn Kesîr: *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, s. 480.

⁴⁶ *Medâriku't-Tenzîl*, I, s. 144.

⁴⁷ Enfâl (8): 22.

kelimeyi, teşbih amaçlı değil de zemmetmek üslubuyla, kendilerine uygun bir vasıfla nitelendirmiştir. Nitekim söz anlamayan kimseler hakkında, onları zemmetmek için, "O, bir gölgedir, bir cesedir ve bir harabedir" denilmektedir.⁴⁸

İbn Abbas bu ayetin Abdüddaroğulları hakkında nazil olduğunu haber vermektedir.⁴⁹ Bu topluluk "Biz, Muhammed'in getirdiği şeylere karşı sağır ve dilsiziz." demektedirler.⁵⁰ Ayette bu kişiler kınanmakta, onların hayvanlardan bile kötü oldukları bildirilmektedir.⁵¹ Bu kişilerin gaflet halinde olduğu zikredilmektedir. Gaflet ise aklı örten bir durumdur. Bundan dolayı hayvanlar, idrak kabiliyetinden yoksun oldukları için mazurdurlar. Ancak, kâfirler, idrak sahibi olduğu için, onların, kendilerine bildirilen ilâhi mesajlar karşısında ilgisiz davranarak, önemsemeyerek gaflet halinde bulunmaları, kör ve sağır insanlar gibi tavır takınmaları yerilecek bir davranış şeklidir. Şu bir gerçektir ki insanın sahip olduğu şeyleri inkâr etmesi ve yokmuş gibi davranması çok büyük bir ahmaklıktır. Nimetin kıymetini bilmemektir.

İlâhi bildiri insanları düşünmeye, tefekkür etmeye sevk etmiş, herhangi bir değerlendirme yapmaksızın kişinin, içinde bulunduğu toplumun inanç ve adetlerini benimsemesini eleştirmiştir.⁵² Yoksa, böyle davranmaya devam eden insanlar, içine düştükleri kötü durumlarına kendileri şahitlik edeceklerdir: *"Eğer kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şu alevli ateştekilerden olmazdık."*⁵³ Kişinin inkârının en önemli sebebi, hakikate kulak vermemesi ve aklını gaflet perdesiyle örtmesidir. İlâhi beyanda bu kişilerden kalpleri mühürleneler olarak bahsedilmektedir.⁵⁴ Bu durumdan kurtulmanın yolu ise, aklı örtmekte olan gaflet bulutlarını dağıtmak ve vahyin nuruyla aydınlanmanın yoluna bakmaktır.⁵⁵ Ancak bu şekilde insan, girdiği çıkmazdan kurtulabilir ve yolunu doğrultabilir. Yoksa kişi aklını devre dışı bıraktığı gibi, bu durumun, kendisinde yanlış inançların teşekkülüne sebep olacağını da bilmelidir.

İnsanların aklını kullanmadığı ve bundan ötürü zemmedildiği durumlardan biri de, başkalarına tavsiye ettikleri şeyleri kendi hayatlarında uygulamaya geçirmemeleridir:

⁴⁸ *Mefâtihu'l-Ğayb*, XV, s. 149.

⁴⁹ *Câmiu'l-Beyân*, XI, s. 101; *Meâlimu't-Tenzil*, III, s. 343.

⁵⁰ *Câmiu'l-Beyân*, XI, s. 100; *Meâlimu't-Tenzil*, III, s. 343.

⁵¹ A'raf (7): 179.

⁵² Hülya Alper, *Bir Kelam Problemi Olarak İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002, s. 185.

⁵³ Mülk (67): 10.

⁵⁴ En'âm (6): 25; İsrâ (17): 46; Kehf (18): 57.

⁵⁵ Hülya Alper, *Bir Kelam Problemi...*, s. 185.

الْبِرِّ وَتَذَسَّوْا نَ أَنْفُسَكُمْ وَ أَنْتُمْ تَتَلَوْنَ الْفَلَاحَ تَعْقِلُونَ

“Siz Kitabı okuduğunuz halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?”⁵⁶ Ayetin başındaki hemze söz konusu kişilerin hallerine hem şaşkınlık gösterme hem de kınama ifade etmektedir. “Aklınızı kullanmaz mısınız?” ifadesi büyük bir azardır.⁵⁷

Sonuç olarak Yüce Allah her durumda insanları düşünmeye, tefekkür etmeye, gördüklerinden ibret almaya yöneltmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’in gönderiliş gayesi olarak gösterdiği: “Biz onu düşünsünler, öğüt alsınlar, akletsinler diye indirdik” hitabıyla da insanları her daim aklını kullanmaya sevk etmiştir. İnsana yardımcı olmak adına birçok ayeti ve delili de gözler önüne sermiştir. Bütün bunlara rağmen aklını kullanmayan insan, her an ilâhi zemmin gölgesinde kalmaya mahkûmdur.

3.1.2. Zikretmemesi Sebebiyle Kınanan İnsan

Anma, düşünme, hatırlama, söz konusu etme,⁵⁸ gaflet ve unutma halinde olmama,⁵⁹ kayıt, (dini) açıklama ve öğüt⁶⁰ anlamlarına gelen zikir kelimesinin; bir şeyi ezberlemek, hatırlamak, dil ile tekrar etmek⁶¹ manasında olduğu da bilinmektedir.

Râğıb el-İsfehânî eserinde “zikır”ın ilgili ayetlerde söz manasına geldiğini söylemekte,⁶² kimi ayetlerde ise Kur’ân-ı Kerîm için kullanıldığını ifade etmektedir.⁶³ Hz. İsa (a.s)’nın “كَلِمَة” sözcüğü ile vasıflandırıldığı gibi “ذِكْر ” sözcüğünün de Hz. Peygamber’in bir vasfı olarak Kur’ân-ı Kerîm’de⁶⁴ kullanıldığı belirtilmektedir.⁶⁵

Zikrin bir şeyin kalpte veya sözde (dilde) hazır bulunması anlamında kullanıldığı da bilinmektedir. Allah’ı dil veya kalple anmak, O’nu unutmamak, gaflette olmamak, belli duaları, kelime ve ibareleri belli zamanlarda, belli sayı ile ve belli şekilde okumak da yine zikri ifade etmektedir. Bundan dolayı denilmiştir ki zikir iki kısımdır: Kalp ile olan zikir ve

⁵⁶ Bakara (2): 44.

⁵⁷ el-Keşşâf, I, s. 260.

⁵⁸ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe...*, s. 1447.

⁵⁹ M. Kemal Atik, “Zikir”, *İslâmi Kavramlar*, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 746.

⁶⁰ John Penrice, *Dictionary and Glossary of the Holy Qur’an/ Kur’an Sözlüğü*, (çev. Ömer Aydın), İşaret Yayınları, İstanbul 2010, s. 111.

⁶¹ *Lisânu'l-Arab*, II, s. 1386.

⁶² Enbiya (21): 10, 24, 50.

⁶³ Sâd (38): 1, 8; Zuhuruf (43): 44.

⁶⁴ Talâk (65): 10, 11.

⁶⁵ *el-Müfredât*, s. 328.

dil ile olan zikir.⁶⁶ Kalbin zikri hatırlamak ve anmak ile gerçekleşirken, dilin zikri bilindiği üzere anmak ve yâd etmek şeklinde olmaktadır.

Zikir, esasında kişinin kulluk görevinin bilincinde olmasıdır. Bu görevi yerine getirmekle amaçlanan ise Yüce Yaratıcı'nın rızasını kazanmaktır. Yukarıda zikir kelimesinin anlam sahası ile ilgili yapmış olduğumuz açıklamalar, bu kavramın ne kadar geniş mana ihtiva ettiğini göstermektedir. Böyle olmakla birlikte, onun anlam alanının, dil ile zikretmek şeklinde sınırlandırıldığını da görmekteyiz. Zikir sadece adını art arda anarak Allah'a yapılan bir çeşit kulluk⁶⁷ olarak bilinmektedir. Oysa dil ile yapılan bu zikre, akıl, kalp ve bedenin diğer organları da eşlik etmelidir. Ancak böyle bir birliktelikle, söz konusu zikir, kişiyi Rabbine yaklaştıran bir ibadet olmuş olur. Kul olmanın gereğini tam olarak yerine getirmeyen kişinin, sadece diliyle bir takım tesbih, tehlil, tekbir vb. duaları tekrarlaması, gerçek bir zikir eylemini ifade etmez.

Zikir, insana Rabbini hatırlatan davranış biçimidir. Allah'ı anmak, aslında O'na kalpten bağlanmak ve sürekli ilâhi gözetimde olduğunun farkına vararak yaşamak demektir. Yoksa yukarıda da ifade ettiğimiz gibi kalpte yer bulmayan ifadeleri dil ucuyla tekrarlayıp durmak zikretmek demek değildir.

Yüce Allah kullarına kendisini çokça zikretmelerini emretmektedir.⁶⁸ Bu zikir emri Kur'ân-ı Kerîm'de bazen namazın edasını,⁶⁹ bazen de diğer ibadetleri⁷⁰ ifade etmekte, kimi yerde de şükür ile birlikte⁷¹ gelmektedir.

Yukarıda zikrin hatırlama, hatırdan tutma anlamlarına geldiğini belirtmiştik. Hatırlamanın zıddı olan unutma, insanın yaratılışındaki bir zaafiyettir. Bu sebeptendir ki kullarının yaratıcısı olan ve bu zaafiyeti bilen Yüce Allah "...Unuttuğun zaman Rabbini zikret (hatırla)..."⁷² demek suretiyle kullarına zikri emretmektedir. Her ne kadar bu ayet Hz. Peygamber'e hitap olunmuşsa da, onun şahsında bütün insanlar için bir emirdir. İnsanın unutkan bir varlık olduğu gerçektir. Bu sebeptendir ki İlâhi İrade muhtelif zamanlarda, insanlara unuttukları hakikatleri ilâhi mesajı ile bildirmiştir. Bu bilgilendirme son olarak Kur'ân-ı Kerîm ile gerçekleşmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in bir ismi de hatırlatma

⁶⁶ *el-Müfredât*, s. 328.

⁶⁷ Pars Tuğlacı, *Okyanus Türkçe...*, s. 3094.

⁶⁸ Ahzâb (33): 41.

⁶⁹ Bakara (2): 239; Tâ Hâ (20): 14; A'raf (7): 205; İnsân (76): 25.

⁷⁰ Bakara (2): 198, 200, 203; Hac (22): 36; Ahzâb (33): 41; Müzzemmil (73): 8.

⁷¹ Bakara (2): 152.

⁷² Kehf (18): 24.

anlamını ihtiva eden “Zikir”dir.⁷³ “Zikir”, insanı hidayete götüren vahiy, peygamberlere bildirilen mesaj veya son vahiy olan Kur’ân anlamlarına gelebilmektedir.⁷⁴

Biz bu başlık altında zikri terk etmesi sebebiyle kınanan insanın durumunu ele alırken, zikir manasına gelen Kur’ân’ı ve onun öğütlerini terk etmesi, ciddiye almaması sebebiyle kınanan insanın halini de göz önünde bulunduracağız.

“Zikir” kökünden türeyen kelimelerden birisi de tezekkürdür. Bu kelime düşünme eyleminin ilahî olana yönelik boyutunu ifade etmektedir. Evrende bulunan tüm varlıklardaki sonsuz rahmet tecellilerini ve sanat delillerini düşünerek kendi noksanını görmek ve Yüce Yaratıcı’nın ne derece kuvvet ve kudrete sahip olduğunu anlama yolunda çaba göstermektir.

Tezekkür, zikrin Kur’ân’da en fazla kullanılan şeklidir. Bu salt bir düşünce değil, özellikle ilahî emir ve yasakları dikkate alarak zihnimizi, kalbimizi ve eylemlerimizi, o iradenin isteği doğrultusunda yönlendirme gayreti içinde olmaktır. Tezekkür, iyice düşünme, anlama ve unutmamak için gayret göstermektir.⁷⁵ Zikrin sadece dilin değil, akıl, kalp, dil ve bütün bedenin birlikte gerçekleştirdiği bir eylem olduğunu ifade etmiştik. Bu eylemin ifadesi olan tezekkürün terk edilmesi, istenmeyen ve yerilen bir davranıştır.

Mümin zikir ameliyesi bağlamında her an teyakkuz halinde olmalıdır. Nasıl ki savaşta olan kişi her an düşmanın saldırısına karşı uyanık olmak zorundadır. Aynen bunun gibi nefisle mücadele edebilmek de ciddi bir uyanıklık halini gerektirmektedir. Nitekim Hz. Peygamber’in bir savaştan döndükleri esnada “Küçük cihaddan büyük cihada dönüyor olduklarını” ifade etmesi, insanın maneviyatına cephe alan düşmanlarına karşı ne derece dikkatli olunması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de müminlerin halinden şöyle bahsedilmektedir: “*Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yataarken Allah’ı anarlar...*”⁷⁶ Mümin her an Rabbini zikretmekle meşguldür. Çünkü zikir, kulun ruhen ve bedenlen tevhid akidesini her an içinde taşıması demektir.⁷⁷ Kalp ve dil ile zikrederek her daim Allah’ın varlığı ve insanın O’nun kulu olduğu zihinlerde canlı tutulmalıdır.

⁷³ Hicr (15): 6, 9; Tâ Hâ (20): 99; Furkan (25): 29; Sâffât (37): 3; Sâd (38): 8, 87; Fussilet (41): 41; Zuhuruf (43): 44; Necm (53): 29; Kamer (54): 25; Talâk (65): 10.

⁷⁴ İbn Kesîr: *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, IV, s. 527.

⁷⁵ Musa Bilgiz, “Kur’ân’da Zikir Kavramının Anlam Alanı” *AÜİFD*, Sayı: 25, Erzurum 2006, s. 211.

⁷⁶ Âl-i İmrân (3): 191.

⁷⁷ M. Kemal Atik, “Zikir”, s. 746.

İnsanın bir takım sebeplerden ötürü, zaman zaman bazı hususlarda dalgınlık göstermesine müsamaha gösterilebilirse de, bile bile gerçekleri görmezden gelmesi, onların farkında değilmiş gibi umursamaz davranması kabul edilebilir türden bir davranış şekli değildir. İnsanın bu hali, gaflet içinde olması ile ilişkilendirilmektedir. Gaflet içerisinde olan insan, kendisine bildirilen hakikatler karşısında, düşünüp aklını çalıştırmayan, gerçekleri göremeyen ve duyamayan insandır. İlk bakışta basit bir dikkatsizlik ve ihmalkârlık gibi görünen gafletin, insanları âdeta aşağılık bir varlık durumuna düşürdüğü görülmektedir.⁷⁸ “*Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.*”⁷⁹ Ayette gafil olan kişilerin kalp, göz, kulak gibi duyu organlarını hakikati anlamak için kullanmadıkları, ilâhi vahyi görmezden geldikleri, etraflarına ibret nazarı ile bakmadıkları için Yüce Yaratıcı’nın kudretini görme noktasında dikkatsiz ve dalgın bir halde, gaflet içinde bulundukları ifade edilmektedir. Bu hallerinden dolayı da hayvanlardan daha aşağı bir konumda olduğu ifade edilerek kınanmakta ve kendilerinden gafil diye söz edilerek zemmedilmektedirler.

Bir başka ayette müşriklerden bahsedilirken, onların gerçeğe kulak vermedikleri ve kendilerine bildirilen ilâhi mesaj üzerinde düşünmedikleri için aklî yetilerini kaybetmiş ve gaflete düşmüş kişiler olarak nitelendirildikleri, bu sebeple de hayvanlarla bir tutuldukları bildirilmektedir.⁸⁰ Bu hususla ilgili benzer açıklamalara aklını kullanmaması sebebiyle kınanan insanın durumunu ele alırken daha geniş bir şekilde yer vermiştik. Tekrara düşmemek için burada bir kere daha tafsilatıyla açıklamayı uygun görmüyoruz. Kısaca değinmek gerekirse şunları söyleyebiliriz: İnsanın, yeryüzünde ve gökyüzünde şahit olduğu tüm varlık âlemine ve etrafında gerçekleşen hâdiselere ibret nazarı ile bakması ve aklî yetilerini en doğru şekilde kullanarak gördüklerini değerlendirmesi gerekir. Zikrin bir boyutunun da kalbin işlevi, tefekkür olduğu unutulmamalıdır. Dil, zikre, uzuvlar şükre, kalp de tefekküre daldığında; bu şekilde olan kul, her şeyi ile ubûdiyyete gark olmuş demektir.⁸¹ Aksi bir durum yani zikirden uzak, gaflet içinde devam ettirilen bir yaşam Allah tarafından kınanmaktadır.

⁷⁸ Faruk Yılmaz, “Kur’an’da Gaflet Kavramı,” *YYÜİFD*, Sayı: 2, Aralık 1998, s. 21.

⁷⁹ A’raf (7): 179.

⁸⁰ *el-Keşşâf*, IV, s. 353.

⁸¹ *Mefâtîhu’l-Ğayb*, IX, s. 140.

Allah kalplerin ancak kendisini anmakla huzur bulacağını⁸² bildirmekte ve iman eden kişilerden kendisini çokça zikretmelerini istemektedir.⁸³ Kalplerin itminana ermesi ancak Allah'ı zikretmekle mümkünken, bu zikre karşı duyarsızlaşmak kalbin katılaşmasına yol açmaktadır: “Allah'ın, göğsünü İslâm'a açtığı, böylece Rabbinden bir nur üzere bulunan kimse, kalbi imana kapalı kimse gibi midir? Allah'ın zikrine karşı kalpleri katı olanların vay hâline! İşte onlar açık bir sapıklık içindedirler.”⁸⁴ Ayette bahsedilen “nur üzere” olmaktan maksat, gönderilen kutsal kitaba iman etmek demektir.⁸⁵ Nitekim Kur'ân hak ile batılı birbirinden ayıran, apaçık delilleri içerisinde bulunduran ve hidayet kaynağı olan,⁸⁶ insanlığı karanlıklardan aydınlığa çıkaracak⁸⁷ bir nurdur. Ayet, üstünlüğü ortaya konularak zikredilen ilk grup kişiler için övgü mahiyetindeyken, kâfirler ve kalpleri katılaşmış olanlar için kınama ihtiva etmektedir.⁸⁸ Allah'ı anmak bir tarafa, bu kişiler O'ndan bahsedildikçe kalpleri daha da katılaşırlardır.⁸⁹ Aslında Allah'ın zikredildiği yerde kalpler huzur bulur. O zaman ilâhi zikirden bu kişilerin kalplerinin katılaşması nasıl oluyor? diye akla herhangi bir soru gelecek olursa cevap olarak şu söylenilebilir: Her ne zaman bu kişilere Allah'ın ayetleri okunsa onu yalanlıyorlardı. Bundan dolayı onların kalpleri gittikçe daha da çok katılaşıyordu.⁹⁰

Kur'ân-ı Kerîm'in bir isminin de zikir olduğunu hatırlayacak olursak; “Zikr”i yani Kur'ân'ı terk eden kişilerin büyük bir dalalet içinde kaldıkları görülmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz ayette ilâhi mesaja karşı duyarsız kalan kimselerin kalplerinin katılaştığı haber verilmekte ve onlar “veyl” hitabıyla zemmedilmektedir.

Hız. Peygamber de kalbi katılaştıran şeyin ne olduğunu şu şekilde açıklamaktadır: “Allah'ı unutarak lüzumsuz konuşmalara dalmayın. Çünkü Allah hatırlanıp zikredilmeden yapılan uzunca konuşmalar, kalbi katılaştırır. Allah'tan en uzak olan kimse, kalbi katı olandır.”⁹¹ Kişinin Rabbini hatırına getirmediği anlarda söylediği sözler faydasız ve kişiyi günaha sokar mahiyette olabilmektedir. Bu durumun tekrarlanması söz konusu olduğunda

⁸² Ra'd (13):28.

⁸³ Ahzâb (33): 41.

⁸⁴ Zümer (39): 22.

⁸⁵ Câmiu'l-Beyân, XX, s. 189.

⁸⁶ Bakara (2): 185.

⁸⁷ Hadîd (57): 9.

⁸⁸ et-Tefsîru'l-Hadis, IV, s. 313.

⁸⁹ “Allah'ı anmaktan (yana) kalpleri kaskatı olanların vay haline!” buyruğundan maksadın Ebu Leheb ve çocukları olduğu söylenmiştir. Taberî de bu açıklamayı tercih etmektedir. Bkz: el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, XVIII, s. 266.

⁹⁰ Zâdü'l-Mesîr, VII, s. 174.

⁹¹ et-Tirmizî, Zühd: 62.

da, kişi Rabbinden uzaklaşabilmektedir. Çünkü ayette de ifade edildiği gibi; Allah'ı hatıra getirmeden yapılan konuşmalar kişinin bir süre sonra kalbini katılaştırmaktadır. Kalbi katılaştırmış olan insan da Hakk'tan uzak bir yaşam sürüyor demektir. Esasında Allah için uzaklık mefhumu söz konusu değildir. O her şeye çok yakındır. Hele de insana şah damarından daha yakındır.⁹² Ancak buradaki uzaklık, Rabbini unutan kişiler için söz konusudur. Onlar ayette ifade edildiği şekilde davranmakla Allah ile aralarına âdeta duvar örmekte, mesafe koymaktadırlar. Burada uzaklaşmakta olan insanın kendisi olmaktadır. Bu ise mezmum bir davranıştır.

3.1.3. İbadeti Ciddiye Almaması Sebebiyle Kınanan İnsan

İbadet sözlükte “itâat etmek, boyun eğmek, kulluk etmek, tevazu göstermek, ilâh edinmek; din ıstılahında, “mükellef insanın nefsinin arzusunun hilafına Rabbine tazim için yaptığı fiil ve niyete bağlı olarak yapılmasında sevap olan ve Allah’a yakınlık ifade eden şuurlu itâat” anlamına gelmektedir.⁹³ İbadet, Allah’a olan kulluk vazifesini yerini getirmek ve O’nun rızasına uygun hareket etmek demektir.⁹⁴

İlâhi beyanda yer bulan “*Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.*”⁹⁵ ifadesi, insanın yaratılış gayesini ve bu dünyadaki asli görevini bildirmektedir. Ayette “ibadet etsinler” diye anlam verilmiş olan bu kelime “kulluk etmek” olarak da ifade edilmektedir. İnsanın yaratılış gayesi ve fitri bir ihtiyacı olan bu kulluk vazifesi, aklın Allah’ı tanınması, bilmesi ve iradesini de O’na yöneltip bağlanmasıyla gerçekleşmektedir.⁹⁶

Yukarıdaki ayette geçen ibadet etmek, kulluk etmek manalarını verdiğimiz kelimenin kök hali olan “Abd”in ne olduğu üzerinde kısaca durmanın “Allah’a kulluğun kapsamını” anlama noktasında fayda sağlayacağı kanaatindeyiz. Bu hususta Râğıb el-İsfahânî “Abd” maddesini izah ederken bu kökten gelen “Ubûdiyet” ve “İbadet” terimlerini bazı kısımlara ayırarak tanımlamalarda bulunmaktadır. Ubûdiyetin itaat ve boyun eğmeyi izhar ettiğini söylerken, ibadetin ubûdiyetten daha açık ve belirgin olduğunu, ibadetin boyun eğmenin en son noktasını ortaya koyduğunu, böyle bir yönelişe de ancak İlâhi olanın layık olduğunu

⁹² Kaf (50): 16.

⁹³ İsmail Karagöz, “İbadet”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB, Ankara 2006, s. 285

⁹⁴ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe...*, s. 597.

⁹⁵ Zâriyât (51): 56. Ayet meali için bkz: Celal Yıldırım, *İlmin Işında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İzmir, XI, s. 5828.

⁹⁶ Ömer Faruk Harman, “İslâm”, *DİA*, TDV, İstanbul 2001, XXIII, s. 3; Daha geniş okumalar için bkz: Eyüp Kaya, *Kur'an'da Ubûdiyet ve Boyutları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2003, s. 158.

ifade etmektedir.⁹⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de canlı cansız her varlığın yaratılışına uygun şekilde yerine getirdiği bir kulluk vazifesi olduğu⁹⁸ bildirilmektedir. Onların bu kullukları ubûdiyetlerini ortaya koymaktadır. Onlarınki, insanların ibadetleriyle yönelişi gibi bir yöneliş değil, Allah'a itaat ve kendilerine emredilene boyun eğiş olarak yerine getirilen bir kulluktur.

Kâinata canlı-cansız her şey Yaratıcısına boyun eğerek vazifelerini kusursuzca yerine getirirken, yeryüzünün en şerefli yaratılmışı olan beşerin bu konuda gevşeklik göstermesi, nefsi arzularının esiri olması ve ibadetlerini sekteye uğratması kınanma sebebi olmaktadır.

İslâm dininin en önemli ibadetlerinden biri olan ve ubûdiyette zirveye erişildiği bir eylem olan namaz ibadetine gereken önemin verilmemesi, edasının hafife alınması ve kolay terk edilebilir görülmesi ilâhi zemme konu olmaktadır: “...Onlar, namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı pek az anarlar.”⁹⁹ Bu ayetin muhatap kitlesi olarak münafıklar gösterilmektedir. Haklarında ayet inen bu kişilerin namaz ibadetini ciddiye almadıkları, sırf insanlara gösteriş için yöneldikleri namazda da, üşengeç davrandıkları bildirilmektedir. Onların bu davranışlarının sebebi olarak ahirete, sevaba ve cezaya kesin olarak inanmayışları söylenmektedir.¹⁰⁰ Peki insan inanmadığı, faydasını ummadığı, ehemmiyetli bulmadığı bir işi üşenerek de olsa neden yapma gereği duyar? Onların ibadetlerini ne tam olarak terk edebildikleri ne de gönüllü olarak yapabildikleri bu çelişkili hallerinin sebebi olarak; iman eden kimselere kendilerini mümin gibi göstermek, onlarla yakınlık kurmaya çalışmak ve bu sayede de can ve mal emniyetini sağlamak¹⁰¹ olduğu söylenmektedir. Onları namaz kılmaya götüren sebep sadece insanlardan çekinmeleridir. Bu sebeple de namaza kalkarken tembel davranmakta ve gevşeklik göstermektedirler. Hatta münafıklar, yanlarında müminlerden bir kimse olmadığında çok rahat namaz ibadetini terk dahi edebilir. Eğer müminlerle beraberlerse ve namaz vakti de girmişse, o zaman da, âdeta bir yük olarak gördükleri namazın edasının sıkıntısını duymaya başlar ve bu ibadeti yerine getirmemek için bahaneler bulmaya çalışırlar.¹⁰²

⁹⁷ *el-Müfredât*, s. 542; Eyüp Kaya, *Kur'an'da Ubûdiyet...*, s. 89.

⁹⁸ Ra'd (13): 15; Nahl (16): 48, 49; İsrâ (17): 44; Rahmân (55) : 6.

⁹⁹ Nisâ (4): 142.

¹⁰⁰ *Câmiu'l-Beyân*, VII, s. 612, 613.

¹⁰¹ *Câmiu'l-Beyân*, VII, s. 612, 613.

¹⁰² *Mefâtihu'l-Ğayb*, XI, s. 85

Yine bazı kişiler vardır ki, kendileri ibadeti ciddiye almadıkları gibi, bu ibadeti yerine getiren insanları ve ibadete çağrı niteliği taşıyan ezan unsurunu alaya alırlar:

إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذَ ذُو هَاهُ زُ وَاَوْ لَتَجِبُمْ أَتَقُولُكُمْ بِأَلَا يَعْزِلُونَ

“Siz namaza çağırdığınız vakit onu alaya alıp eğlence yerine koyuyorlar.”¹⁰³ Ayette geçen اتَّخَذَ ذُو هَاهُ زُ telimesindeki mef’ûl zamiri, ya daha önce geçen salât'a (namaza), ya da "çağırdığınız zaman" fiilinin masdarı olan, "münâdâ" (çağırma) kelimesine râcidir (Namaza çağrı olan ezanla ilgilidir). Bu sebeple alaya alınan bu şeyin ne olduğu hususunda çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan biri Hz. Peygamber’in müezzininin, namaz için ezan okuduğunda, müslümanların kalkıp namaza gitmeleri üzerine Yahudilerin, "kalktılar kalkmaz olasıcalar; kıldılar, kılmaz olasıcalar!" diyerek alay etmeleridir ki burada alay mevzuu olan şey namazdır. Yine müslümanların namaz kılmak için kalktıklarında, münafıkların halkı namazdan soğutmak için güldükleri de rivayet edilmiştir. Bir başka rivayette ise bu kişiler, Hz. Peygamber’i daha önceden duyup görmedikleri bir bid’at çıkarmakla ve bu yaptığı şeyin bütün peygamberlerin uygulamalarına muhalefet etmekle itham etmişlerdir. Bid’at olarak gördükleri şey ise kervandakilerin nidalarına benzettikleri ezandır. Bunun üzerine yukarıda zikrettiğimiz ayet indirilmiştir.¹⁰⁴ Allah onların içinde bulundukları bu durumun sebebini “...onların akılları ermeyen bir toplum olmalarına...”¹⁰⁵ bağlamaktadır. İnsanı diğer canlılardan ayıran ve değer kazandıran şey aklıdır. Nasıl ki deli olmayan yani aklî yetisi olan bir kişiye akılsız demek o kişi için büyük bir aşağılamadır; Allah da malum kişilerin akıl erdiremeyişlerini söyleyerek bu hallerini kınamaktadır.

Kulluk vazifelerinin şuurunda olmayarak ibadetlerinde gevşeklik gösteren, hayatı sadece dünyadaki yaşamdan ibaret sanıp ahiret âlemini hiç hesaba katmayan ve bundan dolayı ibadetleri gereksiz gören insanların varlığı sosyal bir gerçeklik olarak bilinmektedir. Farkında olmadıkları ya da ihmal ettikleri sorumlulukları kendilerine hatırlatıldığında ve ilâhi bir davet olan ezan ile kurtuluşa çağrıldıklarında, bu durumu hazmedemeyenler ve bu çağrıya engel olmaya çalışanlar, hiç bir şey yapamadıklarında ise en basit şey olarak dini değerleri alaya alan kişiler toplumun bir parçası olmaya devam etmektedirler.

¹⁰³ Mâide (5): 58.

¹⁰⁴ Mefâtihu'l-Ğayb, XII, s. 36; İrşâdu'l-Akli's-Selim, III, s. 53.

¹⁰⁵ Mâide (5): 58.

Oysaki kâinata tüm varlıklar, yeryüzünde yüceltmeyi ve kendisine yönelişi hak eden bir İlah'ın varlığına işaret etmektedir. İnsanın bunu anlayabilmesi için aklı kuvvelerini korumak ve doğru kullanmak suretiyle evrenin İlah'ına yönelik kulluğun güzelliğini ve üstünlüğünü algılaması ve ubûdiyeti oyun ve eğlence konusu yapmaması gerekmektedir.¹⁰⁶ İşte o zaman insan, etrafındaki her şeyde Allah'ın varlığının işaretlerini görür ve O'na olan hayranlığı bir kat daha artar. Kulluğun göstergesi olan ibadeti de bir yük olarak görmeyi bırakır ve Rabbine yönelişine vesile olan her şeyden lezzet almaya başlar.

3.1.4. Dünyaya Aşırı Bağlılığı Sebebiyle Kınanan İnsan

Kur'ân-ı Kerîm'de dünyada insana verilen her şeyin bir geçim kaynağı ve bununla birlikte dünyanın süsü¹⁰⁷ mesabesinde olduğu ifade edilmektedir. Birçok ayette de dünya hayatının oyun ve eğlenceden ibaret olduğu¹⁰⁸ vurgulanmaktadır. Bir diğer önemli hatırlatma ise, dünya hayatının geçici olduğudur. Bu gerçek zikredeceğimiz şu ayette bir misalle şöyle açıklanmaktadır: *“Dünya hayatının hâli, ancak gökten indirdiğimiz bir yağmurun hâli gibidir ki, insanların ve hayvanların yedikleri yeryüzü bitkileri onunla yetişip birbirine karışmıştır. Nihayet yeryüzü (o bitkilerle) bütün zinet ve güzelliklerini alıp süslendiği ve sahipleri de onun üzerine (her türlü tasarrufa) kadir olduklarını sandıkları bir sırada, geceleyin veya güpegündüz ansızın ona emrimiz (afetimiz) geliverir de, bunları, sanki dün yerinde hiç yokmuş gibi, kökünden yolunmuş bir hâle getiririz. İşte düşünen bir toplum için, ayetleri böyle ayrı ayrı açıklıyoruz.”*¹⁰⁹ Burada dünya hayatı, son bulacak olması, ona verilen önemin az oluşu ve ondan alınan zevkin de kısa süreli oluşu itibarıyla bir suya benzetilmektedir.¹¹⁰ Nasıl ki yağın yağmurlar yeryüzüne canlılık getirmekte ve su ile hayat bulan bitkiler yeryüzünü renk cümbüşüne çevirmektedirken, bir anda ilâhi gücün onları yok etmesi ile karşı karşıya gelirlerse, işte dünya hayatı da insan için elinden bir anda alınabilecek konumdadır.

Yeryüzünde taşkınlık yapan, dünya hayatının aldaticılığına karşı dikkatli davranmak yerine ona sınıksız sarılan, ahiret hayatından ve ahiret hazırlığından tamamen yüz çeviren kimseler için¹¹¹ dünya olgusu böyle bir misalle anlatılmıştır.

¹⁰⁶ *fî Zılâli'l-Kur'ân*, II, s. 922.

¹⁰⁷ Kasas (28): 60.

¹⁰⁸ Muhammed (47): 36; Hadîd (57): 20; Ankebût (29): 64.

¹⁰⁹ Yunus (10): 24.

¹¹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, s. 260; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, s. 477.

¹¹¹ *Mefâtihu'l-Gayb*, XVII, s. 76, 77.

Kur’ân-ı Kerîm’de dünya hayatının söz konusu olduğu ayetler incelendiğinde kişinin, dünya ve ahiret mutluluğuna vesile olacak görevleri kendisine unutturan dünya tutkusuna karşı çıkıldığı görülecektir. Yoksa dünya nimetlerinden ve arzularından tamamen vazgeçmenin gerekliliğine dair bir emrin gerçekliği söz konusu değildir.¹¹²

*"Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir"*¹¹³ gerçeği insana dünyadan el, etek çekerek tamamen uzaklaşmaya dair bir çağrının olduğunu hissettirebilir. Fakat ayetin devamındaki *"Elbette ki ahiret yurdu Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır"* ifadesi dünya hayatı ile ahiret hayatı arasında bir mukayese yapıldığını göstermekte ve dünyaya bakış, ahiret hayatının daha önemli olduğunu, kişinin dünya hayatına aldanarak hevâ ve hevesine uymak yerine; ahiret hayatı için iman, salih amel ve takvayla hazırlık yapması gerektiğini vurgulamaktadır.¹¹⁴ Nitekim dünya hayatının ahiret hayatına kıyasla çok kısa olduğu, bu sebeple de âdeta kısa bir süre elindeki oyuncakları ile oynayarak bundan zevk alan çocuk gibi; sahip olduğu geçici nimetlere aldanarak hayat süren insanların da bu durumunun dünyada oyun ve oyalanmadan başka bir şey olmadığı hatırlatılmaktadır.

Bu ayet *"Hayat ancak dünya hayatıdır. Biz tekrar diriltilecek değiliz"* diyen kâfirlerin itirazlarına cevap vermektedir.¹¹⁵ Dünya hayatındaki lezzetin ve güzelliklerin devamlı olmadığı, ölümden sonraki dirilişi ve kıyameti inkâr edenler için, Allah’ın kendilerine ebedi saadeti kazanmaları üzere bahşetmiş olduğu hayatlarından geriye sadece pişmanlık ve ardında bıraktıkları günlere duyacakları hasretin kalacağı anlatılmak istenmektedir. Bu durumun da, tıpkı bir süre oyun ve eğlenceye dalan kişinin, eğlencesi son bulup da gerçek yaşama döndüğünde zayı ettiği vakit için duyacağı pişmanlık hali gibi olduğu belirtilmektedir. Ayetin devamında ki *"Hâlâ akıllanmayacak mısınız?"* ifadesi, içinde bulunulan bu halin ne derece kötü olduğunu göstermektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de dünya hayatının geçici ve değersiz olduğunu gösteren bazı ifadeler kullanılmaktadır. Bunlar arasında en çok dikkat çeken de *"metâ"* ve *"metâ’ul ğurûr"* sözcükleridir.¹¹⁶ Şu ayette olduğu gibi: *"Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir*

¹¹² *et-Tefsîru’l-Hadis*, III, s. 460.

¹¹³ En’âm (6): 32.

¹¹⁴ *et-Tefsîru’l-Hadis*, IV, s. 73.

¹¹⁵ *Câmiu’l-Beyân*, IX, s. 218.

¹¹⁶ Muhsin Demirci, *Nas-Olgı İlişkisi Bağlamında Kur’an’da Sosyal Gerçeklik*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008, s. 226.

şey değildir.”¹¹⁷ Dünyanın bu aldatıcı cazibesi karşısında bütün dikkatlerini ve ümitlerini dünya hayatına hasredenler, mutluluk namına gerçekleşmesini arzuladıkları şeylerin tümünün dünyada olacağını zannederek, haram yollarla tatmış oldukları zevklerin ahiret hayatında azap olarak karşılımları çıkması durumunda, dünya hayatının geçici zevkten başka bir şey olmadığını anlamış olacaktırlar.¹¹⁸

Dünya hayatını ahiret hayatına tercih eden insanlar bir başka ayette şu şekilde kınanmaktadır: “*Dünya hayatını ahirete tercih edenler, (insanları) Allah yolundan çevirip onu eğri ve çelişkili göstermek isteyenler var ya, işte onlar derin bir sapıklık içindedirler.*”¹¹⁹ Ayette geçen “تَحْرِيبُونَ” fiili “tercih etmek” manasındadır.¹²⁰

Dünya hayatını ahireti unutturacak kadar seven, bu sebeple de dünyayı ahirete tercih etmiş olan kişiler kınanmaktadır.¹²¹ Dünya hayatını ve güzelliğini tercih edip, onun nimetlerini ahiret nimetlerinden üstün tutan, Allah yolundaki kişilerin karşısına engeller çıkartan; insanları peygamberlerin getirdiği Allah'ın dininden alıkoyan herkes, bu ayetin muhatabı demektir.¹²² Onlar öyle kimselerdir ki, Allah'a itaat etmek yerine ona karşı gelmek pahasına dünya hayatını ve onun geçimliliğini tercih etmişlerdir.¹²³ Bu tercih kişinin Rabbine karşı olan sorumluluklarına uygun düşmemektedir. İnsan ancak ahiret hayatından, onun nimetlerinden habersiz olduğunda ve bu geçici dünyanın noksanlıklarını tam olarak fark edemediğinde bu şekilde davranabilir. Böyle olan bir kişi ise mezmûm yani kınanmaya layık vasıflara sahip demektir.¹²⁴

Dünya ahiret mukayesesi ile ilgili olarak şu nebevî ifade dikkat çekicidir: “Allah'ım hayat ancak ahiret hayatıdır.”¹²⁵ Ahiret sonsuz bir yaşam alanı olduğundan ötürü bu dünyadaki insan ömrü ne kadar uzun olursa olsun, ahirete nazaran kısa sayılmaktadır. Bu sebeple akıllı insan ebedi yaşam yurdu için gerekli hazırlıklarını yapmalıdır. Bu hususta nasıl davranması gerektiği insana bildirilmiştir: “*Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma.*”¹²⁶ Bu ayette görüldüğü üzere dünya hayatı insan hayatından dışlanmamıştır. Zira bu mümkün de değildir. Çünkü şuan için yaşam

¹¹⁷ Âl-i İmrân (3): 185. Ayrıca başka ayetler için bkz: Mü'min (40): 39; Kasas (28): 60, 61.

¹¹⁸ Muhsin Demirci, *Nas-Olgı İlişkisi...*, s. 226.

¹¹⁹ İbrâhim (14): 3.

¹²⁰ *Meâlimu't-Tenzil*, IV, s. 334.

¹²¹ *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIX, s. 79.

¹²² *el-Muharreru'l-Veciz*, III, s. 322.

¹²³ *Câmiu'l-Beyân*, XIII, s. 591; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, s. 477.

¹²⁴ *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIX, s. 79.

¹²⁵ et-Tirmizî, *Menâkıb*: 55.

¹²⁶ Kasas (28): 77.

alanı bu dünyadır. Ancak ifade edildiği gibi burada verilenlerle ahireti kazanmaya çalışmak gaye edinilmelidir. Dünyaya gereği kadar iltifat edilmeli, ahirete de istenilen özen gösterilmelidir. Yoksa *“Allah’ın, kulları için yarattığı zîneti ve temiz rızkı kim haram kılmış? De ki: “Bunlar, dünya hayatında mü’minler içindir.”*¹²⁷ ilâhi hitabında da görüldüğü üzere, dünya nimetlerini insanın kendisine veya bir başkasına yasak kılması doğru değildir.

Dünya hayatına ve nimetlerine karşı teveccüh tamamen yasaklanmamakta sadece bu yönelişin dünya ve ahiret arasında bir denge gözetilerek olması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Bu dengeyi gözetmeksizin bir tercih yapanların akıbetleri, Kur’ân’da şöyle bildirilmektedir: *“Kim bu geçici dünyayı isterse orada ona, (evet) dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadar hemen veririz. Sonra da cehennemi ona mekân yaparız. O, buraya kınanmış ve Allah’ın rahmetinden kovulmuş olarak girer.”*¹²⁸ Ayette yer alan “Sonra da onu cehenneme sokarız” ifadesi bu büyük zarara; “mezmûm (kınanmış) olarak” kelimesi,¹²⁹ hor ve hakir kılmaya, “medhûren (kovulmuş olarak)” kelimesi de Allah’ın rahmetinden uzaklaştırılıp kovulmaya bir işarettir. Bütün bunlar söz konusu zararın, menfaat ve rahmet esintilerinden son derece uzak, kurtuluşa dönüşme ihtimali olmayan, sürekli bir azab durumu olduğunu açıklamaktadır.¹³⁰

Bu durum inanan insan için farklılık arz eder. Bu farklılık şu hadiste açıkça kendini göstermektedir: *“Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir.”*¹³¹ Bütün gösterişine rağmen dünya hayatı ahirete bakış zindan gibidir. Nasıl ki zindan dış dünyaya göre dar bir alan ve sınırlı imkânların, nimetlerin olduğu bir mekân ise işte dünya hayatı da Cennete göre sınırları olan ve engin nimet çeşitlerine rağmen cennet nimetleri ile kıyaslanamayacak kadar küçük bir yaşam alanıdır. Ayrıca dünya hayatının sıkıntılarını ve zorluklarını da düşünersek, dünya hayatından sonra müminin gideceği yer olan Cennet hayatı ona, dünyanın cennet yurdu yanında zindan gibi olduğunu düşündürtecektir. Ancak kâfir için durum daha farklıdır. Onun ahiret yurdu cehennem olacağı için bu dünya onun cenneti olmuştur. Dünya hayatı âdeta ahirete uzanan dar bir koridor, geçiş yeri ya da anne karnındaki bir bebeğin o karanlık mekândan geniş ve aydınlık alana geçişi gibidir. Bu

¹²⁷ A’raf (7): 32.

¹²⁸ İsrâ (17): 18.

¹²⁹ Ali b. Davud, Abdullah, Muaviye ve Ali’den gelen kanalla İbn Abbas ayetteki “mezmum” ifadesi için “melum” yani lanetlenmiş olarak tabirini rivayet etmiştir. Bkz: *Câmiu’l-Beyân*, XIV, s. 536.

¹³⁰ *Mefâtihu’l-Ğayb*, XX, s. 179.

¹³¹ Müslim, Zühd ve Rekâik: 1.

sebeple dünya ne kadar güzel ve vazgeçilmez olsa da, ahiretle kıyaslandığında nebevî ifadedeki benzetmeden öteye gidemeyecektir.

Bütün bu açıklamalardan sonra şunu unutmamak gerekir ki, insan fitri yapısı itibarıyla dünyayı ve içindekileri sever. Çünkü bunlar insana Allah tarafından süslü gösterilmiştir.¹³² Bu sebeple insanın dünya nimetlerine karşı inkâr edilmesi mümkün olmayan bir meyli olduğu vakidir. Ayrıca hayatını ikame ettirebilmesi için yeryüzü nimetlerine sahip olmak da bir zorunluluktur. Bu kötülen bir durum da değildir. Burada kınanmakta olan bizatihi dünya ve içindeki nimetler değil, ahiret düşüncesine hiç yer vermeyerek sadece bu dünya hayatını önemseyen ve sırf dünyalık için çalışıp duran kişidir. Olması gereken ise dünya ve ahiret dengesini sağlayarak hayatı ikame ettirmektir. Kur'ân-ı Kerîm'de *"Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru"* diyenler de vardır."¹³³ ayetiyle bu dengenin sağlanmasındaki ilk adım olan duanın ne olduğu da gösterilmektedir.

3.1.5. İftira Suçu Sebebiyle Kınanan İnsan

İftira, masum bir kimseye kasıtlı ve asılsız suç yüklemek,¹³⁴ asılsız olarak kötü şeyler isnad etmek, kasıtlı olarak kara çalmak, bühtan¹³⁵ anlamlarına gelmektedir.

"Yalan söylemek,¹³⁶ uydurmak, asılsız isnatta bulunmak" anlamına gelen¹³⁷ iftiranın terim anlamı ise "bir kimseye işlemediği bir suç, günah yahut kusur sayılan bir söz, davranış ve nitelik isnat etmek" demektir.¹³⁸

Biz bu başlıkta insanın kınanmasına sebep olan iftira suçunun iki boyutunu ele alacağız. Bunlardan biri Allah'a, diğeri insana yapılan iftiradır. Allah'a iftira O'na ortak koşmak suretiyle ya da O'nun mesajını yalanlamakla gerçekleşmektedir. Kur'ân'da iftira anlamı ihtiva eden kelimelere bakıldığında şunlar karşımıza çıkmaktadır: "ifk", "kazf", "ramy", "bühtan" ve "zûr" kavramları. Bu kavramlar için bazı açıklamalara yer verildiğinde iftiranın kapsam alanının daha iyi anlaşılacağını düşünmekteyiz.

a) İfk kavramı

¹³² Âl-i İmrân (3): 14: *"Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır."*

¹³³ Bakara (2): 201.

¹³⁴ Pars Tuğlacı, *Okyanus Türkçe...*, s. 1169.

¹³⁵ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe...*, s. 607.

¹³⁶ *es-Sihâh*, IV, s. 1292.

¹³⁷ *Lisânu'l-Arab*, I, s. 114; *Tâcu'l-Arûs*, XIII, s. 508.

¹³⁸ Mustafa Çağrı, "İftira", *DİA*, TDV, İstanbul 2000, XXI, s. 522.

İfk, olmamış bir şeyi yakıştıрма, iftira, bühthan¹³⁹ anlamına gelmektedir. İfk kavramının çeşitli türevleri Kur’ân-ı Kerîm’de bazı ayetlerde “İslâm aleyhine asılsız söz uydurmak,”¹⁴⁰ bazı ayetlerde “Hz. Peygamber ve eşi Hz. Âişe hakkında asılsız iddia ve iftiralarda bulunmak,”¹⁴¹ kimi ayetlerde ise, “Kur’ân’ın uydurulmuş olduğu iddiasında bulunmak”¹⁴² manalarında kullanılmıştır.

b) Kazf Kavramı

Kazf, iftira, kadına zina suçu yüklemek,¹⁴³ bir kişiyi suçlamak, kötü bir şeyle itham etmek demektir. Bu kavram terim olarak “haksız olarak bir kişiyi zina suçuyla suçlamak” manasına gelmektedir.¹⁴⁴

c) Ramy Kavramı

“Taş veya ok gibi maddî şeyleri atmak” anlamında kullanıldığı gibi¹⁴⁵ mecazî olarak ayıplayıp, sövmek ve bir kişiye zina suçu isnad etmek anlamında da kullanılmaktadır.¹⁴⁶

d)Bühthan Kavramı

Haksız suç isnat etmek,¹⁴⁷ iftira¹⁴⁸ demek olan bühthan, aşırı çirkin olması sebebiyle işitenini dehşete düşüren, şaşkına çeviren bir yalandır.¹⁴⁹ Hz. Peygamber’in zevcesine iftira olayı anlatılırken, bu iftira “bühthanün azim (büyük bir iftira),” şeklinde vasıflandırılmaktadır.

e) Zûr Kavramı

Sözlükte “yalan, batıl söz”¹⁵⁰ anlamına gelmektedir. “Zûr”a yalan denmesinin sebebi de yönelmiş olması gereken cihetinden veya amacından, başka bir yöne meyletmiş,

¹³⁹ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe...*, s. 607.

¹⁴⁰ Ankebut (29): 17; Mehmet Soysaldı, “Kur’an’da İftira Kavramı ve Mürtefin Hükmü” *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt: 41, Sayı: 4, 2005, s. 94.

¹⁴¹ Nûr (24): 11-16.

¹⁴² Ahkaf (46): 11; Sebe (34): 43.

¹⁴³ *Lisânu’l-Arab*, III, s. 3162; *Tâcu’l-Arûs*, XII, s. 425; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe...*, s. 739.

¹⁴⁴ *Lisânu’l-Arab*, III, s. 3162; *el-Müfredât*, s. 661.

¹⁴⁵ Enfâl (8): 17.

¹⁴⁶ *Lisânu’l-Arab*, II, s. 1589, 1590; *el-Müfredât*, s. 366.

¹⁴⁷ Nisa (4): 156; Ahzâb (33): 58: “Mü’min erkekleri ve mü’min kadınları işlemedikleri şeyler yüzünden incitenler, bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir.”

¹⁴⁸ *Lisânu’l-Arab*, I, s. 370; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe...*, s. 194.

¹⁴⁹ *Lisânu’l-Arab*, I, s. 370, 371; *el-Müfredât*, s. 148

¹⁵⁰ Furkân (25): 4: “İnkâr edenler, “Bu Kur’an, Muhammed’in uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir. Başka bir topluluk da bu konuda ona yardım etmiştir” dediler. Böylece onlar haksız ve asılsız bir söz uydurdular.” Bkz: *Lisânu’l-Arab*, II, s. 1713.

sapmış olmasıdır.¹⁵¹ Kur’ân’da yalan söz, boş ve faydasız söz” anlamında kullanılan bu kelime, Hz. Peygamber hakkında haksız ve asılsız söz uydurmalarını ifade etmektedir.¹⁵²

İftira kavramın Kur’ân’da genellikle Allah hakkında yalan uydurma, O’nun birliği ve sıfatlarıyla bağdaşmayan bir durumu ifade eden şirk anlamında kullanıldığını görmekteyiz.¹⁵³ Kur’ân’da kişilerin Allah’ı yalanlamak ve gerçekliği olmayan şeyleri Yüce Yaratıcı’ya isnad etmek şeklindeki tutumlarından da iftira olarak bahsedilmektedir:

فَتَرُونَّ عَلَى الْآلِهَةِ الْكُذِبَ وَكَفَى بِهِ إِثْمًا مُبِينًا

“Bak, Allah’a karşı nasıl yalan uyduruyorlar. Apaçık bir günah olarak bu yeter.”¹⁵⁴

Bu ayet hakkında Ebu Cafer şu açıklamayı yapmaktadır: “Cenab-ı Allah bu ayette şunu demek istemiştir: “Ey Muhammed, Ehl-i Kitap biz Allah’ın oğulları ve sevdikleriyiz demek suretiyle Allah’a iftira atıyorlar. Ayrıca Yahudi ve Hıristiyanlardan başkası cennete giremeyecek diye iddia ediyorlar. Bu ise Allah’a karşı söylenmiş bir yalandır ve apaçık bir günahıdır.”¹⁵⁵ Ayetteki “bu apaçık bir günah olarak ona yetti” denilmesi kınama ifade etmektedir. Tezimizin kavramsal çerçevesinde, Arapça’da medh ya da zemm ifade etmek için “ona yetti” şeklinde bir kullanışın olduğunu zikretmiştik. Zemmi ifade eden şekline misal olarak bu ayeti gösterebiliriz.¹⁵⁶

İftira, peygamberlere ve onların getirdiği ilâhi mesajlara karşı çıkan inkârcıların ayrılmaz özelliklerinden birisi olmuştur. Bu kişiler nebevî bildiriler ve insanlara sunulan değerler sistemi karşısında mağlup duruma düşmüş ve bu durumla başa çıkmayı da ancak iftira atmakta bulmuşlardır.¹⁵⁷ Nitekim ileride zikredeceğimiz Hz. Âişe’nin namusu söz konusu edilerek atılmış olan iftirada da olduğu gibi bu tür iftiralarda şahsi hesaplardan ziyade, şahısların dininin ve değerlerinin hedef tahtasına oturtulduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber’in nübüvvetinin kabul edilmeyişi ve hakkında yalan yanlış şeyler söylenerek alaya alınması, ona iftira atmak, dini yalanlamak olarak anlamlandırılmıştır.

Hakkında iftira edilen bir başka şey de Kur’ân-ı Kerîm’dir. Ancak bu meselelere, inancı sebebiyle kınanan insanın durumunu ele alırken Allah, peygamber ve kitap inancı

¹⁵¹ *el-Müfredât*, s. 386.

¹⁵² Furkan (25): 4.

¹⁵³ Bkz: Âl-i İmran (3): 94; Nisa(4): 50; Mâide (5): 103; En’âm (6): 21, 93, 144; A’raf (7): 38; Yunus (10): 17, 60; Nahl (16): 116; Ankebut (29): 68; Sebe (34): 8; Saf (61): 7.

¹⁵⁴ Nisa (4): 50.

¹⁵⁵ *Câmiu’l-Beyân*, VII, s. 133.

¹⁵⁶ *Mefâtihu’l-Ğayb*, X, s. 131.

¹⁵⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur’an Psikoloji Atlası*, Kendini Bilmek Yayınları, Malatya 2010, II, s. 562.

hususunda kınanan insanın durumunu işlerken değindiğimizi hatırlatarak burada ikinci kez tekrarlamaya gerek duymuyoruz.

İftira fiilinin temelinde kötü zan ve kıskançlık duygusu bulunmaktadır. İnsan bir şeyi elde edemediğinde veya sahip olamadığı bu şeyi başkalarında gördüğünde kıskançlık gösterip, o kişiye bir şekilde zarar vermeyi düşünebilir. Böyle durumlarda kişi çok rahat iftira edebilmektedir.¹⁵⁸ Nitekim Ehl-i Kitap'ın Hz. Peygamber'i yalanlamalarının ve ona iftira atmalarının ardında yatan sebeplerden biri de bu dediğimiz kıskançlık duygusudur.

Yukarıda mezkûr iftira çeşitleri daha çok ulûhiyet ve nübüvvete dair hususlar ile ilgiliydi. Bir de insanların birbirine bu tür yakıştırmaları var ki bu da ilâhi beyanda çirkin bulunduğu bildirilen davranış şekillerindendir: *“Mü'min erkekleri ve mü'min kadınları işlemedikleri şeyler yüzünden incitenler, bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir.”*¹⁵⁹ Ayet iftiranın tarifini yapmaktadır. Kısaca iftira bir kimseye işlemediği bir suçu yüklemek, sahip olmadığı bir kusurla onu suçlu göstermektir.

Diğer taraftan iftira kişinin namusuna, şerefine ve sahip olduğu değerlere yönelik olabilir. Yukarıda zikrettiğimiz ayette, inanan insanlar hakkında gerçeği yansıtmayan sözler söyleyip yaymak suretiyle ortalığı karıştırmaya çalışan münafık, inanç açısından hasta yürekli insanların davranışları tasvir edilmektedir.¹⁶⁰ İftira öyle kötü bir eylemdir ki içinde yalan gibi münafıklık alameti olan başka suçları da barındırmaktadır. Bir kişinin bir başkası hakkında doğru olmayan bir şeyi zikretmesi o kişiye karşı işlenen büyük bir suçtur. Bunların her ikisi de kul hakkı gibi bir tür manevi borçlanma sebebidir. Bu borç kişiye tüm manevi kazancını kaybettirebileceği gibi, kaybettikleri, borcunu kapatmaya da yetmeyebilir.

Kur'ân'da bazı ayetlerde insanların birbirlerine karşı asılsız iddialarda bulunmamaları tembihlenmekte ve bu tür suçlamaları ilgili ayetlerde şiddetli bir şekilde kınanmaktadır. Bilindiği üzere Nur Sûresi'nde bahsi geçen Hz. Peygamber'in eşi Hz. Âişe için bir grup kişinin iftirası, o kişiler için kınanma sebebi olmuştur. İfk hadisesi diye bilinen olay şöyle gerçekleşmiştir: Hz. Peygamber hicretin 6. yılında Müstalik gazvesine çıkarken her zamanki gibi eşlerinden birini -bu defa Hz. Âişe'yi- yanına almıştı Hz. Âişe,

¹⁵⁸ Mehmet Soysaldı, *Kalbin Manevi Hastalıkları*, Ankara 2006, s. 96; Bkz: Hamdi İşcan, *Kuran'a Göre Münafıkların Özellikleri*, İstanbul 2003, Işık Yayınları, s. 94, 95.

¹⁵⁹ Ahzâb (33): 58.

¹⁶⁰ Daha geniş okuma için bkz: Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an Psikoloji...*, II, s. 552.

yolculuğunu deve üzerinde etrafı örtülü bir mahfe içerisinde gerçekleştiriyordu.¹⁶¹ Dönüşte Medine'ye yaklaşıldığında bir yerde istirahat edilmiş ve gece hareket emri verilmişti. Bu sırada Hz. Âişe ihtiyacını gidermek için biraz uzaklaşmış, yerine geldiğinde değerli bir kolyesinin kaybolduğunu farketmiş, aramak için tekrar gitmiş, uzun arayışlar sonunda bulup dönmüştü. Bu arada Hz. Âişe'nin kapalı mahfesini taşıyan kişiler onu kaldırıp deveye yüklemişler ancak onun mahfenin içinde olmadığını fark etmemişlerdi. Hz. Âişe dönüp de kafilenin gitmiş olduğunu görünce, farkettilerinde "Beni burada ararlar veya arkadan gelen kişi beni burada bulur" diyerek olduğu yerde oturmuş, beklemeye koyulmuş, beklerken uyku bastığı için de uyuyakalmıştı. Birliğin arkasını emniyete almak ve toparlamak üzere görevlendirilmiş bulunan Safvân isimli sahabe konaklama yerinden geçerken bir karartı görmüş, yakınına vardığında bunun Hz. Âişe olduğunu anlayınca kendisine seslenerek onu uyandırmış, devesini çökertip kendisi biraz uzaklaşmış, Hz. Âişe deveye binmiş, yola koyulmuşlar ve öğle üzeri istirahat etmekte olan kafiyele yetişmişlerdi.” Hadise bundan ibaret olduğu halde başta meşhur münafık Abdullah b. Übey b. Selûl olmak üzere küçük bir grup olayı kötü yorumlayarak olmadık bir iftira ürettiler. Hz. Âişe ile Safvân arasında çirkin bir olay yaşandığını söylediler ve bunu halk içinde yaymaya başladılar.¹⁶² Bu olayla ilgili ayetler, kişinin iffetini zedeleyici asılsız iddialarda bulunmanın ve böylelikle iftira etmenin ne derece çirkin bir davranış olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁶³ Üstelik bu olayda ismi geçen kişi Hz. Âişe’dir. Hz. Peygamber’in kıymetli zevcesi, ilk müslüman kadın ve İslâm’ı ilk olarak kabul eden bir ailenin de kızı olması sebebiyle böyle çirkin bir işe tevessül edebileceğini düşünmek bile doğru olmazken böyle bir iftirayı işiten kişinin onu reddetmemesi ve kabul etmesi Allah tarafından şiddetle kınanmaktadır.¹⁶⁴ “*Bu iftirayı işittiğiniz vakit, “Böyle sözleri ağızımıza almamız bize yaraşmaz. Seni eksikliklerden uzak tutarız Allah’ım! Bu, çok büyük bir iftiradır” deseydiniz ya!*”¹⁶⁵ hitabında söz konusu iftirayı işitip de onu duyar duymaz reddetmeyenler için

¹⁶¹ Ahzâb (33): 53: “...Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temizdir...” ayetinin emrine uygun davranmak için Hz. Âişe diğer insanların bakışlarından uzak kapalı bir mahfe içinde seyahat ediyordu.

¹⁶² Daha ayrıntılı okuma için bkz: *ed-Durru'l-Mensûr*, X, s. 663-679; *Câmiu'l-Beyân*, XVII, s. 197-205; Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, Ankara 2008, IV, s.58, 59; İfk hadisesi hakkında birçok tefsirde, Hz. Âişe'nin bu olay ile ilgili rivayetlerinden ötürü hadis literatüründe ayrıca bu olayın Mustalik gazvesinin bir ayrıntısı olduğu için de tarih ve siyer kitaplarında geniş bilgi bulunmaktadır. Bkz: Mustafa Fayda, “İfk Hadisesi”, *DİA*, TDV, İstanbul 2002, XXI, s. 507-509.

¹⁶³ *et-Tefsîru'l-Hadis*, VIII, 386, 387.

¹⁶⁴ *el-Keşşâf*, IV, s. 275.

¹⁶⁵ Nûr (24): 16.

kınama ve azarlama vardır.¹⁶⁶ Bu sebeple insan kendisine ulaşan haberin gerçekliğinden emin olmadıkça söz konusu mesele hakkında suizan beslememelidir. Başkalarının şahsiyetini zedeleme yoluna gitmemelidir.

İslâm ahlakının gereği olan şey insanların güzel yönlerinden bahsederken, onların çirkin taraflarını açığa vurmamak ve aksine, bu durumlarını gizli tutmaya çalışmaktır. Oysa kişi iftira etmekle bir kimseye işlemediği bir suçu yüklemekte ve böyle davranmakla da İslâmi öğretinin tam tersi bir davranış sergilemektedir. İftira vb. tutum ve davranışlar insani ilişkileri bozan, toplumsal bağların çözülmesine sebep olan, fitne ateşini körükleyen ve kapanmaz yaralar açan tehlikeli durumlardır. Huzur, barış ve güven ortamının temini ve ilâhi zemden uzak kalabilmek için iftira etmekten ve edenlerin sözüne itibar etmekten uzak durmak gerekmektedir.

3.1.6. Hakkı Gizlemesi Sebebiyle Kınanan İnsan

Hakkı gizlemesi sebebiyle kınanan insan derken “hakk” kelimesiyle neyi kastediyoruz? “Hakk” dediğimiz şey ne anlama geliyor? Öncelikle bu hususları açıklamanın daha isabetli olacağını düşünüyoruz.

“Hakk” kelimesi “Batıl”ın zıddıdır. Hakk, doğruluk, gerçeklik, iddiaya uygunluk,¹⁶⁷ doğruya, adalete uygun ve gerçek olan sözdür.

Kur’ân-ı Kerîm’de insanlara doğru sözlü olmaları emredilmekte,¹⁶⁸ ayrıca hakka sarılarak doğru yolu gösteren ve hak ile adaleti gerçekleştiren bir topluluğun varlığına¹⁶⁹ dikkat çekilmektedir. İnanan insan hiçbir zaman doğruluktan ayrılmamalıdır. O sözünde, işinde her davranışında dosdoğru olabilmelidir. Hiçbir menfaat, şahsi çıkar da bunu gerçekleştirmenin önünde engel teşkil etmemelidir. Hele de hakikatini bildiği ve insanın faydasına olan bir bilgiyi gizlememelidir. Bu hususta çok ciddi emirler bulunmaktadır: “*Hakkı batılla karıştırıp da bile bile hakkı gizlemeyin.*”¹⁷⁰ Ayette doğru olan bilgiyle yalan yanlış söylemlerin birbirine karıştırılarak hakikatin üzerinin örtülmemesi emredilmektedir. “Hakkı batılla karıştırmak” ifadesi ile kastedilen şey İbn Abbas’a göre, doğru olan şeyi

¹⁶⁶ Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, Daru'l-Kur'an'il-Kerim, Beyrut 1981, II, s. 329; *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XVIII, 180.

¹⁶⁷ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe...*, s. 513.

¹⁶⁸ Ahzâb (33): 70: “*Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin.*”

¹⁶⁹ A’raf (7): 181: Müfessirlerden pek çoğu, bu ayette sözü edilen kişilerin Hz. Muhammed (s.a.v)’in ümmeti olduğu manasına hamletmişlerdir. Katade ve İbn Cüreyc’in, Hz. Peygamber’den rivayet ettikleri hadise göre Hz. Peygamber, “Bu ayette bahsedilenler, ümmet-i Muhammed’dir” demiştir. Daha geniş bilgi için bkz: *Mefâtihu'l-Ğayb*, XV, s. 76, 77.

¹⁷⁰ Bakara (2): 42.

yalan olan bir şeye karıştırmaktır. Buna paralel bir başka görüşte ise Hz. Musa (a.s)’ya indirilmiş olan Tevrat’ı, uydurulmuş Tevrat’a karıştırmak demektir.¹⁷¹ Yine aynı ifade için yapılan bir başka açıklamada onun, uydurulmuş Yahudilik ve Hıristiyanlık ilkelerinin İslâm’ın hakikatleri ile karıştırılması anlamına geldiği¹⁷² bildirilmektedir. Allah “bile bile hakkı gizlemeyin” diye emrini bildirirken, burada saklı tutulmamasını istediği hakk ile kastedilenin, Hz. Muhammed (s.a.v)’in peygamberliği ve ona gelen vahyin Allah tarafından gönderilmiş olduğu¹⁷³ bilgisidir. Yahudiler "biz Muhammed'in vasıf ya da özelliklerini veya şununla ilgili hükmü Tevrat'ta bulamıyoruz." şeklindeki söylemleriyle bildikleri gerçeği gizlemişlerdir. Onların bu davranışları kesinlikle yasak ve haram olan bir davranıştır.¹⁷⁴

Aynı davranış şekli bir başka ayette şöyle zikredilmektedir: “*Ey Kitap ehli! Niçin hakkı batılla karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?*”¹⁷⁵ Bu tür davranışlar ilâhi zemm sebebi görülmektedir. Çünkü böyle davranan kişiler dinlerine yalanları, hurafeleri ve batıl yorumları dâhil etmektedir.¹⁷⁶ Birçok batıl dini ritüeller ve gerçekliği olmayan uydurma rivayetler halkı bilgilendirme konusu yapılmakta ve bu sayede din yaşanılabilir olmaktan çıkarılmaktadır.

Yine bazı kişiler dini metinleri kendi çıkarlarına uygun şekilde açıklamak, yorumlamak suretiyle gerçekleri insanlardan saklamaktadır. Bundan dolayı din olgusunu maddi kazanç aracı gibi gören, bir nevi dini meseleleri ticari meta konumuna getiren kişi ve toplumlar eleştirilmektedir. Çünkü din olgusu, insan hayatında en önemli boşluğu doldurmaktadır. Bu kadar önem arz eden bir olguyu çarpıtmak ve olduğundan farklı göstermek insana yapılan en büyük zulümlerden birisidir.

Din, Allah’ın insanlar için seçtiği yaşam biçimidir. Allah dinini insanlara, görevlendirdiği peygamber ve gönderdiği ilâhi mesajı sayesinde bildirmektedir. Bu dinin ve dolayısıyla hayatın en doğru şekilde yaşanılabilmesi için gönderilen vahyin, en açık şekilde tüm insanlara bildirilmesi gerekir. Allah bu vazifeyi ilahî kelimasında Hz. Peygamber’e şu şekilde açıklamaktadır: “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O’nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş*

¹⁷¹ Bu görüş Yunus b. Abdi’l A’la, İbn Vehb, İbn Zeyd’den gelen rivayete dayanmaktadır.

¹⁷² Bu Kasım, Hüseyin, Haccac, İbn Cüreyc ve Mücahid’e ait bir görüştür.

¹⁷³ *Câmiu’l-Beyân*, I, s. 607.

¹⁷⁴ *Medâriku’t-Tenzil*, I, s. 86.

¹⁷⁵ Âl-i İmrân (3): 71.

¹⁷⁶ *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, III, s. 279.

olursun...’’¹⁷⁷ Her hususta örneklik teşkil eden¹⁷⁸ Allah’ın elçisini model alacak kişilerin de, insanlar için faydalı olacak meselelerde, tüm bilgilerini en doğru şekilde ortaya koymaları gerekmektedir. Nitekim Hz. Peygamber’in de bu hususta ümmetine şöyle bir hatırlatması söz konusudur: “Kendisine bir ilim sorulup da bunu gizleyen kimsenin ağzına kıyamet gününde ateşten bir gem vurulacaktır.”¹⁷⁹ Kim öğrendiği bir şeyi başkalarıyla paylaşmaz ve âdeta bilgiyi hapsederse, bu suçunun cezası olarak hadiste belirtildiği üzere, ahirette o kişinin ağzına ateşten gem vurulur. Oysa gem hayvanların ağzına vurulan bir şeydir. Anlaşılan o ki, ilmi gizlemek insanı hayvan durumuna düşürecek kadar kötü bir davranıştır, bu sebeple böyle kişiler için oldukça ağır bir ifade kullanılmıştır. Zira böyle bir kişi Allah’ın kendisini eşrefi mahlûkat olarak yaratmasının kıymetini bilememiş, duygu, düşünce ve ifade gücü gibi kendisini hayvandan ayıran meziyetlerinin farkına da varamamış demektir. Cahil olan ya da bilmeyen bir insanın bu tür bir hata yapması halinde o kişinin cehaleti veya bilgisizliği bu haline mazeret olarak göstertilebilir. Ancak, insanın bile bile bir şeyleri gizlemesi mazur görülecek bir davranış değildir.

Gerçeği bildiği halde onu gün ışığına çıkarmayan, hep üzeri örtülü halde tutmak isteyenlerin kınanan kişiler olduğuna bir başka ayette şöyle işaret edilmektedir:

لَا مَانِ الْاٰذِنَ اَيْتَ كَتُمَ الْهَدٰى مِّنْ بَعْدِ مَا يَدَّاهُ لِلنَّاسِ هُوَ الَّذِي تَابَعَهُمْ اَلَّا هُ
يَلْعَنُهُمُ اللّٰهُ عِزُّوْنَ

“İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayeti Kitap’ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lânet eder, hem de bütün lânet etme konumunda olanlar lânet eder.”¹⁸⁰ Bu ayetin Yahudi ve Hristiyan Kitap Ehl-i alimleri hakkında nazil olduğu bildirilmektedir. Şöyle ki Ensar’dan bir grup insanın, Yahudilere Hz. Peygamber’imizin Tevrat’taki vasıflarını ve hüküm içeren bir takım ayetleri sordukları, Yahudilerin de bu soruları cevapsız bırakarak, gerçekte bildikleri şeyleri gizledikleri rivayet edilmekte ve bundan dolayı da bu ayetin indiği rivayet edilmektedir.¹⁸¹ Her ne kadar ayet belli bir grup insanı hedef alarak inmiş olsa da, gerçeği ört pas eden tüm insanlar için zemm ifade etmektedir. Bundan dolayı özellikle de dini meselelerde bildiği herhangi bir gerçeği gizli tutanların tamamı için Allah’ın ve ahlâkî konularda hüküm

¹⁷⁷ Mâide (5): 67.

¹⁷⁸ Ahzâb (33): 21.

¹⁷⁹ Ebû Dâvud, ilm: 9; et-Tirmizî, İlm: 3.

¹⁸⁰ Bakara (2): 159.

¹⁸¹ Câmiu’l-Beyân, II, s. 730, 731; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini...*, I, s. 461.

verebilecek bütün dürüst ve erdemli insanların¹⁸² lâneti olacağı söylenmiştir. Ayette geçen “lânet” Allah’ın rahmetinden kovulma anlamına gelmektedir. Lanet ib’âd (uzaklaştırmak)’ı, güzel olan her şeyden mahrum edilmeyi ifade etmektedir.¹⁸³ Lanetlenen kişi başta Allah’ın rahmeti olmak üzere her türlü güzel şeyden mahrum bırakılmış demektir.

Kimi zaman dini değerler maddi çıkarlar uğruna gözden çıkarılabilecek kadar değersiz görülmüş ve sağlayacağı maddi getiriler gözetilerek kaybettirdikleri hiç hesaba katılmadan, bu dini esasları değiştirme yoluna gidilmiş ve insanlar yanlış bilgilerle yönlendirilmiştir. Bu gerçek zikredeceğimiz şu ayete de konu edilmektedir: “*Allah’ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip onu az bir bedel ile değişenler (var ya); işte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar. Kıyamet günü Allah, onlarla ne konuşacak, ne de onları arıtacaktır. Onlar için elem dolu bir azap vardır.*”¹⁸⁴ İbn Abbas bu ayetin Yahudilerin ileri gelenleri hakkında indiğini söylemiştir.¹⁸⁵ Bu kişiler ellerindeki Tevrat’ta yazılı olduklarını bildikleri halde Hz. Muhammed (s.a.v)’in nübüvvetini ve emrettiklerini gizli tutmuşlardır.¹⁸⁶ Böyle davranmalarının sebebi olarak ise bu kişilerin kendilerine tabi olan Yahudilerden birtakım hediyeler almaları söylenebilir. Hz. Muhammed (s.a.v) peygamber olarak gönderilince, bu tür menfaatlerinin sona ereceğinden endişe ederek Hz. Peygamber’i ve onun şeriatı hakkında Tevrat’ta bulunan haberleri gizlemeyi tercih edenler,¹⁸⁷ Allah’ın ayetlerini tahrif etmiş ve onun manasını değiştirmiş oldular.¹⁸⁸ Böyle davranmaları İlâhi İrade’nin kendilerinden yüz çevirmesine ve onlara gazap etmesine sebep teşkil etmiştir. Allah’ın kıyamet gününde bu kişilerle konuşmayacağını ve yüzlerine bakmayacağını hatırlatması, onların bu davranışlarını kınamak içindir.¹⁸⁹ İlâhi beyan ahirette vuku bulacak olan cezayı ayette bildirmekle daha dünyadayken bu ilâhi cezalandırmayı kısmî olarak başlatmak istemiştir. Çünkü bu şekildeki zemmediliş kişi için büyük bir cezalandırmadır. Kimi zaman olur ki ağır bir söz insanı fiziki şiddetten çok daha fazla yaralar. Bu ayet hem bir yergi hem de bu türlü davranmaktan insanları sakındırmanın ifadesidir.

¹⁸² Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, İşaret Yayınları, İstanbul 1997, s. 44.

¹⁸³ *Lisânu’l-Arab*, IV, s. 3579.

¹⁸⁴ Bakara (2): 174.

¹⁸⁵ *Zâdü’l-Mesîr*, I, s. 176; *Mefâtihu’l-Ğayb*, V, s. 28.

¹⁸⁶ *Câmiu’l-Beyân*, III, s. 64; Ayrıca benzer okumalar için bkz: *ed-Durru’l-Mensûr*, II, s. 134, 135.

¹⁸⁷ *Mefâtihu’l-Ğayb*, V, s. 28.

¹⁸⁸ *Câmiu’l-Beyân*, III, s. 64.

¹⁸⁹ *Meâlimu’t-Tenzil*, I, s. 184.

Günümüzde de benzer hatalı davranışlar devam ettirilmektedir. Doğruluğu bilinen bazı meseleler gizli tutulurken, birtakım menfaatler gözetilerek gerçek olanın batıl olanla değiştirilmesi istenmektedir. İnsanların bazısı dini ritüellerden kolayına geleni yaparken, bunu en doğru uygulama olarak diğer insanlara da kabul ettirtmenin yolunu aramaktadır. Böylelikle kendi yanlış uygulamaları toplumun genel kabulü içinde fark edilmemiş olacaktır.

Yine nassları yorumlayan bazı kişilerin birtakım meseleleri kendi zihni kalıplarına uydurmak için, onları olduğundan farklı manalandırdıkları ve bunu kesin doğru olarak insanlığa sundukları görülmektedir. Bu durum yukarıdaki ayetlerde zikrettiğimiz insanların haliyle hallenmektir ki, onların böyle davranmakla ilâhi mesajı değiştirdikleri ve manayı bozdukları unutulmamalıdır.

Bazı insanlar da vardır ki “muhalefet et ki bilinesin” mantığınca öteden beri bilene gelen ve gerçekliğinden şüphe edilmeyen bazı meseleler hakkında çok farklı, doğruluğu kabul edilemeyen zıt fikirler ortaya atmaktadırlar. Doğruyu yanlış birbirine karıştıran bu insanlar böyle davranmakla insanların kafasını karıştırmış olmakta ve bir nevi hakk olan gerçek bilgiyi insanların dimağlarından uzak tutmuş olmaktadır. Bütün bunlar toplumda yanlış değerlerin hakim olmasında rol oynayan durumlardır. Oysa akli ve vicdanı körelmemiş insandan beklenen davranış bunlar olmamalıdır. O her zaman hakkın çağrısını yapma taraftarı olmalıdır.

3.1.7. İyiliği Emredip Kötülükten Sakındırma İşini Terk Etmesi Sebebiyle Kınanan İnsan

Maruf, Şârî'nin emrettiği, uygun bulduğu,¹⁹⁰ aklın da hoş, güzel gördüğü şey, iyilik, ihsan¹⁹¹ manasına gelirken; münker ise şer'î olarak işlenmesi doğru bulunmayan,¹⁹² aklın da çirkin ve kötü kabul ettiği şey¹⁹³ demektir. Ayrıca münker, ilâhi emirlere, Hz. Peygamber'in hadislerine uygun olarak yapılmayan ve aklın hoş görmediği davranışların tümünü¹⁹⁴ ifade etmektedir.

¹⁹⁰ Pars Tuğlacı, *Okyanus Türkçe...*, s. 1859.

¹⁹¹ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe...*, s. 881.

¹⁹² ParsTuğlacı, *Okyanus Türkçe...*, s. 2056.

¹⁹³ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe...*, s. 963.

¹⁹⁴ Ali Toksarı, “Münker” *İslâmi Kavramlar*, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 542.

Kur’ân-ı Kerîm’de müminlerin vasıflarından bahsedilirken, onların insanlara iyiliği emreden ve birbirlerini kötülüklerden sakındıran kimseler¹⁹⁵ olduğu zikredilmektedir. Ayetlerde geçen ve iyilik manasının verildiği “Mârûf” için İsfehânî onun akıl ve dinle güzelliği bilinen her fiil için bir isim¹⁹⁶ olduğunu söylemektedir. Ayetlerde yer alan ve kötülük manası verilmiş olan “Münker” kelimesi için de, her doğru akıl sahibi kişinin çirkinliğine hükmettiği yahut da akılların, çirkinliği ve güzelliği hususunda tereddüt ettiği yerde, dinin çirkin olarak hüküm verdiği fiil¹⁹⁷ olduğu açıklamasını yapmaktadır.

İlk insan aynı zamanda ilk nebi olan Hz. Adem (a.s)’den son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v)’e kadar gönderilmiş olan ilâhi mesajların ortak amaçlarından biri, yeryüzünde iyiliğin hüküm sürmesini sağlamak, kötü olarak bilinen ve bildirilen her şeyden de, herkesi ve her şeyi uzak tutmaktır. Dini bir terim olarak “Emr-i bi’l-maruf nehy-i ani’l münker” dediğimiz şey, gönderilen bütün peygamberlerin ortak vazifesidir. Tebliğ de dediğimiz bu vazife sadece peygamberler için değil; onların şahsında, kendilerinden sonra gelen ümmetleri için de söz konusudur. Esasında bu, insanın yaratılış gayesidir. Bu gaye ile hedeflenen ise kişinin Rabbini bilmesi, tanıması, sevmesi ve buradan hareketle kendi varoluşunun farkına varmasıdır. Yaratıcısının kendisinden istediklerini en güzel şekilde yerine getirmeye çalışırken, sakındırdıklarından da bir o kadar dikkat göstererek uzak durmasıdır.

Bir başka ve önemli husus ise “*Mü’min erkekler ve mü’min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar...*”¹⁹⁸ ilâhi beyanının gereğince hareket etmektir.

Kur’ân-ı Kerîm’de hassasiyetle üzerinde durulan böyle bir meseleyi, kişinin ciddiye almaması hoş görülmemektedir. Hatta beklenenin tersi davranışlar gösteren kişiler şiddetle kınanmaktadır. İyiliği insanlar arasında duyurmak ve kötülüğün her çeşidinden de insanları sakındırmak bizatihi peygamberlerin görevi olsa da, bu vazife daha sonra peygamberlerin mirasçısı konumunda olan âlimlere, din adamlarına devrolunmuştur. Ve tabi ki bu, her müslümanın şahsi bir sorumluluğudur. Farz-ı kifaye olarak insan hayatında yer alan bu vazifeye karşı duyarsız kalmak doğru değildir.

¹⁹⁵ Âl-i İmrân (3): 110, 114; Tevbe (9): 71; Hac (22): 41.

¹⁹⁶ *el-Müfredât*, s. 561.

¹⁹⁷ *el-Müfredât*, s. 561; Bkz: Kadir Polater, “Kur’an’a Göre Hakka ve Batıla Davetteki Metodların Ahlâki Özellikleri”, *ATÜİFD*, Sayı: 24, Erzurum 2005, s. 132, 133.

¹⁹⁸ Tevbe (9): 71.

Yeryüzünün halifesi olarak yaratılan¹⁹⁹ ve kimin daha güzel davranışlarda bulunacağını görmek için imtihana tabi tutulan²⁰⁰ insanın, hayırlı işlerde yarışması gerekirken, tam tersi davranması kınanma sebebi olmaktadır. Bu durumun muhatapların anlama ufkuna şu ayette daha da yaklaştırıldığını görmekteyiz:

لَهُنَّ أَكْثَرُ مَلَأْنَاهُمْ لِيُسَوِّرَ أَكْلِهِمْ السُّدُتَ لَيْدُسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Onlardan çoğunun günahıta, düşmanlıkta, haram yemede birbirleriyle yarıştıklarını görürsün. Yapmakta oldukları şey ne kötüdür!”²⁰¹

لَهُنَّ أَكْثَرُ مَلَأْنَاهُمْ لِيُسَوِّرَ أَكْلِهِمْ السُّدُتَ لَيْدُسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Bunları, din adamları ve bilginler günah söz söylemekten ve haram yemekten sakındırsalardı ya! Yapmakta oldukları şey ne kötüdür.”²⁰² İbn Abbas ilk ayet hakkında, insanları Allah’ın haram kıldığı şeyleri işlemekten sakındırmayan âlimleri kınayan²⁰³ bir ayet olduğu görüşünü zikretmiştir. Müfessirler bir sonraki ayetin başında yer alan لَوْ لَا edatının teşvik ve tevbih yani kınama manalarını ifade ettiğini söylemektedir.²⁰⁴ İbn Abbas bu ayetin Kur’ân’daki en ağır ayetlerden biri olduğuna dikkat çekmektedir. Yine Dahhâk da “Bana göre, Kur’ân-ı Kerîm’de bundan daha korkutucu bir ayet yoktur.” demek suretiyle²⁰⁵ hitabın ne derece şiddetli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ilâhi haberlerde insanlardan birçoğunun hayırlı amellerden uzak durduğu, bu çekincelerinin kendilerine günah yükünden başka bir şey kazandırmadığı ve insanların beraberliğine gölge düşürdüğü, ayrıca kişilerin düşmanca duygu ve davranışlara sahip oldukları konu edilmektedir. Allah’ın kendilerine temiz ve helal olanlarından yemelerini tavsiye ettiği rızık²⁰⁶ terk ederek, haram olana yönelen bu kişilerin içinde bulundukları durum oldukça kötü görülmektedir. Bununla birlikte daha kötü olan bir şey vardır ki o da bir sonra ki ayette ifade edilen durumdur. Ayet, kendilerinin sözüne itibar ettiklerini ve örnek aldıklarını bildikleri halkın, söz konusu çirkin vasıflarını müşahade ettikleri halde, onları gittikleri yanlışlardan doğruya döndürmek için çaba göstermeyen din önderlerini

¹⁹⁹ Bakara (2): 30.

²⁰⁰ Hûd (11): 7.

²⁰¹ Mâide (5): 62.

²⁰² Mâide (5): 63.

²⁰³ Safvetü't-Tefâsîr, I, s. 302.

²⁰⁴ Mefâtihu'l-Ğayb, XII, s. 42; Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr, VI, s. 248.

²⁰⁵ ed-Durru'l-Mensûr, V, s. 373; Mefâtihu'l-Ğayb, XII, s. 42; el-Keşşâf, II, s. 264.

²⁰⁶ Bakara (2): 172.

kınamaktadır.²⁰⁷ Din bilginleri ve bu husustaki eğitimciler halkının ahlakı ve dininin şekillenmesinde oldukça etkili bir role sahiptir. Bu sebeple temsil ve tebliğ keyfiyetinden uzak olan din bilginleri, toplum tarafından örnek alındığında yanlış inanç ve uygulamalar zuhur etmektedir. Toplumun dinî ve ahlâkî yapısını bozulmaktan korumak ve kişileri yanlış inanç ve eylemlerden sakındırmak bu kişilerin sorumluluğundadır.

İnsan ve toplum hayatında bu kadar önemli görevi üstlenmek durumunda olan kimselerin sıradan, cahil insanlar gibi davranmaları, onları hem insanlığa hem de Allah'a karşı sorumlu kılmaktadır. Nitekim bu sorumluluk nebevî bir ifade ile bizlere şöyle bildirilmektedir: “Sizden biriniz bir kötülük gördüğünde onu eliyle, buna gücü yetmezse diliyle düzeltme yoluna gitsin, buna da gücü yetemezse kalbiyle buğzetsin.”²⁰⁸ Kişi bu üç durumdan biriyle kötülüğü önlemeye çalışırken öte taraftan bunun yerine iyiliği hâkim kılmaya çalışacaktır. Bu sebeple müfessirlerin bazıları Kur’ân’da, sorumluluklarını yerine getirme bilincinden yoksun olan âlimleri uyaran en sert ifadenin, yukarıda zikrettiğimiz ayet olduğu kanaatindedirler.²⁰⁹

3.1.8. Söylediğiyle Amel Etmemesi Sebebiyle Kınanan İnsan

İslâm dini, insanların iyiliğe yönlendirilip, kötülükten sakındırılmasına son derece önem vermektedir. Başkasına iyiliği emredip kötülükten sakındırmaktan maksad, kişiyi yararlı olana yöneltmek ve zararlı olan şeyden uzaklaştırmaktır. Bu hususta insanın kendi iyiliği, başkasına tavsiye edilecek iyilikten de önce gelmektedir.²¹⁰ Çünkü insan iyi ve faydalı olduğuna inandığı şeylerin öncelikle kendinde bulunmasını ister. Bundan dolayı kişinin başkalarına yaptığı tavsiyelerinin, öncelikle kendi yaşantısında yer alması gerekir. Çünkü başkasını irşad eden insanın kendisini unutması, kendisini iyilikten, irşaddan mahrum etmek; eli selamete çıkarıp, kendini ateşe atmak demektir ki, bu garip durum amelî akıl açısından bir çelişki teşkil eder.²¹¹

İnsanları Hakk’a, hakikate uyandırmak ve dini meselelerde bilgilendirmek için doğru bilginin gerekliliği herkesin malumudur. Dine dair bilgiler, dini tutumların oluşmasında ve gelişmesinde etkili olan önemli faktörlerden biridir. Bu sebeple bilgi ile davranış arasında olması gereken uyum son derece önemlidir. Davranışa dönüştürülmeyen bilgi, sahibi için âdeti bir yük mesabesindedir. Bilgilerini fiiliyata çevirmeyen insan için bu durum bir

²⁰⁷ *İrşâdu'l-Akli's-Selim*, IV, s. 1686.

²⁰⁸ Müslim, İman: 20.

²⁰⁹ *el-Keşşâf*, II, s. 264; *Kur'an Yolu...*, Ankara 2006, II, s. 302.

²¹⁰ *Mefâtihu'l-Gayb*, III, s. 49.

²¹¹ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini...*, I, s. 287.

eksikliklidir. Böyle bir durum kişinin bildiği şeye ya yeterince inanmadığını, ya da onu önemsemediğini gösterir. Bu ise karşıdaki kişiye, söylenilen şeylerde ciddi olunmadığını hissettirir. İnsanın verdiği öğüdü dinlememesi, kendini ve ilmini fiilen yalanlaması demektir. Oysaki Allah söz-eylem uyumsuzluğunu son derece çirkin bulmaktadır. Ayrıca dinin temsilcileri konumunda olan insanların, iyiliği emredip kötülükten sakındırma dediğimiz bu işinde samimi olmamasını da ifade etmektedir. Oysa söylenilen sözün karşı taraftan kabul görmesinin ve hayata geçirilmesinin ilk şartı, onu söyleyen kişinin söylediğinde samimi olması, bu samimiyetini de davranışlarıyla ortaya koymasıdır.

İnsan bildiklerini başka kişilere anlatıp öncelikle kendisi, bu bildirdiklerini fiiliyata çevirmezse, yaptığı vaazı nasihat aksi bir tesir yapar ve insanların günaha rağbet etmelerine dahi sebep olabilir. Vaazın amacı insanları iyiliğe yöneltip günden men etmektir. Fakat kişi kendisi günah işlerse iki zıt şeyi birleştirmiş olur. Bu da akıl sahibine yakışmaz.²¹² Bu mezmum davranıştan Kur’ân’da şöyle bahsedilmektedir:

سَوْنِ أَتَقُصِّرُكُمْ ۖ وَ أَنْتُمْ تَتَلُونِ ۚ الْكِتَابِ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

“İnsanlara iyiliği emrediyor da kendinizi unutuyor musunuz?! Siz kitabı da tilavet ediyorsunuz. Akletmiyor musunuz?”²¹³ Bu ayetler özelde İsrailoğulları’na hitaben Yahudi din bilginlerini kınamaktadır. Ancak bu ayet aynı doğrultuda hareket eden herkese şamildir. Dehhâk’ın rivayet ettiğine göre Abdullah b. Abbas bu ayetteki söz konusu kişilerin, insanlara Muhammed’in dinine girmelerini, namaz kılmalarını ve benzeri şeyleri emrettiklerini; ancak kendilerinin bunların hiç birini yapmadıklarını söylemektedir. Yine Süddî, Katade ve İbn Cüreyc bu ayetin izahını yaparken Ehl-i Kitap’ın ve bazı münafıkların, Allah’a itaat edilmesini, O’ndan korkulmasını ve oruç tutup namaz kılınmasını söylerken kendilerinin bu dediklerini eyleme dönüştürmediklerini ifade etmişlerdir. Taberî de bu görüşlerin birbirlerine yakın görüşler olduğunu belirterek insanların, iyiliği başkalarına tavsiye ediyorken kendi hallerini düzeltmediklerini ifade etmektedir. Böyle davranan insanlar kınanmış ve bunun, kendilerine yakışmayacağı açıklanmıştır.²¹⁴ Ayrıca bu davranışın ahirette ne büyük bir cezai müeyyideyi gerekli kılacağını bildirmesi ve bu fiilin terk edilmesi bağlamında Hz. Peygamber’in şu ifadeleri oldukça caydırıcıdır: "İsra’ya götürüldüğüm gece dudakları ateşten makaslarla kesilen ve her defasında kesildikçe tekrar dudakları uzayan bir topluluğun yanından geçtim. Bunlar

²¹² Mefâtihu'l-Ğayb, III, s. 49.

²¹³ Bakara (2): 44.

²¹⁴ Câmiu'l-Beyân, I, s. 614-616.

kimlerdir, ey Cebrail diye sordum, dedi ki: Bunlar yapmadıkları şeyleri söyleyen, Allah'ın kitabını okuyup da amel etmeyen ümmetinin hatipleridir.²¹⁵

Bu durumun çirkinliğine Kur'ân'ın bir başka ayetinde şöyle vurgu yapılmaktadır: “Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz ki?”²¹⁶ Buradaki “söylenen sözü” iki şekilde yorumlamak mümkündür. Bunlardan biri kişinin yapmayacağı bir şeyi vaad etmesi, diğeri ise kişinin kendi yaptıkları hakkında gerçeği yansıtmayan bir açıklamada bulunması yani yapmadığı bir şeyi yapmış gibi anlatmasıdır. Abdullah b. Abbas, Hz. Ali, Muaviye ve Ebu Salih'e göre bu ayet, Allah katında amellerin en üstününün ne olduğunu öğrenmek isteyen ve bu yolda malları ve canları ile gayret sarfetme sözü veren müminlere, bu amelin cihad olduğu bildirildikten sonra gereği gibi davranmamalarından ötürü onları kınamak için nazil olmuştur.²¹⁷ İnsan bir söz vereceği zaman bunu iyice düşünmeli ve yerine getirebileceği bir şey ise söz vermelidir. Yoksa tutulamayacak sözler vermek hem kişinin kendisini hem de karşısındaki insanı zor duruma düşürebilir. Bu ise hiç de ahlâkî, erdemli bir davranış değildir.

Allah Kur'ân-ı Kerîm'de verilen sözlerin yerine getirilmesini emretmektedir.²¹⁸ Şu nebevî ifadelerde ise sözünü tutmamak, münafıklık alâmetlerinden bir olarak tasvir edilmektedir: “Münafığın alâmeti üçtür: Konuşunca yalan söyler. Söz verince sözünde durmaz. Kendisine bir şey emanet edilince hıyanet eder.”²¹⁹ Vaadini yerine getirme hassasiyeti imandan, vaadinden dönme de nifaktan kaynaklanmaktadır. İnsanların bir kısmı bütün bir hayat boyu vicdanlarında akdettikleri muâhedenin gereğini yerine getirmeye çalışırken bir kısmı da böyle bir muâhededen habersiz yaşamaktadır.

Mezkûr ayette²²⁰ yapmadığı ve yapmayacağı iyi işlerden kendisi hakkında söz eden kişiye azar ve inkâr anlamında bir soru yöneltilmektedir. Eğer kişinin söyledikleri geçmişe dair ise yerine getirmediğinden dolayı yalan söylemiş olur, geleceğe dair ise verdiği sözde durmamış olur ki her ikisi de yerilmiş davranışlardır.²²¹ Şu halde insan önce kendi nefesine karşı nasihatçi olmalı, söylediklerini kendi hayatında pratize etmelidir. Bu kendi iç huzuru için de en ideal olandır. Diğer türlü insan, hep bir iç ve dış eylem çatışması yaşar ki

²¹⁵ *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, s. 436; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, s. 120, 231.

²¹⁶ Saf (61): 2.

²¹⁷ *Câmiu'l-Beyân*, XXII, s. 606, 607; *el-Keşşâf*, VI, s. 102.

²¹⁸ İsrâ (17): 34.

²¹⁹ *el-Buhârî*, İmân: 24; Şehâdât: 28; Müslim, İmân: 25; Ayrıca bkz: *et-Tirmizî*, İmân: 14; *en-Nesâî*, İmân: 20.

²²⁰ Saf (61): 2.

²²¹ *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, s. 436.

bu da kişi için oldukça yorucu olabilir. Hassasiyet gösterilmesi gereken bir diğerk mesele ise verilen sözün yerine getirilmesidir ki bununda öneminden yukarıda bahsetmiştik.

3.1.9. Hayra Engel Olması Sebebiyle Kınanan İnsan

İnsan, kendisini dahi hayrette bırakacak aklî kuvveyle donanımlı kılınmıştır. O, kendisine bahşedilen aklî melekesi sayesinde kendisi ve diğerk insanlar için en iyi ve faydalı olanı, yine en doğru olanı bilebileceğı gibi; kötü ve zararlı her şeyi de anlayabilecek özelliktedir. Böyle olmakla birlikte o çok üstün yaratılışa sahip insan yine ne tuhaf bir varlıktır ki, her zaman iyi, güzel ve istifade edilebilir şeyleri tercih etmek yerine tam tersi şeyleri de arzulayabilmektedir. Bu gerçeklik bütün berraklığıyla řu ilâhi ifadede kendini göstermektedir: “İnsan hayra dua eder gibi şerre dua eder. İnsan çok acelecidir”²²² İnsan bazen tüm benliğini kaplayan öfke, sabırsızlık, inatçılık, acelecilik gibi etkenler sebebiyle şer olan bir şeyi isteyebilmektedir. Hâlbuki bu durumdan zarar göreceğk olan yine insanın kendisidir. Kendisi için kötülüğü istemekle kalmayan ya da içinde bulunduğuk kötü durumdan kurtulmanın yolunu aramayan insan, başkalarına ulaşacak olan en ufak bir iyiliğı, hayrı engellemenin planını da yapabilmektedir. Bu kısımda hayra engel oluşundan ötürü kınanan insanının durumuna geçmeden önce “hayr” kavramının ne mana ifade ettiğini zikretmenin önemli olduğuk kanaatindeyiz.

Sözlükte “iyi olmak, iyilik etmek, üstün olmak” gibi anlamlara gelen “hayr” kökünden masdar-isim olup “iyi” yahut “iyilik” manasında²²³ ve şerrin karşıtı olarak kullanılmaktadır.²²⁴ “Akıl, adalet, fazilet ve faydalı nesne gibi herkesin arzuladığı şey” diye de tanımlanmaktadır.²²⁵ Vahiy ve Kur’ân-ı Kerîm için de kullanılan²²⁶ bu kelime; yararlı olan her türlü söz ve iş²²⁷ manasını da karşılamaktadır. “Sâlih amel” ve “hasene”, “mâruf” gibi kavramlara anlam yakınlığı olan her türlü iyi tutum ve davranışın ahlâkî değerini belirtmek²²⁸ için de hayır kavramı kullanılmaktadır.

Dünya hayatında insanlar âdeta birbirleri ile bir yarış halindedirler. Bu yarış bazen hayır yolunda bazen de bu yoldakileri ve yapılanları engellemek gibi şer yolunda gerçekleşmektedir. Hayatta herkesin yöneldiğı bir yol olduğuk gerçeğinden hareketle

²²² İsrâ (17): 11.

²²³ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe...*, s. 545.

²²⁴ *Lisânu’l-Arab*, I, s. 1204; *es-Sihâh*, II, s. 563.

²²⁵ *el-Müfredât*, s. 300.

²²⁶ Bakara (2): 105; *Câmiu’l-Beyân*, III, s. 386.

²²⁷ Süleyman Ateş, *Kur’an Ansiklopedisi*, Kuba Yayınları, İstanbul, VIII, s. 28.

²²⁸ Mustafa Fayda, “Hayır”, *DİA*, TDV, İstanbul 1998, XVII, s. 43.

insanların her zaman için hayırlı işlerde koşturması²²⁹ istenmektedir. Dünya hayatında hayır kapıları pek çoktur. Hayırda yarış denildiğinde de sadece mal, mülk gibi maddi değerler üzerinden yapılacak harcamaların anlaşılmaması gerekir. Kişinin kendisine, aile efradına, yakınlarına hatta tüm dünya insanlığının faydasına olacak her türlü iyilik ve güzellikler için çabalaması, hayırlı işlerin en değerli olanıdır. Bu tür gayretler insanı her daim Rabbine yaklaştırır mahiyettedir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in "Mü'min cennete girinceye kadar kulağına gelen herhangi bir hayırlı işten asla doymaz."²³⁰ ifadesinde aslında "doymaz" derken "doymamalı" manasının olduğu söylenebilir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm insanın ahirette kendisi için faydalı olacak her türlü iyiliği de hayır diye adlandırmaktadır.²³¹

Kimi insan vardır ki mezkûr hadisın ifade ettiği üzere hep iyi işler yapmanın peşinde koşar ve bu hususta güzel şeylerin ortaya çıkması için de başkalarına destek verir. Kimi insan da vardır ki bu tür işler için hiç rahatını bozmamakla birlikte oturduğu yerden bu yolda koşturanlara sadece takdir ifadelerini iletir, onlara herhangi bir yardımda bulunmadığı gibi engel de olmaz. Bunların dışında bir üçüncü sınıf insan tipi bulunmaktadır ki işte onları anlayabilmek mümkün değildir. Bu kişiler kendileri hiçbir hayır işlemedikleri gibi başkalarının hayırlı işlerine de engel olmaya çalışırlar. Mesela kendileri en ufak maddi bir yardımda bulunmadıkları gibi, sadaka veren ya da bir insanın ihtiyacını karşılayan birini görseler bu duruma engel olmak isterler. Zerre kadar bir iyiliği dahi insanlara çok görürler. Ufacık bir yardıma bile engel olurlar.²³² Bundan dolayı Allah bu kişilikteki insana veyl etmekte²³³ bu şekilde onları kınamaktadır. Ayette geçen ve engel olunduğu söylenen "الماعون" kelimesi için muhtelif izahlar getirilmiştir. Taberî bu kelimeyi "insanın yararına olan her şey" diye izah ederken,²³⁴ Muhammed b. Ka'b ve el-Kelbi, insanların birbirlerine karşı yaptıkları her türlü maruf (iyilik)²³⁵ olarak açıklamaktadır. Ayette bu kişilere "veyl" hitabının layık görülmesinin sebebi, onların hiçbir şekilde iyilikte ve yardımda bulunmamaları ve başkalarını da hayırlı işlerden alıkoymaya çalışıyor olmalarıdır. Sûrenin ilk ayetlerinde ifade edildiği üzere bu kişiler, sevgiye, şefkate ve her türlü yardıma muhtaç durumda olan yetimi dahi koruyup

²²⁹ Bakara (2):148.

²³⁰ et-Tirmizî, İlim: 19.

²³¹ Bkz: Bakara (2): 197.

²³² Mâûn (107): 7.

²³³ Mâûn (107): 4.

²³⁴ Câmiu'l-Beyân, XXIV, s. 666.

²³⁵ el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, XXII, s. 515.

gözetmedikleri gibi başkalarının da koruyup, gözetmesine engel olmaktadırlar. Bundan dolayı kendi duyarsızlıkları, cimrilikleri, bencillikleri yetmiyormuş gibi başkalarını da kendilerine benzetmeye çalışmaları, suçlarını ikiye katlamakta ve bu hallerinden ötürü de zemmedilmektedirler.

Allah bu kişileri kınamaktadır çünkü onların cimri davrandıkları şey o kadar ucuz şeylerdir ki, bu hususta pinti davranan kişinin durumuna akıl erdirmek mümkün değildir. Şöyle ki ayette yer alan “maun” kelimesi için Hz. Âişe şu açıklamayı yapmaktadır: Maun; su, ateş ve tuzdur.²³⁶ İstenildiğinde sakınılmadan muhakkak verilmesi gereken su, ateş ve tuz gibi en ufak şeyleri dahi vermeyen ve üstelik bunların verilmesine de engel olan insanlar en kolay bir hayır kapısını dahi kapatmış olmaktadırlar.

Yukarıda hayrın bir manasının da manevi nimet bağlamında vahiy olduğunu söylemiştik.²³⁷ Nitekim bir başka sûrede insanın hayra engel oluşundan söz edilirken buradaki hayrı İbn Abbas İslâm olarak açıklamaktadır.²³⁸ Müfessirler Kalem sûresindeki bu ayet hakkında “hayra engel olunması” ile ilgili iki görüş ortaya koymuşlardır. Bunlardan biri Mâverî’nin görüşüdür ki insanın malı hususunda cimrilik yapmasıdır.²³⁹ Bu açıklamadan hareketle anlıyoruz ki hiç kimseye zerre kadar hayırda bulunmayı istemeyecek kadar cimri bir insandan bahsedilmektedir. İkinci görüş ise bu ayetin Velid b. Muğire hakkında nazil olduğudur. Velid b. Muğire, yakınında olan kişilere “sizden kim Muhammed’in dinine tabi olursa, hiçbir zaman onun hakkında iyi düşünmem” diyor ve böylece birçok kişiyi İslâm’a girmekten alıkoyuyordu. Bu sebeple onun engellediği hayır da, bu olmuş oluyordu. İbn Abbas’tan gelen bir başka rivayette ise İslâm’a girmenin hayrından insanları engelleyen kişinin Ebu Cehil olduğu bildirilmektedir. Yine Mücahid bu kişinin Esved b. Abdi Yeğus olduğunu rivayet etmektedir.²⁴⁰ Günümüzde de maddi ve manevi her türlü hayırlı işin gerçekleşmesine engel olmaya çalışan benzer kişiler bulunmaktadır.

Dünyada insana bahşedilen nimetler oldukça fazladır. Ama bunlar içerisinde bir nimet var ki o hepsinden değerlidir. Zira o hem bu dünya hayatında hem de sonsuz ahiret

²³⁶ *el-Keşşâf*, VI, s. 444; *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiki’t-Te’vil*, IV, s. 563.

²³⁷ Nahl (16): 30: “Allah’a karşı gelmekten sakınan kimselere, “Rabbiniz ne indirdi?” denildiğinde, “Hayr indirdi” derler...” Bkz: Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf es-Seâlibî, *Cevâhiru’l-Hisân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, (thk. Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmed Abdülmevcud), Dâru’l İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 1997, III, s. 417.

²³⁸ *Zâdü’l-Mesîr*, VIII, s. 332; *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XXI, s. 150.

²³⁹ *Zâdü’l-Mesîr*, VIII, s. 332.

²⁴⁰ *el-Keşşâf*, VI, s. 182.

hayatında gerçek zenginlik kaynağıdır. İşte o İslâm nimetidir. Böyle bir nimetten, bereketten, rahmetten hele de en çok ihtiyaç duyulacak manevi bir hayırdan insanları alıkoymak oldukça büyük bir zulme sebep olmak demektir ki, bu da zemmi gerektiren bir davranış olarak kabul edilmektedir.

Aslında insanın fitratında iyi ve güzel olan her şeye karşı bir ilgi ve onlara sahip olma arzusu vardır. Üstelik inanan insanın kendisi için arzu ettiği tüm bu güzellikleri başkaları adına da istemesi erdemli olmanın gereğidir. Ancak kimi zaman kıskançlık, hased, cimrilik gibi kötü duygular insanın sahip olduğu maddi manevi nimetleri başkalarıyla paylaşmasının önünde engel teşkil eder. Bu kişiler hayırlı işlerde çekimser davrandıkları gibi, başkalarına da kendileri gibi olmalarını tavsiye ederler. Böylelikle onlar kendi yanlış amellerini topluma kabul ettirerek daha az tepki görmeyi amaçlamaktadırlar. Herkesin kendileri gibi olduğu bir toplumda, vicdanî rahatsızlık da duymayacakları için daha rahat bir yaşam süreceklere inanan bu kişiler, yapmış oldukları şeylerle ilâhi zemden kurtulamamışlardır. Oysa hayır namına yapılan hiçbir işin karşılıksız bırakılmayacağı²⁴¹ haber verilmektedir. Bu sebeple insanın gücünün yettiği kadarıyla hayırlı amellerde bulunması onun faydasına olacaktır.

3.1.10. Cihad Emrini Ciddiye Almaması Sebebiyle Kınanan İnsan

Cihad kelimesi “cehd” ve “cühd” kökünden türeyip her türlü çabayı sarf etmek ve gayreti göstermek anlamına gelmektedir.²⁴² Cihad cehdden müştak olmakla, bir işe bütünüyle kendini vermek, o işin üzerine düşmek, zorlamak, bütün takat ile yönelmek demektir. Allah yolunda cephede savaşmak gibi, dil ile gayret, kalem, neşriyat yolu ile ilâhi rızaya ulaşmak için gösterilen gayretler de bu mücadele kapsamında değerlendirilmektedir.²⁴³ Bu sebeple “cihad” denildiğinde sadece “kıtal” manasının anlaşılması gerekir.

Cihadın geniş bir anlam alanı vardır: Allah’a kulluk etmek, Allah ve Rasûlünün koymuş olduğu ölçülerin sosyal hayatta uygulanabilmesini sağlamak, İslâm’ı diğer insanlara ulaştırmak, müslümanları her türlü tecavüzden korumak için gerektiğinde savunma yapmak ve savaşmak bu anlam alanına girmektedir.²⁴⁴

²⁴¹ Bakara (2): 148.

²⁴² *Lisânu'l-Arab*, I, s. 682; *es-Sihâh*, II, s. 402.

²⁴³ Mehmed Kemal Pilâvoğlu, *Kur'an-ı Kerîm'e Göre Cihad*, Güven Matbaası, Ankara 1965, s. 37.

²⁴⁴ Ahmet Özel, “Cihad”, *DİA*, TDV, İstanbul 1993, VII, s. 528.

Kendisiyle cihad edilecek 3 sınıf vardır bunlar; 1)Düşman, 2) Şeytan, 3) Nefis. Son ikisi bir arada da ele alınabilmektedir.²⁴⁵ Bizim bu başlık altında ele alacağımız husus ise cihad'ın "kıtal"ı ifade eden şeklini ciddiye almayan kişinin ne şekilde kınandığı olacaktır.

İnsanlık tarihi boyunca, savaş, her zaman vuku bulan bir olgu olmuştur. Bundan dolayıdır ki insanın hayatını devam ettirebilmesi için savaşlar, tecavüzler ve saldırılar karşısında savunma yapmak ve bütün bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak da bir zaruret haline gelmiştir.²⁴⁶ Şu bir gerçektir ki her devletin, dünya üzerinde hayatiyetini devam ettirebilmesi, işgal kuvvetlerinin saldırılarına karşı güçlü durabilmesi için askeri bir güce sahip olması gerekir. Meseleye sadece bu yönüyle, yani toplumsal yaşamın güvencesi olarak bile bakıldığında konunun ne kadar önem arz ettiği görülmektedir. İslâm ülkelerinde ise bu hususun dini bir vecibe olarak gerekli görüldüğü bilinmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz bu savaş olgusuna, İslâm dini cihad anlamını yüklemiş bulunmaktadır.

Cihad ile amaçlanan dini ve onun ilkelerini ülkede rahatça yaşanılabilir kılmaktır. Bununla birlikte insanın can, mal ve şahsiyeti mukaddestir, bu üçüne ya da herhangi birine zarar verecek her türlü kaba kuvvete karşı durmak da cihadın faaliyet alanına girmektedir.

Müslüman her zaman din kardeşinin yardımında olmak durumundadır. Bir müslümanın bir başkasına zarar vermesi düşünülemeyeceği gibi, zarar veriliyor olmasına da göz yumması gerekir. Bir nebevî ifadede bu durum şöyle bildirilmektedir: "Müslüman müslümanın elinden ve dilinden zarar görmediği kimsedir."²⁴⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de ise kendilerinden yardım beklenen insanların ilgisiz davranışları şöylece yerilmektedir:

الْمُكُّمُ تَلَدَ قَقْلَيْتُورِنَفِي الرَّيِّلِ اللّٰوَاهِ الدِّمَاءِ وَالْوَلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا
أَوْ مَحْنُكَ لَدُنَّ الْأَمْرَ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا

"Size ne oluyor da, Allah yolunda ve "Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zalim olan şu memleketten çıkar, katından bize bir dost ver, bize katından bir yardımcı ver" diye yalvarıp duran zayıf ve zavallı erkekler, kadınlar ve çocukların uğrunda savaşa çıkmıyorsunuz?"²⁴⁸ Bu ayette zulme karşı durmayan ve yardım beklemekten başka

²⁴⁵ el-Müfredât, s. 208.

²⁴⁶ Münir Hasan Bayatlı, *Kur'an'da Savaş Olgusu*, Araştırma Yayınları, Ankara 2009, s. 130.

²⁴⁷ et-Tirmizî, İman: 12; Sıfatü'l Kıyâme: 52; Müslim, İman: 64-66; en-Nesâî, İman ve Şeraihü: 11; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, II, s. 215.

²⁴⁸ Nisa (4): 75.

yapabilecekleri bir şeyleri olmayan güçsüz insanların bu çağrısına tepkisiz kalan kişiler “size ne oluyor da” ifadesi ile kınanmaktadır. Nitekim müslüman halkın, canlarına, mallarına, çoluk çocuklarına saldırmak üzere düşmanın gelmekte olduğu durumda, o belde ahalisinden gücü yeten müslümanlar için cihad bir görev kabul edilmektedir. Eğer bu vazife hakkıyla idrak edilebilirse, onda ne gibi faydaların bulunduğu da farkına varılmış olur. Cihad sayesinde saldırgan, fitneci ve zalim güçlerin yenilgiye uğratılması ile ulaşılan faydalar sosyal gerçeklik olarak ortadır.

Müminin haysiyeti ile yaşaması, gerektiğinde cihad vazifesini yerine getirebilmek için birtakım meşakatlere katlanması ile mümkün olacaktır. Tarihimize baktığımız zaman dinî ve içtimaî değerleri koruyabilmek, izzeti ve şerefi ile ayakta kalabilmek uğruna ecdadımızın verdiği mücadele takdire şayandır. Geçmişte olduğu gibi, istikbalde de toplum olarak birtakım zorluklara göğüs germek, beklenen vazifeyi hakkıyla yerine getirmek ve devralınan bayrağı dalgalandırmaya devam etmek gerekmektedir. Toplumdaki her birey kendi şahsi çıkarları uğruna cihadı terk eder ve “*Yoksa siz, ahireti bırakıp, sadece dünya hayatına mı razı oldunuz?*”²⁴⁹ hitabında ifade edildiği gibi fani dünyanın geçici lezzetlerine iltifat ederse, işte o zaman bu kişilerin hem bu dünyada hem de ahiret hayatında kaybedecekleri şeylere en baştan razı olmaları gerekmektedir.

Cihadın ne derece üstün bir iş olduğunu Ebû Katâde’nin şu rivayeti bize haber vermektedir: “Rasûlullah ashâb arasında ayağa kalktı ve “Allah yolunda cihad ve Allah'a iman etmek amellerin en faziletlisidir” diye hatırlattı. Bunun üzerine bir adam ayağa kalkıp: Yâ Resûlallah! Şayet Allah yolunda öldürülürsem, bu benim günahlarıma kefâret olur mu? diye sordu. Hz. Peygamber ona: “Evet, şayet sen sabrederek, ecrini de sadece Allah'tan bekleyerek, cepheden kaçmaksızın, düşmana karşı koyup Allah yolunda öldürülürsen, günahlarına kefâret olur” dedi. Sonra da Rasûlullah: “Nasıl demiştin?” diye sordu. Adam: Şayet ben Allah yolunda öldürülürsem günahlarıma kefâret olur mu? diye sözünü tekrarladi. Hz. Peygamber tekrar o kişiye: “Evet, şayet sen sabrederek, ecrini sadece Allah'tan bekleyerek, cepheden kaçmaksızın düşmana karşı koyup Allah yolunda öldürülürsen, günahlarına kefâret olur. Ancak borçların bunun dışındadır. Bunu bana Cibrîl söyledi”²⁵⁰ diyerek o kişinin sorusunu cevaplamış ve cihadın faziletini ortaya koymuştur.

²⁴⁹ Tevbe (9): 38.

²⁵⁰ Müslim, İmâre: 117.

Hadiste iman etmek ile Allah yolunda cihad en üstün ameller arasında yer almakta ve birlikte zikredilmektedir. İman etmek, içinde Allah'a güven duygusunu barındırır. Allah'a iman eden, O'na güvenir. Güvenen insan hiçbir tereddüt duymaz. Cihad fiili de ancak Allah'a karşı tam bir teslimiyet duygusuyla gerçekleştirilebilir. Teslimiyeti, her şeyini teslim etmek olarak da düşünebiliriz. Mücahid, kendinden geçmiş ve en değerli varlığı olan canını Allah'a teslim etmiş olan kişi demektir. Kişi bu davranışıyla Rabbi katında diğer insanlardan çok daha fazla değer kazanmış olmaktadır.

Diğer taraftan cihaddan geri kalıp kabul edilmesi mümkün olmayan mazeret ileri sürenler ve başkalarını da cihaddan alıkoymaya çalışan kişiler ilâhi kınamaya muhatap olmuşlardır: *"Allah'a iman edin ve Resûlü ile birlikte cihad edin" diye bir sûre indirildiğinde, onlardan servet sahibi olanlar, senden izin istediler ve "Bizi bırak da oturup kalanlarla birlikte olalım" dediler.*"²⁵¹ *"Onlar geride kalan (kadın ve çocuk)larla birlikte olmaya razı oldular ve kalpleri mühürlendi. Artık onlar anlamazlar."*²⁵² Ayetlerde nifak, zaaf ve gevşeklik karakterlerine sahip insanlardan söz edilmektedir. Bu kişiler cihadı emreden bir vahiy indiğinde, cihad etmeye güçleri yettiği halde, yalvararak ve mazeretler ileri sürerek güçsüz kadınlar gibi oturmayı ve bu şekilde cihaddan muaf tutulmayı arzulamışlardır. Hiçbir zorlukla karşılaşmak istemeyen ve sadece kendi menfaatlerini önceleyen bu kişiler nebevî emre karşı gelerek geri bırakılmalarına, oturup kalmalarına sevinmiş; Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihad etmek hoşlarına gitmemiş ve "Bu sıcakta sefere çıkmayın"²⁵³ diyerek başkalarına da engel olmaya çalışmışlardır. Bu bahanelerin ardına sığınan kişilere, cehennemin ateşinin daha sıcak olduğu hatırlatılarak, onların ne kadar büyük bir hüsrana içinde oldukları ihtar edilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de cihadın, insanın sevdiği birçok şeyden daha öncelikli olduğu şu ayette bildirilmektedir: *"De ki: Babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, akrabalarınız, kazandığınız mallar, durgun gitmesinden korktuğunuz ticaret, hoşunuza giden evler, sizce Allah'tan, peygamberinden ve Allah yolunda cihaddan daha sevgili ise, Allah'ın buyruğu gelene kadar bekleyin. Allah, fâsıkları doğru yola eriştirmez."*²⁵⁴

Yukarıda sayılanların hiçbiri cihada çıkmanın önünde engel değildir, olmamalıdır. Bu gerçeği şu hadise bize daha iyi göstermektedir: Hz. Peygamber Taif'ten dönünce

²⁵¹ Tevbe (9): 86.

²⁵² Tevbe (9): 87.

²⁵³ Tevbe (9): 81.

²⁵⁴ Tevbe (9): 24.

Medine’de ikamet etmiş ve Bizans ile cihad edilmesini emretmişti. O vakit sıcağın çok şiddetli olduğu ve Medine’deki meyvelerin de gelişip olgunlaştığı hasad zamanıydı. Yazın sıcağı, gidilecek olan mesafenin uzak oluşu ve savaş için iyi bir hazırlık yapılması gereği, Bizans ordusunun oldukça kalabalık olması gibi birçok sebepten dolayı ashâb bu emri gözünde büyütmüş ve bu durum onların savaş konusunda yere çakılıp kalmasına yol açmıştı.²⁵⁵ Bu olay üzerine şu ayet indirilmiştir:

كُمْ إِذْ لَا قِيَّةَ لَكُمْ دُونِ اللَّهِ وَإِذْ لَا تُمْسِكُونَ بِغُلُوبِ اللَّهِ الْغَالِبِ إِذْ لَا تَمُوتُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ إِذَا قُلْتُمْ إِلَى اللَّهِ شَيْئًا فَاذْكُرُوا اللَّهَ إِذْ أَنْتُمْ عَلَيْهِ مُوقِفُونَ ۚ

“Ey iman edenler, size ne oldu ki "Allah yolunda cihada çıkın" denildiğinde ağırdan alarak bulunduğunuz yerden kımıldamak istemediniz? Yoksa siz, ahireti bırakıp, sadece dünya hayatına mı razı oldunuz? Halbuki dünya hayatının geçimliği ahiret yanında pek azdır.”²⁵⁶ Ayetteki "Size ne oldu ki" hitabında "Ne..." edatı yani “ما” istifham harfidir, takrir, yerme,²⁵⁷ yadırgama ve kınama²⁵⁸ anlamını ifade eden bir soru edatıdır. Bu ayetin Tebuk gazvesinden geri kalanların tutumlarından dolayı onlara itabda bulunmak için nazil olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur.²⁵⁹ Yine ayetteki “ağırdan aldınız” ibaresi Zemahşerî’nin yorumuna göre kınama ifadesidir.²⁶⁰ Ayette en çok dikkat çeken ve zemme işaret eden "çöreklenip yere çakıldınız" ifadesidir. Bu ifade ile söylenilmek istenen şey; yeryüzünün nimetlerine meylederek veya ikamet edilen yerden ayrılmak istemeyerek cihada çıkma hususunda ağır davranıldığı gerçeğidir. Cihada çıkma hususunda ağır davranarak oturanlar için, bir itab, azar göze çarpmaktadır.²⁶¹ Savaşa katılmak istemeyenler dünyayı ve nimetlerini cihada tercih eden ve bu emri ağırdan alan kişilerdir.

²⁵⁵ Meâlimu't-Tenzil, IV, s. 47; Mefâtihu'l-Ğayb, XIV, s. 61.

²⁵⁶ Tevbe (9): 38; Ayrıca bkz: Mehmed Kemal Pilâvoğlu, Kur'an-ı Kerim'e Göre..., s. 22.

²⁵⁷ Zâdü'l-Mesîr, III, s. 437; el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an, X, s. 206; el-Muharreru'l-Vecîz, III, s. 34; el-Bahru'l-Muhîr, V, s. 44.

²⁵⁸ et-Tefsîru'l-Münîr, X, s. 212.

²⁵⁹ Cevâhiru'l-Hisân, III, s. 181; el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an, X, s. 206; el-Muharreru'l-Vecîz, III, s. 34.

²⁶⁰ el-Keşşâf, III, s. 44; Burada dikkat çeken bir diğer husus Zemahşerî'nin ayetteki “arz” kelimesinin Araf (7): 176. ayete atıfta bulunarak anlaşılması gerektiğine işaret etmesidir. Dolayısıyla burada “arz” kelimesi ile amaçlanan “yer” değil, “dünya ve nimetleri” dir. Ayetin doğru anlaşılması ve insanın hangi sebeple kınandığının daha net bir şekilde ortaya konulabilmesi için kendisinin görüşüne katıldığımız Abdulcelil Bilgin’in Tevbe (9): 38. ayetteki “issakeltüm” ifadesinin tercümesi hakkındaki şu görüşüne yer vermeyi uygun görüyoruz: “Mütercimler, ayetteki deymi genellikle yere çakılıp/ yığılıp/ çöküp/ meyledip kaldınız şeklindeki ifadelerle tercüme etmişlerdir. Her ne kadar doğru gibi görünseler de aslında ifadeyi tam olarak karşılamaları bir yana, çeşitli hatalarla ma'lûl olduklarını bile söyleyebiliriz. Sözlüklere baktığımızda “issakeltüm/tesakale” kelimesinin; “ağırlaşmak, ağır kanlı, ağır canlı, huysuz olmak, yılmak, korkmak, ağır kalmak, sıkıcı bulmak, tahammül edememek” gibi anlamlara geldiğini görürüz. Hoşa gitmeyen bir işten geri kalmayı özlü bir şekilde anlatan oldukça güzel deyimlerimiz var: Ağırđan/ ağır almak, istemeye istemeye, kaytırmaya çalışmak gibi.” Ayrıntılı okuma için bkz: Abdulcelil Bilgin, Kur'an'daki Deyimler ve Zemahşeri'nin Keşşaf'ı” Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2008, s. 58, 59.

²⁶¹ el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an, X, s. 207.

Burada insan, hayat korkusunun, rehavet ve başıboşluğun, fani varlığın, mahdud ecelin ve kısa süreli hedeflerin ağırlığı altında kalmıştır.²⁶² Bu ilâhi emre itaatin yolu, Allah'a teslimiyetten ve tam bir bağlılıktan geçmektedir. Ancak o zaman insan, Yüce Yaratıcı'nın kendisiyle birlikte olduğunu bilir; sonsuz kuvvet ve kudret sahibi ilâhi gücün yardımını beraberinde bulur.

Ayetteki kınama ve uyarıların genel olarak yeni müslüman olmuş kimselere, münafıklara, kalpleri hastalıklı olanlara ve bazı Arap gruplarına ve onlar gibi olan herkese yöneltildiği anlaşılmaktadır. Uyarı, kınama ve ceza ifade eden ayetler öyle ağır bir üslubu hâizdir ki bu bize, bu işi hafiften alanların, yere çakılıp kalanların, münafıkların ve hasta kalpli olanların tavırlarının çok büyük bir etki ve iz bıraktığını göstermektedir.²⁶³ Böyle davranmak beşerin ahiret hayatını hiçe sayıp, dünya hayatını öncelediğini göstermektedir.

Ahiret hayatının mutluluğuna rağmen dünyanın son bulacak olan lezzetlerine razı olmak, az ve de geçici bir kazanç uğruna ileride verilecek olan birçok ilâhi lütfu bir kenara itmek demektir. Dünya hayatının ahirete kıyasla ne değer ifade ettiğini anlamak adına şu hadis dikkat çekicidir: "Ahirete göre dünya, sizden birinizin şu parmağını denize koyması gibi bir şeydir. Onun ne kadar suyla geri döndüğüne bir baksın."²⁶⁴

Yukarıda zikrettiğimiz ayetlerde göze çarpan bütün bu sert uyarılar o grupların iç yüzlerini, nifaklarını, kalplerindeki hastalıklarını ve imanlarının ne derece zayıf olduğunu ortaya koymakta; onları Allah'ın ve Hz. Peygamber'in karşısında azarlamayı ve nefislerine korku salmayı hedeflemektedir.²⁶⁵ Bu onlar için en ağır şekilde zemm fonksiyonunu icra ederken; müminler için bir örnek ve cihad hususunda cesaretlendirme görevi göstermektedir.

3.2. Ahlâkî Bakımdan Kınanan İnsan

3.2.1. Tartışmacı Kişinin Kınanması

Tartışma, bir konu üzerinde birbirine ters olan görüş ve delilleri karşılıklı savunmak²⁶⁶ demektir. Ce-de-le kökünden gelen ve ipi sağlam bükme,²⁶⁷ birini sert bir

²⁶² Seyyid Kutub, *İslâm'da Cihad*, (çev. Akif Nuri), Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 210.

²⁶³ *et-Tefsîru'l-Hadis*, IX, s. 437.

²⁶⁴ Müslim, cennet ve cennet nimetleri ile cennet halkının özellikleri: 14; Ayrıca: *Cevâhiru'l-Hisân*, III, s. 181; İbn Kesîr: *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, IV, s. 153.

²⁶⁵ M. İzzet Derveze, *Allah Yolunda Cihad*, (çev. Ali Aslan), Bahar Yayınevi, İstanbul 1998, s. 47, 48.

²⁶⁶ Pars Tuğlacı, *Okyanus Türkçe...*, s. 2777.

yere düşürmek veya tartışmada çetin olmak, cephe almak gibi anlamlara gelen²⁶⁸ cedel, karşıdaki kişiyi susturmak için yapılan tartışma, münakaşa, mücadele, çekişme²⁶⁹ demektir. İnsanın bu tür bir mücadeleye girişmesinin sebebi ayette şöyle bildirilmektedir: “...*İnsan tartışmaya her şeyden daha çok düşkündür.*”²⁷⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de, gerçekliği ve kabul edilebilir herhangi bir delili olmaksızın, yanlış ve doğru olarak bilinenleri birbirine karıştırmak suretiyle, hakikatin reddedicisi öte taraftan batılın savunucusu olmaya yönelik her türlü tartışma yasaklanmaktadır. Ancak kesin bir delile ve gerçek bilgiye dayanmak suretiyle yanlış fikirleri çürütmek ve doğruyu ortaya koyabilmek adına yapılan tartışmalar caiz görülmektedir.²⁷¹ Nitekim bu hususta Hz. Peygamber’e Allah’ın bir emrinin olduğu da bilinmektedir.²⁷²

Burada şöyle bir hususa dikkat çekmenin gerekli olduğunu düşünmekteyiz. Son dönem İslâm âlimleri, İslâm dininin yasakladığı böbürlenme, kendini temize çıkarma, muarızları çekememe, onlara karşı kin besleme, eksik taraflarını araştırma ve gıybetlerini yapmak gibi İslâm ahlak ilkelerine aykırı tutum ve davranışlara yol açabileceği düşüncesiyle, cedel yerine münazara metodunu tercih etmektedirler.²⁷³ Çünkü münazara cedelden farklı olarak belli kurallar dâhilinde gerçekleştirilen bir disiplini ifade etmektedir.

“...*İnsan tartışmaya her şeyden daha çok düşkündür.*”²⁷⁴ ilâhi beyanı insanın tartışmacı kişiliğine dikkat çekmektedir.

Beşerin fitratında olumlu ve olumsuz özellikler mezcedilmiş bir halde mevcuttur. Önemli olan husus bunlara doğru işlevi kazandırabilmektir. Bir kuvve halinde bulunan bu özellikler, gerektiğinde gerektiği kadarıyla faal hale getirilirse, menfî bir durumun olmadığı görülecektir. Mesela öfke, genelde tasvip edilmeyen bir hal olarak kabul edile gelmiştir. Hatta dilimizde şu özdeyişle yer bulmuştur: “Öfkeyle kalkan zararlar oturur.” Ancak bu durum kime karşı öfke? Ne için ne öfkeleniliyor? sorularına vereceğimiz cevaplarla değişiklik arz etmektedir. Yine aynı şekilde kıskançlık, beğenilmeyen durumlardandır. Ancak kıskanılan kim ve niçin kıskanılıyor? İşte bu sorunun da cevabı

²⁶⁷ *Lisânu'l-Arab*, I, s. 553; *es-Sihâh*, IV, s. 1355; *el-Müfredât*, s. 189.

²⁶⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Cedel”, *DİA*, TDV, İstanbul 1993, VII, s. 208.

²⁶⁹ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe...*, s. 207.

²⁷⁰ Kehf (18): 54.

²⁷¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Cedel”, *DİA*, VII, s. 208.

²⁷² Nahl (16): 125: “(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.”

²⁷³ Yusuf Şevki Yavuz, “Cedel”, *DİA*, VII, s. 210.

²⁷⁴ Kehf (18): 54.

menfi gibi görülen kıskançlık duygusunu müspet bir hale çevirebilir. Eğer bu öfke hali İslâmi değerlere karşı söylenilen yakışıksız sözlerle karşı, dini değerlerin hafife alınması ya da haksızlık, adaletsizlik gibi durumları kabullenememe hususunda kendini gösteriyorsa; aynı şekilde kıskançlık duygusu kişinin kutsalını korumak için işlev görüyor ya da kıskançlık bir başka şekilde yerini gıbtaya bırakabiliyorsa, o zaman bu durumlar yadırganmaktan ve kerih kabul edilmekten çıkar. Söz konusu münazara da eğer sağlam delillere dayanılarak, İslâm ahlakının sınırları gözetilerek, doğru bildiği şeyi batıl karşısında savunmak için yapıldığı taktirde tenkit almayacaktır. Bu sebeple kınanmakta olan, gerçek bilgiye ulaşıldıktan sonra tartışmaya devam edilmesi ve hak ile batılın ne olduğu hususunda insanların kafasının karıştırılmaya çalışılması gibi, ilmî ve ahlâki değerlerden uzak devam eden tartışmalardır.²⁷⁵

Tartışmacı kişiliği sebebi ile yerilmekte olan kişilerden ayette şu şekilde bahsedilmektedir: *“İnsanlardan kimi vardır ki, hiçbir bilgisi olmadığı hâlde, Allah hakkında tartışmaya girer ve her azgın şeytanın ardına düşer.”*²⁷⁶ *“İnsanlardan öylesi de vardır ki, bir ilmi, bir yol göstericisi, aydınlatıcı bir kitabı olmadığı hâlde kibirlenerek insanları Allah’ın yolundan saptırmak için, Allah hakkında tartışmaya kalkar. Ona dünyada bir rezillik vardır. Ona kıyamet gününde de yangın azabını tattıracağız.”*²⁷⁷ Zemmedilmekte olan bu kişi bir görüşe göre Ebu Cehil veya Ubey b. Halef diğer bir görüşe göre ise Nadr b. Haris’dir. Nadr, melekler Allah’ın kızlarıdır, Kur’ân önceki milletlerin masallarıdır ve ölüp toprak olan kişiyi Allah diriltmeye güç yetiremez demek suretiyle Allah hakkında tartışıyordu.²⁷⁸ O bütün bu iddia ettiği şeyleri de hiçbir bilgisi olmadan, kibrine yenilmiş ve inkârcı zihniyetiyle, insanları doğru yoldan saptırmak için söylüyordu. İbn Atiyye, bir sûre içerisinde, insanın tartışmacı olduğu gerçeği tekrarlanmak suretiyle onu kınama yoluna gidildiğini ifade etmektedir.²⁷⁹ Ayet Nadr ve ona benzeyen kibirli ve inatçı kişilerden söz etmektedir.²⁸⁰ *“İnsanlardan kimi vardır ki, hiçbir bilgisi olmadığı hâlde, Allah hakkında tartışmaya girer...”*²⁸¹ denildiği ayette, kesin bir bilgisi olmaksızın, yani zan ve tahminleri ile Allah’ın vahdâniyeti, kudreti ve sıfatları gibi

²⁷⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Münazara”, *DİA*, TDV, İstanbul 2006, XXXI, s. 576.

²⁷⁶ Hac (22): 3.

²⁷⁷ Hac (22): 8, 9.

²⁷⁸ *Safvetu’l-Tefâsir*, II, s. 280; *el-Bahru’l-Muhît*, VI, s. 326.

²⁷⁹ *Safvetu’l-Tefâsir*, II, s. 282; *el-Muharreru’l-Vecîz*, IV, s. 109.

²⁸⁰ *İrşâdu’l-Akli’s-Selim*, VI, s. 92.

²⁸¹ Hac (22): 3.

konularda tartışarak kabul edilmesi mümkün olmayan iddialar ortaya atan kişilerin günümüzdeki benzerleriyle birlikte tamamının durumlarına dikkat çekilmiştir.

Onların tartışma anında ortaya attıkları iddialarının menşei zanlarıdır. Zan ise hiçbir zaman gerçeğe dayanmaz ve hakkı ifade etmez: *“Onların çoğu sadece zanna uyarlar. Halbuki zan, asla gerçeğin yerini tutamaz. Allah onların bütün yaptıklarını hakkıyla bilir.”*²⁸² Kur’ân anlayışında zann, ilme temelden zıt olan bir olgudur.²⁸³ Kişi böyle yapmakla Allah’ın peygamberine indirdiği hakikati terk etmiş ve kendi hevâsını devreye geçirmiş²⁸⁴ olmaktadır. Oysa Kur’ân’ın akla tuttuğu ışığın aydınlığından uzak, zanlarla, tahminlerle doğruyu bulmak da, başkalarına hakikati göstermek de mümkün değildir.

O halde insanı Rabb’i hakkında tartışmaya sevk eden sâikler nelerdir? Kişinin bu tür zandan öte gitmeyen delillerle tartışmayı sürdürmesindeki gözettiği gaye nedir? Bu sorulara cevap sadedinde şunu söyleyebiliriz ki: insanın kendini zengin ve de yeterli görmesi onu Rabb’i hakkında tartışmaya sevk eder.²⁸⁵ İnsan nutfeden (bir damla sudan) yaratıldığı halde Rabbine karşı düşmanlık etmeye kalkışır.²⁸⁶ Allah’a ortak koşar ve bir takım meselelerde akıl yürüterek tartışır. Onların bu halleri ulûhiyete karşı büyüklük tasladıklarının göstergesidir: *“Allah’ın ayetleri hakkında, kendilerine gelmiş bir delilleri olmaksızın tartışanlar var ya, onların kalplerinde ancak bir büyüklük taslama vardır.”*²⁸⁷

Onların bu halleri hem Yüce Yaratıcı hem de müminler tarafından hoş karşılanmamaktadır: *“Onlar kendilerine gelmiş hiçbir delil olmaksızın, Allah’ın ayetleri hakkında tartışan kimselerdir. Bu ise Allah katında ve iman edenler katında büyük öfke ve gazap gerektiren bir iştir. Allah, her kibirli zorbanın kalbini işte böyle mühürler.”*²⁸⁸ Ayette geçen ve “öfke” diye manalandırılmış olan **مقتا** kelimesi için Kurtubî onun zemme işaret ettiğini söylemektedir.²⁸⁹ Allah ve iman eden kişiler onları bu tutumlarından dolayı zemmetmektedirler.

²⁸² Yûnus (10): 36.

²⁸³ Eyüp Kaya, *Hak Katında İnsanın Konumu*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2007, s. 226.

²⁸⁴ İbn Keşîr: *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, V, s. 394.

²⁸⁵ İsmail Karagöz, “İnsanın Günah İşlemesine Sebep Olan Genel Karakteri”, *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt: 31, Sayı: 2, 1995, s. 54.

²⁸⁶ Nahl (16): 4; Yâsîn (36): 41.

²⁸⁷ Mü’min (40): 56.

²⁸⁸ Mü’min (40): 35.

²⁸⁹ *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, s. 357.

Yukarıda insanın tartışmaya karşı olan meylinde²⁹⁰ bahsetmiştik. Tartıştıkları husus nebevî ve kitabî meselelerdir. Bu mücadele kâfirlerin vahiy,²⁹¹ diriliş²⁹² vb. iman esaslarını, ellerindeki batıl delillerle,²⁹³ ya da farklı bir ifadeyle, hiçbir dayanağı olmaksızın akla-mantığa-bilime aykırı oldukları gerekçesiyle doğrulanamaz bulmaları, Kur’ân’la cedelleşme kapsamında mütâlâ edilebilir.²⁹⁴ Nitekim her dönem de, kendilerine gönderilen peygamberlere inanmayan ve onların peygamberliğini kabul etmeyen, onlarla alay eden, getirdikleri hakikatlere karşı tüm idrak mekanizmalarını durduran ve vicdanlarını susturan kişiler olmuştur. Bunların arasında dini değerleri hedef alan ve insanları haktan saptırmak isteyenler olduğu gibi, başka alanlarda da hiç bir bilgisi olmadığı halde çıkıp konuşarak insanların aklını karıştıranlar bulunmaktadır. Bütün bu tartışmaların, çekişmelerin altında yatan sebepler olarak kişilerin menfî amaçları, çıkar hesapları, yanlış değerleri ve inançları gösterilebilir.

Sınırlı bilgiye sahip olan fakat olayları yanlış yorumlayan bir kişinin tartışmaya müdahil olması kabul edilebilir. Çünkü bu kişinin yanlış da olsa doğru olduğunu düşündüğü bilgisi mevcuttur. Ancak münazara esnasında, gerçeğin ortaya çıkmasından sonra artık tartışmayı sürdürmesi yerinde bir davranış olmaz ve karşı tarafın ortaya koyduğu gerçek bilgiyi kabul etmesi gerekir. Hâlbuki Kur’ân-ı Kerîm’de öyle kimselerden bahsedilmektedir ki bunlar ne doğru ne yanlış, hiçbir bilgisi olmayıp da o konu hakkında söz söyleme salahiyetinin olduğunu düşünen kimselerdir: *“İşte siz böyle kimselersiniz! Diyelim ki biraz bilginiz olan şey hakkında tartıştınız. Ya hiç bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışıyorsunuz? Allah bilir, siz bilmezsiniz.”*²⁹⁵

Ayette sözü edilen kişilerin Yahudiler ve Hristiyanlar olduğu bildirilmektedir. Bugün de onların metotlarını takip edenler aynı ayetin muhataplarıdır. Bu kişiler bir önceki ayette belirtildiği üzere²⁹⁶ Hz. İbrahim (a.s) hakkında tartışmaktaydılar. Şöyle ki Yahudiler Hz. İbrahim (a.s)’in Yahudi olduğunu söylerken Hristiyanlar da onun kendi dinlerinden olduğunu iddia ediyorlardı. Onların bu tartışmaları ilâhi bildiriyle sonlandırılmaktadır.²⁹⁷ *“İbrahim, ne Yahudi idi, ne de Hristiyan. Fakat o, hanîf (Allah’ı*

²⁹⁰ Kehf (18): 54.

²⁹¹ En’âm (6): 93.

²⁹² Yâsin (36): 78.

²⁹³ Kehf (18): 56; Mü’min (40): 5.

²⁹⁴ Murat Sülün, *Kur’an-ı Kerîm Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ekin Yayınları, İstanbul 2000, s. 333.

²⁹⁵ Âl-i İmrân (3): 66.

²⁹⁶ Âl-i İmrân (3): 65.

²⁹⁷ Câmiu’l-Beyân, V, s. 485.

bir tanıyan, hakka yönelen) bir müslümandı. Allah’a ortak koşanlardan da değildi.”²⁹⁸

Bu ayet ile Tevrat ve İncil’in Hz. İbrahim (a.s)’den sonra indirildiği, bu sebeple Hz. İbrahim (a.s)’in denildiği gibi ne Yahudi ne de Hristiyan olduğu belirtilerek onların iddialarının son derece batıl olduğu açıklanmaktadır.²⁹⁹ Üstelik Yahudilik Tevrat’ın nazil olmasından sonra meydana geldiği gibi; Hristiyanlık da İncil’in inmesinden sonra ortaya çıkmıştır.³⁰⁰ Bu durum onların iddialarının ne derece tutarsız olduğunu bir kere daha göstermektedir. Tutarsızdırlar, çünkü onlar tartışma başlattıkları ve kabul ettirmeye çalıştıkları şey hususunda hiçbir bilgiye sahip değildirler. Onların bu söylemleri tamamen hevâlarının ürünüdür. Bu kişiler ilmi verilerle değil zan ile hareket etmişlerdir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. İbrahim (a.s)’in bir Hanif ve Müslüman olduğu bildirilirken³⁰¹ Tevrat ve İncil’de ondan ne bir Yahudi olarak ne de bir Hristiyan olarak bahsedildiğini görmemekteyiz.³⁰² Bundan dolayı “hiç düşünmüyor musunuz?” vb. ifadelerle hem bu tür tartışmaları sürdüren hem de aklî yetilerini kullanmayan kişiler kınanmaktadır. Bu ayetler Allah’ın bildirdiği gerçekler hakkında sağlam bir belge ve bilgiye dayanmaksızın hevâ, şeytan vb. batıl şeylere dayanarak yapılan tartışmaları³⁰³ göstermektedir.

Sonuç olarak tartışma, münakaşa, Allah’ın sevmediği bir davranış şeklidir. Böyle bir amelin müntesipleri ilâhi mesaja karşı takınmış oldukları bu olumsuz tavırlarından dolayı kınanmışlardır. Aynı zamanda bu tutumlarıyla başka insanları da doğru yoldan alıkoymakta olan bu kişiler, ilâhi gazabı üzerlerine çekmektedirler. Hiçbir gerçekliği ve de dayanağı olmayan bir takım yanlış, uydurma, yalan bilgilerle ya da zanna dayanan şeylerle kişinin tartışma başlatması ve bu tutumunu devam ettirmesi, ona değer kaybettirmekten başka bir şey sağlamaz. Bu inatçı, kibirli, bilmiş edalı davranışlar ise muhatabının öfkesine sebebiyet verebilmektedir. Bu tür tartışmaları devam ettiren kişilerin kendilerinden izale edemedikleri, ayrıca ahlâkî ilkelere de uygun düşmeyen bir takım özellikler vardır ki bunlar kimi zaman kibir, gurur ya da inat olabilirken; kimi zaman da inkâr, taassup, taklitçilik şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Bazen de bütün bu özellikler bir arada ve bir

²⁹⁸ Âl-i İmrân (3): 67.

²⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, s. 671; *Meâlimu’t-Tenzil*, II, s. 50; *Mefâtihu’l-Ğayb*, VIII, s. 96, 97.

³⁰⁰ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, s. 671; *Meâlimu’t-Tenzil*, II, s. 50; Zemahşerî, İbrahim (a.s) ile Musa (a.s) arasında 1000 yıllık zaman olduğu gibi Musa (a.s) ile İsa (a.s) arasında da 2000 yıl gibi uzun bir zaman olduğunu belirtmektedir. Bundan dolayı ne Yahudilerin ne de Hristiyanların İbrahim (a.s) hakkındaki iddiaları makuldür. Aksine son derece mantıksızdır. Bkz: *el-Keşşâf*, I, s. 567.

³⁰¹ Bakara (2): 135.

³⁰² *Mefâtihu’l-Ğayb*, VIII, s. 97

³⁰³ Murat Sülün, *Kur’an-ı Ker’im Açısından...*, s. 333.

kişide bulunabilmektedir. Kendi içinde bu zafiyetini yenemeyen insan, başarıyı karşısındaki muhatabını alt etmede görür. Bu ise ne insanların ne de Yüce Yaratıcı'nın hoş gördüğü bir davranıştır. Tam tersi her durumda zemmedilen bir durum olarak kabul edile gelmiştir.

3.2.2. Cimriliği Sebebiyle Kınanan İnsan

Cimrilik cömertliğin zıddı demektir.³⁰⁴ Cimrilik kavramı İslâm ahlak literatüründe “şuh” ve “buhl” kelimeleriyle ifade edilmektedir. “Buhl” mal ile gerçekleşirken, “şuh” hem mal hem de her türlü iyilikte olmaktadır.³⁰⁵ “Buhl” kişinin malı hususunda gösterdiği cimrilikten; “şuh” hem maddi meselelerde hem de insana fayda sağlayan tüm şeylerde cimrilik göstermesidir. Şuh, kişiyi mal mülk edinme hırsına sevkeden, kendisinin ve ailesinin ihtiyacını karşılamak için gereken harcamalarda bulunmaktan ve başkalarına yardım etmekten de alıkoyan bencil bir duygu; buhl ise bu duygunun etkisiyle iyilik ve cömertlik yapmaktan kaçınmaktır.³⁰⁶

Cimri olan kişi parasını ve malını harcamamak için her türlü sıkıntıya katlanacak kadar maddiyata aşırı düşkün olan kimsedir.³⁰⁷

Kur’ân-ı Kerîm nefislerin cimriliğe eğilimli yaratılmış olduğunu³⁰⁸ bildirmektedir. Cimrilik insan içinde kuvve hâlinde bulunan bir duygudur.³⁰⁹ Ancak burada, cimriliğin fitri bir duygu olduğunu söylemek yerine, insanda onu cimriliğe götürecek yatkınlığın bulunduğunu kabul etmenin daha isabetli olacağını düşünenler de bulunmaktadır.³¹⁰ İnsan bu derûnî duygusuna boyun eğip onu fiiliyata çevirirse, işte o zaman kınanmayı hak eden bir haslet niteliği kazanır. Kişi nefisini eğitmek yerine, haz ve istekler doğrultusunda serbest bırakırsa, kuvve halinde bulunan bu cimrilik duygusu aktif hale gelir ve kişinin karakterine dönüşebilir.

Cimriliğin insanın psikolojik yönünün ayrılmaz bir parçası olduğu zikredeceğimiz şu ayette konu edilmektedir: “*De ki: “Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip*

³⁰⁴ *Lisânu'l-Arab*, I, s. 236; *Tâcu'l-Arûs*, XIV, s. 45.

³⁰⁵ *Tâcu'l-Arûs*, IV, s. 101.

³⁰⁶ *Tâcu'l-Arûs*, IV, s. 101.

³⁰⁷ Pars Tuğlacı, *Okyanus Türkçe...*, s. 408.

³⁰⁸ Nisâ (4): 128.

³⁰⁹ Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed Râğıb el-İsfahânî, *İslâm'ın Ahlaki İlkeleri*, (çev. Abdi Kesinkoy), Beşikçi Yayınevi, s. 410.

³¹⁰ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'a Göre Cimrilik-Sebepleri, Zararları ve Eğitimi*, CÜİFD, Cilt: 11, Sayı: 2, 2007, s. 341.

olsaydınız, o zaman da tükenir korkusuyla cimrilik ederdiniz. Zaten insan çok cimridir.”³¹¹ İnsanın bu derece cimri olması onu dünya hayatına karşı da aşırı hırslı hale getirmektedir. Öyle ki zaruri ihtiyaçlar için dahi harcama yapmaktan çekinir hale gelmektedir. Geçimini sağlayacak kadar mal varlığı olmasına rağmen, bunu hiçbir zaman yeterli görmeyen ve her zaman daha fazlasını arzulayan insan, sürekli geleceğe yatırım planları yapmak durumundadır.

Bu karakterdeki kişiler yeryüzünde iktidar ve söz sahibi olmanın da ancak zenginlikle mümkün olduğuna inanmakta, güç ve iktidarı elde tutmanın ve hayatın zorluklarıyla mücadele etmenin teminatı olarak gördükleri zenginliklerini de asla kaybetmek istememektedir. Bu zihniyetteki insanların yaşam şekline bakıldığında her türlü karşılıksız harcamadan ve en ufak bir hayır yapmaktan uzak olduğu görülmektedir. Böyle davranmakla insan, kendisine nimet verenin ve onu zengin kılanın Allah olduğunu unutuyor demektir. Oysa nimet vermeye de, verdiği nimeti geri almaya da kâdir olan Allah’tır.

Cimrilik, Allah’a karşı duyulması gereken güven duygusundan yoksun olan insanlar için, kendini güvende hissetmeye dönük bir davranıştır.³¹² Başkalarıyla paylaşıldığında mevcut nimetlerin azalacağı endişesi inanan insanın karakterine zıt bir korkudur. Bu tür korkular şeytanın vesvesesinin bir ürünüdür: “*Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size, çirkinliği ve hayâsızlığı*”³¹³ *emreder...*”³¹⁴ ayetinde görüldüğü üzere, şeytan, insana fakirlik korkusu yaşatmakta ve saldırdığı bu korkunun ardından da ona, cimriliği çare olarak göstermektedir. Malını infak etmemesini ve onu sınıksız tutmasını söylemektedir.³¹⁵

Cimrilik, insanı eli sıkı olmakta tahmin edilemeyecek bir raddeye getirebilecek kadar insan kişiliğini olumsuz yönde etkileyen bir duygudur. Bu durum ayette açıkça ortaya konmaktadır: “*Yoksa onlar (Allah’ın) hükümlerine ortak mıdırlar? Ama (eğer öyle olsaydı), onlar başkasına bir hurma çekirdeği(ni dolduracak) kadar bile bir şey*

³¹¹ İsrâ (17): 100; Ayette Hz. Peygamber’e kâfirler için “*Siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, o zaman da tükenir korkusuyla cimrilik ederdiniz.*” demesi bildirilmiştir. Ayette geçen “infak” kelimesi için İbn Abbas “fakirlik” olduğunu söylemiştir. Yani “...fakirlik korkusuyla cimrilik ederdiniz” demek istenmiştir. Daha geniş bilgi için bkz: *ed-Durru’l-Mensûr*, IX, s. 453; *Câmiu’l-Beyân*, XV, s. 98; *Zâdü’l-Mesîr*, V, s. 91, 92.

³¹² M. Doğan Karacoşkun, *Kur’an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar*, CÜİFD, Cilt: 9, Sayı: 1, 2005.

³¹³ “Fahiş” ifadesi Arap dilinde “cimri” anlamına gelmektedir. Bkz: *el-Keşşâf*, I, s. 499.

³¹⁴ Bakara (2): 268.

³¹⁵ *Câmiu’l-Beyân*, V, s. 5.

vermezlerdi!”³¹⁶ İnsan, yerlerin, göklerin ve ikisi arasındaki her şeyin sahibi olacak kadar bir zenginliğe kavuşmuş olsaydı bile, ondaki tüm benliğini kaplayan cimrilik hastalığı küçücük bir şeyi dahi infak etmesine engel olacaktı.

Bir başka ayette aynı özellik şu şekilde belirtilmektedir: “*De ki: “Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, o zaman da tükenir korkusuyla cimrilik ederdiniz. Zaten insan çok cimridir.”*”³¹⁷ Bu ayetteki “Katûr” kelimesiyle insanın cibiliyetine yerleştirilmiş olan cimrilik özelliğine dikkat çekilmektedir. “Katera” fiilinin anlamları arasında yer alan “ortalığı toz bulutunun kaplaması,” “hoşlanılmayan bir durumla karşılaşan kişinin yüzünde bir tür karanlığı andırır durumun meydana gelmesi” gibi³¹⁸ olumsuz anlamlar, cimrilüğün, cimri kişinin benliğinde meydana getirdiği olumsuzluklarla yakından ilişkili gözükmektedir. Cimri kişi âdeta bir toz bulutu ya da dumanın örtmesi gibi, Allah’ın kendisine verdiği nimetlerin üzerini örtmektedir. Sahip olduğu nimetlerle, bu nimetlere ihtiyaç duyan insanlar arasına âdeta bir perde çekerek, muhtaç olanların onlardan yararlanmasını engellemektedir. İnsan muhtaç bir varlık olarak yaratıldığı için, bugün sahip olduğu şeylere ileriki günlerde ihtiyaç duyacağı korkusuyla saklamaya meyillidir. Bu sebeple tüm varlığıyla bağlı olduğu maddi imkânlarını başkalarıyla paylaşmaktan şiddetle kaçınmaktadır.

Cimri insan sadece başkaları için değil, kendisi ve aile fertleri için dahi harcama yapmaktan uzak durmaktadır. En fazla yaptığı şey, zorunlu ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra kalan parasını koruma altına almaktır. Oysa Allah, verdiği nimetlerini kulunun üzerinde görmek ister. Cimri kişi ise kendisine verilen nimetleri yerli yerinde kullanmayarak bir nevi ilâhi nimetleri gizlemiş, bu sebeple de Hakk’ı inkâr etmiş olmaktadır. Böyle bir davranış da en tabii kınanma sebebini hâizdir.

İnsanın cimriliği sebebiyle zemmedilişi bir başka ayette şöyle açıklanmaktadır:

مِمَّا ذَلَّلُوا عَلَيْهِمْ وَلَوْ أَنَّهُمْ فْقَهُمْ إِلَّا هُ وَكَانَ إِلَّا هُ بِهِمْ ؕ عَالِمٌ

“*Bunlar, Allah’a ve ahiret gününe iman etselerdi ve Allah’ın verdiği rızıktan (gösterişsiz olarak) harcasalardı, kendilerine ne zarar gelirdi? Allah, onları en iyi bilendir.*”³¹⁹ Ayetin üslubunda kınama ve inkâr içerikli yöneltilmiş bir sorunun varlığı

³¹⁶ Nisa (4): 53. Bkz: Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, s. 149.

³¹⁷ İsrâ (17): 100.

³¹⁸ *el-Müfredât*, s. 655.

³¹⁹ Nisâ (4): 39.

sezilmektedir. Bu âdeta intikam alan bir kişiye “affetseydi ne zararı olurdu?” ve yahut da isyankâr birine “itaatli olsaydın ne kaybederdin?” denilmesine benzer. Yani “hiçbir zararın olmazdı, hiçbir şey kaybetmiş olmazdın” denilmek istenmiştir. Burada da cimri kişinin yerilmesi ve kendisi için faydalı olan şeyi bilmediği gerçeği söz konusudur.³²⁰ Hâlbuki kim cimrilik yaparsa bu kendi aleyhine olmakta, kendisine zarar vermektedir.³²¹ Ama insanda mal sevgisi çok fazla olduğundan³²² bu gerçeği idrak edememektedir.

Cimrilik öyle bir duygudur ki sahibini büsbütün eli sıkı olmaya alıştırdığı gibi, başkalarını da cimriliğe teşvik ettirmektedir: “*Onlar cimrilik edip insanlara da cimriliği emreden kimselerdir.*”³²³ Kendileri sadaka vermekten, yardım etmekten, Allah yolunda harcamaktan mallarını kıskanıp, esirgeyip cimrilik ettikleri gibi, başkalarını da cimri davranmaya teşvik etmektedirler. Bu durum iki şekilde gerçekleşir; ya nasihat ediyormuş gibi doğrudan doğruya ağızlarıyla söyler ve iktisattan, idareden bahsederek eli sıkılığa teşvik ederler. Yahut davranışlarıyla herkese cimrilik örneği olurlar.³²⁴ Bu tür davranışın arkasında yatan sebep; cimri insanın vicdanının kendisini rahat bırakmayı, bundan dolayı da herkesin kendisi gibi cimri olmasını arzulayarak vicdanını rahatlatmak istemesidir.

Yukarıda “buhl” ve “şuh” kelimelerinin anlamlarını verirken maddi konulardaki cimriliğe buhl, genel olarak her türlü iyilikten uzak duracak şekilde karakteristik hale gelmiş olan cimriliğe de şuh demiştik. Bu sebeple cimrilik denince, sadece para biriktirmek şeklinde bir davranış akla gelmemelidir. Cimrilik deyince bir insanın başkalarını memnun edecek herhangi bir davranıştan kendini sakınması, âdeta bütün bir topluma karşı cimrilik göstermesi ve sahip olduklarını korumak pahasına insanlarla arasına duvar örmesi şeklinde daha genel bir mana anlaşılmalıdır.³²⁵

Nitekim Yüce Allah’ın “*Allah’ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır! O kendileri için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.*”³²⁶ hitabındaki cimriliği

³²⁰ el-Keşşâf, II, s. 78.

³²¹ Muhammed (47): 38: “İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz. Ama içinizden cimrilik yapanlar var. Kim cimrilik yaparsa ancak kendi zararına cimrilik yapmış olur. Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer O’ndan yüz çevirecek olursanız, yerinize başka bir toplum getirir de onlar sizin gibi olmazlar.”

³²² Âdiyât (100): 8.

³²³ Hadîd (57): 24.

³²⁴ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini...*, VII, s. 435, 436.

³²⁵ Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, (çev. Kâmuran Şipal), Say Yayınları, İstanbul 2001, s. 232, 233.

³²⁶ Âl-i İmrân (3): 180.

mali tasarruflardaki cimrilik anlamında değerlendirenler olduğu gibi, ona “ilmi ve gerçeği gizlemek” anlamında mecazi bir anlam yükleyenlerin de bulunduğu göz ardı edilmemelidir.³²⁷

Bu ayetle ilgili olarak İbn Abbas’a dayandırılan bir görüşte, ayette kastedilen kişilerin, Hz. Peygamber’in nübüvvetine dair kendi kitaplarında olan haberleri gizleyen Ehl-i Kitap olduğu söylenmektedir. Bu sebeple de cimrilik kavramı “gizlemek” manasında yorumlanmıştır. Müfessir Süddî’ye isnad edilen başka bir görüşte ise ayetin zekât vermeyenler hakkında olduğu zikredilmektedir.³²⁸ Bu ayet insanın ilâhi emri yerine getirme hususundaki cimriliğine örnek teşkil etmektedir.

Bazen de insanın “Eğer Allah bize lütuf ve kereminden verirse, mutlaka bol bol sadaka veririz ve mutlaka salihlerden oluruz”³²⁹ diyerek Allah’a söz verdiği görülür. Fakat Allah, lütuf ve kereminden böyle diyen kişilere verince, onların kendilerine verilen şeylerde cimrilik ettikleri ve yüz çevirerek dönüp gittikleri³³⁰ görülür.³³¹ Oysa “Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.”³³² hitabı ve yine bir

³²⁷ *Câmiu’l-Beyân*, VI, s. 270: İbn Abbas ve Mücahid, Allah’ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlere cimrilik edenlerin, Tevrat’taki Hz. Peygamber’le ilgili bilgileri insanlara açıklama hususunda cimri davranan Yahudiler olduğunu rivayet etmektedir. Ayrıca bkz: *Mefâtihu’l-Ğayb*, IX, s. 117; *Tefsîrûl-Menâr*, IV, s. 209.

³²⁸ *Câmiu’l-Beyân*, VI, s. 269: Taberî de buradaki cimrilikten maksadın “zekât vermemek” olduğunu söylemiştir. Zira ayetin devamındaki “Cimrilik yaptıkları şey, kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır.” ifadesini, Rasûlullah’ın, zekât vermemek olarak izah ettiği ve o malın zekâtını vermeyen kişi için kıyamet gününde boynuna dolanan bir yılan olacağı hadislerde zikredilmiştir. Ayrıca bundan sonra gelen ayette, müşrik ve Yahudilerin, zekât vermemek için “Şüphesiz ki Allah fakirdir, bizler zenginiz.” dedikleri ve böylece zekâtla alay ettikleri belirtilerek buradaki cimriliğin mali meselelerde olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca bkz: İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, II, s. 174, 175.

³²⁹ Tevbe (9): 75.

³³⁰ Tevbe (9): 76.

³³¹ Ayetin sebebi nüzulü ile ilgili olarak şu rivayet zikrolunmaktadır: Sahabeden Sa’lebe isimli kişi Hz. Peygamber’in huzuruna gelmiş, “Ya Rasûlallah! Allah’a dua et de bana biraz mal versin.” demiş. Peygamber de: “Ey Sa’lebe hakkını eda ettiğin az mal, güç yetiremeyeceğin çok maldan daha hayırlıdır.” buyurmuş. Sa’lebe tekrar gelmiş ve “Seni hak peygamber olarak gönderen Allah’a yemin ederim ki, bana mal verirse, kesinlikle her hak sahibine hakkını veririm.” demiş. Bunun üzerine Rasûlullah dua etmiş, o da bir davar sahibi olmuş derken o hayvan üredikçe üremiş, onun hayvanlarına Medine dar gelmeye başlamış, bir vadiye gitmiş, önce cemaat namazlarını, sonra da cumaları terk etmiş. Rasûlullah onu sormuş, “Malı çoğaldı, vadiye sığmaz oldu.” denilmiş. Bunun üzerine “Eyvah, yazıklar oldu Sa’lebe’ye.” buyurmuş. Zekât emri gelince ona Cüheyne ve Beni Selime isimli iki tahsildar göndermiş, birçokları bu tahsildarları daha önceden hazırladıkları zekât mallarıyla karşılamışlar. Sa’lebe’ye vardıkları zaman Rasûlullah’ın belli farzın ödenmesi emrini kendisine okuyup, zekâtı istediklerinde, Sa’lebe “Bu cizye de neyin nesi oluyor? Bu istediğiniz şey cizyenin kendisi değilse bile kardeşidir. Hele siz şimdi gidin de ben bir düşüneyim.” demiş. Tahsildarlar dönüp Hz. Peygamber’e geldiklerinde, daha onlar olup bitenler hakkında bir şey söylemeden, Hz. Peygamber, iki kere “Eyvah, yazıklar oldu, Sa’lebe’ye.” buyurmuş. Bu ayetler, bu sebeple nazil olmuştur. Daha sonra Sa’lebe zekâtı alıp getirmiş, fakat Rasûlullah “Allah beni, senin sadakanı kabul etmekten meneyledi.” buyurmuştur. Hz. Peygamber’in irtihalinden sonra Ebu Bekir’e getirmiş, kabul etmemiş, daha sonra Hz. Ömer’e getirmiş, o da kabul etmemiş ve Hz. Osman’ın halifeliği zamanında kendisi de yok olup gitmiştir. Ayrıntılı okuma için bkz: *ed-Durru’l-Mensûr*, VII, s. 454-457; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini...*, IV, s. 284, 285.

³³² İsrâ (17): 29.

başka ayet aynı metodu şöyle ifade etmektedir: “*Onlar ki harcadıkları vakit ne israf eder ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları bu ikisi arası dengeli bir harcamadır.*”³³³ Ayet cimrilik ile israf arasında iktisatlı olmaya bir çağrıdır.³³⁴ Çünkü insanoğlu için ifrat ve tefrit diye bilinen iki uç durum söz konusudur ki bunlar mezmum durumlardır. Cimrilik, eli sıkı olmada ifrattır. Tebzir yani tamamen vermek, saçıp savurmak da, infakta ifrattır ki, her ikisi de mezmum yani kınanmıştır.³³⁵ “*Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.*”³³⁶ denilirken “kınanmış” olmakla kastedilen Allah’ın kulunu kınamasından ziyade, malını tamamen zayi etmesi ve çoluk çocuğunu sıkıntı ve darlığa düşürmesinden dolayı, kişinin kendisini kınaması ve yine arkadaşlarının o kişiyi kınamasıdır.³³⁷ Her ne kadar konumuz cimriliği sebebiyle kınanan insan olsa da görüldüğü üzere ailesini muhtaç duruma düşürünceye kadar kişinin malını başkalarına dağıtması da İslâm’ın hoş bakmadığı bir davranış şeklidir. Bu sebeple her işte olduğu gibi harcamalarda da orta yolu bulmak en doğrusudur.

Kişinin hem kendi mutluluğu hem de toplumsal huzurun temini için ilâhi hitabın kendisine bildirdiği tavsiyelere uyması ve bu sayede cimrilikten sakınması en selametli yoldur. Nitekim Kur’ân’da gerçek huzurun ve kurtuluşun yolu şöyle tanımlanmaktadır: “*Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar, kurtuluşa erenlerdir*”³³⁸ Aksi durumda cimri kişinin durumundan Hz. Peygamber şöyle söz etmektedir: “...Cimri kişi Allah'a uzak, Cennet'e uzak, insanlara uzak ve Cehennem ateşine yakındır.”³³⁹ Hadiste cimri kişinin Allah katında ve kulların nezdinde konumunun ne olduğu bildirilmekte ve böyle bir kişinin başta Allah’ın rızası olmak üzere, insanların sevgisi, yakınlığı gibi her türlü hayırdan mahrum olduğu ifade edilmektedir.

3.2.3. Kibri Sebebiyle Kınanan İnsan

Sözlükte kendini beğenme, büyüklük taslama, kurum, böbü, gurur anlamına gelen kibirlenmek, kendini üstün görmek³⁴⁰ başkalarına yüksekte bakmak³⁴¹ olarak da bilinen bir kavramdır.

³³³ Furkân (25): 67.

³³⁴ el-Keşşâf, IV, s. 370; Medâriku't-Tenzîl, III, s. 255.

³³⁵ Mefâtihu'l-Ğayb, XX, s. 196.

³³⁶ İsrâ (17): 29.

³³⁷ Mefâtihu'l-Ğayb, XX, s. 196.

³³⁸ Teğâbün (64): 16.

³³⁹ et-Tirmizî, Birr: 40.

³⁴⁰ Mehmet Doğan, Büyük Türkçe..., s. 777.

³⁴¹ Pars Tuğlacı, Okyanus Türkçe..., s. 1568.

Ke-be-ra kökünden türetilen istikbar, kendi kedine büyüklenme, gururlanma, şişme demektir. “Büyükleme”, anlamına gelen kibir, tevazunun karşısı olarak, “kişinin kendini üstün görmesi ve bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması demektir. Kibir, tekebbür, istikbar birbirlerine yakın manalar ifade ederler.³⁴² Kibir insanın kendisini başkasından büyük sanması iken; tekebbür, bu duygu ve düşüncenin eyleme dönüşmesi şeklinde yorumlanmaktadır.³⁴³ Büyüklemenin en ileri derecesi, hakkı kabulden ve ibadet yoluyla Allah’a boyun eğmekten imtinâ ederek Allah’a karşı büyüklemez.³⁴⁴

Kibre yakın anlamlarda kullanılan başka kavramlar da bulunmaktadır. Bunlar; Ucb (kendini beğenme), İhtiyal ve huyela (büyükleme), fahr, tefahur (övünme), tahkir (başkasını aşağılama), tecebbür (zorbalık), tuğyan (taşkınlık)’dır. Ancak bunlardan sadece “ucb” kelimesi, kibir gibi literatüre ahlak terimi olarak girmiştir. Kişinin başkalarını küçük görerek kendini büyük görmesinin kibir olduğunu söylemiştik. Kişinin başkasını küçük görmeden sadece kendisini büyük görmesi ve yaptıklarını beğenerek böbürlenmesine de ucb denmektedir.³⁴⁵

Kibri iki manada ele alabiliriz. Bunlardan biri ahlâkî özellik olarak kabul edilen ve başkalarını küçük görmek, onlarla alay etmek şeklinde kendini gösteren kibirdir. Diğer ise Allah’a ve Hz. Peygamber’e karşı kibirlenmektir. Kibir tavrı İlâhi olana karşı ve beşere karşı olmak üzere iki şekilde tezahür etmektedir. Bunlardan ulûhiyete dair olanı Hakk’ı kabulden imtinâ etmek³⁴⁶ suretiyle gerçekleşmektedir. Bu ise tipik bir kâfir vasfıdır. Nitekim küfür kavramı, içerisinde “tepeden bakma” ya da “küçük görme” anlamlarını barındırmaktadır. Dinî manada da kâfir, insanları küçük gören ve kendisi ile övünen bir kişidir.³⁴⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de ilk kibirlenenin şeytan olduğu³⁴⁸ bildirilmektedir. Yaratılış olarak Hz. Adem (a.s)’den üstün olduğuna inanan ve bununla büyüklük taslayan şeytanın Hakk’a karşı başkaldırışını biliriz. O böyle davranmakla Hz. Adem (a.s)’e tepeden bakmış ve onun yaratılışını basit görmüştür.

İşte insan da kendisindeki özelliklerin ve imkânların başkalarının sahip olamayacağı kadar özel ve ulaşılmaz olduğuna inandığında kibre ve gurura kapılmaktadır. Oysa böyle

³⁴² *Lisânu’l-Arab*, IV, s. 3378; *Tâcu’l-Arûs*, VII, s. 431, 432; *el-Müfredât*, s. 697.

³⁴³ *el-İsfehânî, İslâm’ın Ahlâkî İlkeleri*, s. 280, 281.

³⁴⁴ *el-Müfredât*, s. 697.

³⁴⁵ Mustafa Çağrı, “Kibir”, *DİA*, TDV, Ankara 2002, XXV, s. 562.

³⁴⁶ *Tâcu’l-Arûs*, VII, s. 432.

³⁴⁷ Bkz: Kerim Buladı, *Kur’an’da Nankörlük Kavramı*, Pınar Yayınları, İstanbul 2001, s. 125; Eyüp Kaya, *Hak Katında...*, s. 225.

³⁴⁸ Bakara (2): 34.

davranmak haddini bilmemektir.³⁴⁹ Kişiyi bahşedilen nimet, kibri değil, o nimete şükretmeyi gerektirmektedir. Ancak insan şımarık ve övünmeye meyilli bir karaktere sahip olunca³⁵⁰ şükretmek yerine nankörlüğü tercih etmektedir. Şımarıklık da aslında kibrin bir yansımasıdır. İnsan biraz dünyalık, maddi imkân elde edince, fitratı gereği hemen şıarmakta, böbürlenmektedir. Çünkü kişi o nimetleri sırf kendi kabiliyetiyle elde ettiğini düşünmektedir. Bu düşünce insanı şükürden alıkoymakta ve nankörlük etmesine sebep olmaktadır. Bu sebeple denebilir ki kibir aynı zamanda nankörlüğe sebep olan önemli bir etkidir. Unutulmamalıdır ki kibir gibi nankörlük de ilâhi zemme konu olan hallerdendir. Bu sebeple kibirli insan sadece kibirlenmekle kalmamakta bu davranış onu şımarık ve nankör bir kişi haline de getirmiş olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de kibir, tekebbür, istikbar kavramları Allah'a, peygambere, vahye, dinî değerlere karşı olumsuz, reaksiyonel bir tavrı tasvir etmektedir. İnkârcı kişinin kibirlenişi, kendisine bildirilen ilâhi mesajı yalanlaması ve kabule yanaşmaması şeklinde gerçekleşmektedir. Bu durum da bize, kibrin, kişiyi inkâra götüren duygusal motivlerden biri³⁵¹ olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı Kur'ân'ın ifade ettiği anlamda bir kibrin müslüman olan kişide bulunması mümkün değildir. Çünkü dediğimiz gibi o kibir hali ve istikbar, insanı Allah'a karşı kulluk vazifelerini yerine getirmekten alıkoyan bir ruh hâletidir. Bunun için müslümandaki bu halin gurur olduğunu söylemek daha doğru olur. Gurur ise aldanış halidir. Bir bakıma insanın kendisini büyük ya da ebedi zannederek aldanmasıdır.³⁵²

Nitekim aynı manayı Hz. Peygamber'in şu ifadesinde de görüyoruz: "Kalbinde zerre kadar kibir olan kimse cennete giremez."³⁵³ Bu nebevî beyanda sözü edilen kibir şirki hâvidir.³⁵⁴ Buradaki şirk unsuru Hakk'ı kabul etmemek ve insanları küçümsemek olarak açıklanmakta ve bu durumun cennete girmeye engel olacak kadar kötü bir şey olduğu ifade edilmektedir.

Kibrin her çeşidi kınanmaktadır. Ancak kibrin en çirkini de yine Allah'a karşı olanıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de kendilerine ayetler okunduğunda bunu işitip de sanki hiç

³⁴⁹ A'raf (7): 13.

³⁵⁰ Hûd (11): 10: "Ama kendisine dokunan bir sıkıntıdan sonra, ona bir nimet tattırırsak mutlaka, "Kötülükler benden gitti" diyecektir. Çünkü o, şımarık ve böbürlenmiş biridir."

³⁵¹ İbrahim Coşkun, *İslâm Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Tekin Kitabevi, Konya t.y, s. 110.

³⁵² Ekrem Sağıroğlu, *Kur'an'da İnsan ve Toplum*, Pınar Yayınları, İstanbul 1993, s. 52, 53.

³⁵³ Müslim, İmân: 39.

³⁵⁴ *Lisânu'l-Arab*, IV, s. 3377.

duymamışçasına büyüklük taslayarak haktan yüz çeviren kişilerden bahsedilmektedir.³⁵⁵

Allah, insanın işittiğini düşünmemesini, gaflet içinde bulunmasını ve böbürlenmesinden kaynaklanan körü körüne karşı çıkışını kınamakta³⁵⁶ ve böyleleri için alçaltıcı bir azabın, cehennemin olduğunu bildirmektedir.³⁵⁷ İlâhi İrade, gönderdiği elçilerini ve hidayet vesilesi olan mesajlarını yalanlamak suretiyle haktan yüz çeviren kâfirlerin bu kibirlenişini hayret ifade eden bir üslup ile³⁵⁸ şöyle bildirmektedir: *“Onlara, “Ebedî kalmak üzere cehennem kapılarından girin. Büyüklük taslayanların yeri ne kötüdür!” (denir). ”*³⁵⁹

Kibrin büyüklenmek ve Allah’a boyun eğmemek olduğunu ifade etmiştik. Oysa gerçekte büyüklük Allah’a mahsustur.³⁶⁰ Bu sıfat Allah için söz konusu olduğunda övgüye değer bir nitelik olarak kabul edilirken, insanlar için kullanıldığı an tam tersi kınanmayı gerektiren bir şekle bürünmektedir.³⁶¹ Çünkü insanın, Allah’a ait olan bir sıfatın kendinde bulunduğunu iddia etmesi Hakk’a karşı gelmek demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de, sözünü ettiğimiz şekilde davranan, kibrin ve zulmün öncüsü olarak bilinen kişilerden bahsedildiği gibi, onların izinden giden kibirli, Allah’a kulluğu unutmuş kimselerden de söz edilmektedir.³⁶²

İnsanlara karşı gösterilen kibir de kınanmaktadır. Daha önce, kibrin, kişinin kendini üstün görmesi ve bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması olduğunu ifade etmiştik. Şöyle ki ilgili ayetlere³⁶³ baktığımızda Hakk’a karşı büyüklük taslayan kişilerin, bir başka yerde insanlara karşı aynı muameleyi uyguladıklarını görebiliriz. Onlara, bir kısım insanların inandıkları gibi siz de inanın denildiğinde “Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?” diyerek iman etmiş olan kişileri küçümsedikleri, onlara tepeden baktıkları ve onları aşağılama yoluna giderek kendilerini ayrıcalıklı, üstün gördükleri anlaşılmaktadır.

Kibirlenmenin birkaç sebebi vardır. Bunlardan biri kişinin varlıklı olmasıdır. Diğerleri ise, kişinin bulunduğu muhitin tesiri, insanlar tarafından övülen bir şahsiyet

³⁵⁵ Câsiye (45): 8: *“Kendisine Allah’ın âyetlerinin okunduğunu işitir de, sonra büyüklük taslayarak sanki onları hiç duymamış gibi direnir. İşte onu elem dolu bir azap ile müjdele!”*

³⁵⁶ *et-Tefsîru’l-Hadis*, IV, s. 559.

³⁵⁷ Câsiye (45): 8, 9.

³⁵⁸ *et-Tefsîru’l-Hadis*, V, s. 394.

³⁵⁹ Mü’min (40): 76.

³⁶⁰ Câsiye (45): 37

³⁶¹ el-İsfehânî: *İslâm’ın Ahlâki İlkeleri*, s. 281.

³⁶² Bkz: Bakara (2): 87; En’âm (6): 93; A’raf (7): 76, 88, 146; Yûnus (10): 75; Nahl (16): 22; Mü’minûn (23): 46, 67; Lokman (31): 7; Sebe (34): 31-33; Sâffât (37): 35; Nûh (71): 7.

³⁶³ Bakara (2): 13.

olması, kâinatta Allah'ın varlığının ve birliğinin delillerini müşahade ettiği halde başkalarının kınamasından korkarak ve onların düşüncesini önemseyerek kendi fikrinden vazgeçmesi ve yeni makam sahibi olmak gibi bir düşünceyle şöhrete kapılmasıdır.³⁶⁴ Oysaki herkes Allah'ın birer kuludur. Eğer insanın, kendisini diğer insanlardan ayrıcalıklı gördüğü sebepler; fiziki görünümü, ırkı, soyu ise bu insanın kendi bilgi, tecrübe ve zenginliği ile sahip olduğu kazanım değildir. Bilakis bu, İlâhi İrade'nin bir tercihidir. Bu sebeple gurur sebebi olamayacak kadar her biri kendince değerlidir. Eğer gurur duyulan ve kibir gösterilen şeyler, makam, mevki, mal, mülk, bilgi, statü gibi kazanımlar ise bilinmelidir ki bunların da her an insanın mülkiyetinden çıkma durumu söz konusudur. Esasında insan her ne kadar bu şeylere kendi gücü ile sahip olduğunu düşünse de o gücü de, sahip olduğu şeyleri de ona bahşeden Yüce Yaratıcı'dır. İstediginde geri almaya muktedir olan da O'dur. Bu sebeple insanın kibrine yenik düşmesi büyük bir hatadır.

Bazı temel ahlak prensipleri vardır ki bunlar evrenseldir. Her dönemde herkes tarafından iyi ya da kötü kabul edilmektedir. Bizim üzerinde durduğumuz kibir de, akli selim sahibi her kişinin kötü olarak gördüğü bir davranış şeklidir. İlâhi ve nebevî ifadelerde sakındırılan bu davranış şekli Kur'an-ı Kerîm'de Lokman (a.s)'ın evladına yaptığı nasihatler bağlamında da yer almaktadır. Lokman (a.s) şöyle demektedir:

تَمَشِي فِي الْأَرْضِ مَرَدًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

“Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah, hiçbir kibirleneni, övüngeni sevmez.”³⁶⁵ Kur'an'ın üslubunda bu tabiri tercih etmesinin sebebi kibirli tavır takınan ya da kibirli bir ifade ile bakan kişiyi, benzetilen davranıştan nefret ettirerek onu bu davranıştan uzak tutmak içindir.³⁶⁶ Ayette geçen *muhtal* (مختال) kelimesi insanlara kendisinin büyük olduğunu göstermek isteyen,³⁶⁷ çok çalım satan yani yürürken kibirlen kişiyi ifade etmektedir. *Fehûr* (فخور) ise kendisinin büyüklüğüne inanan,³⁶⁸ mal, mülk, mevki vb. şeylerle övünen, kendi güzel hallerini

³⁶⁴ Bkz: Nadim Macit, *Kur'an ve Hadis'e Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Konya 1992, s. 278-280; Ayrıca bkz: Kerim Buladı, *Kur'an'da Nankörlük...*, s. 125.

³⁶⁵ Lokman (31): 18.

³⁶⁶ *fî Zılâli'l-Kur'an*, V, s. 2790.

³⁶⁷ *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXV, s. 150

³⁶⁸ *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXV, s. 150; *فخور* kelimesi için Elmalılı şu açıklamayı yapmaktadır: Mübalağa sigasıdır. Çok iftihar edici demektir. *مختال* kelimesi için ise; ihtiyalden ismi fail olup kendinde görünen bir fazilet tahayyül ederek kurumlanan mütekebbir, kendini beğenmiş diye tabir edildiğini söylemektedir. Ayrıntılı okuma için bkz: Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini...*, VII, s. 4755.

başkalarına anlatıp duran³⁶⁹ kimse demektir. Mezkûr ayetin ihsas ettiği bu sakındırma hali bir başka ilâhi ifadede şöyle yer bulmaktadır: “Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez.”³⁷⁰ Ayette geçen *muhtal* (مختال) kelimesi için Mücahid, onun mütekebbir olduğunu, Allah’a şükretmediğini, kendisine verilen nimet ile insanlara karşı övündüğünü söylemektedir.³⁷¹ Kişinin böbürlendiği ve iyice şımardığı bir sevinç şekli, Allah katında kınanmaktadır. Allah’ın nimetlerine karşı sevinmek ve bu nimetleri veren Rabb’e şükretmek ise bu kınamanın dışında yer almaktadır.³⁷² Nitekim Hz. Peygamber’in kibirden sakındıran beyanlarını işiten kişinin, Allah’ın elçisine gelip de “insan elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasını istiyor?” dediğinde Hz. Peygamber’in o kişiye “Şüphesiz Allah güzeldir, güzelliği sever; kibir ise Hakk’ı inkâr ve insanları tahkir etmektir.”³⁷³ şeklinde yaptığı izah bu durumu daha da anlaşılır kılmaktadır.

Başkasını küçümseyerek o kişiye surat asmak ve böbürlenerek yürümek kibirli olmaya işarettir. Kişinin yeryüzünde böbürlenerek yürümemesi ihtar edilirken “...Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin.”³⁷⁴ denilerek takındığı tavrın ne derece yersiz olduğuna dikkat çekilmektedir.

Büyüklik taslayan kişi Allah’ın rahmetinden, yardımından ve her türlü hayırdan uzaklaştırılmış olmaktadır ki böyle bir kişi de kınanmaktan daha ağır bir cezaya çarptırılmış demektir. Nitekim en başta da ifade ettiğimiz üzere ilk büyüklik taslayan iblis idi.³⁷⁵ Onun kovularak cennetten çıkışını belirtmek için ayette “رَجِمَ”³⁷⁶ artık gözden düşmüş/kovulmuş birisin.”³⁷⁶ denmektedir. “رَجِمَ” kelimesi aynı zamanda “mel’un” (الملعون) manasına gelmektedir.³⁷⁷ Bu sebeple büyüklik taslayan, kibirlen her insan bir bakıma şeytanın tuzağına düşmüş, onun gibi davranmış olmaktadır. Bu da Allah katında kibirli kişinin gözden düştüğünün, Allah’ın rahmetinden uzaklaştırıldığıının işaretidir. İşte bu en şiddetli kınanma şeklidir.

³⁶⁹ *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XX, s. 265.

³⁷⁰ Nisa (4): 36.

³⁷¹ *Meâlimu’t-Tenzil*, II, s. 213; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, II, s. 302.

³⁷² *Mefâtihu’l-Gayb*, XXIX, s. 240.

³⁷³ Müslim, İmân: 39.

³⁷⁴ İsrâ (17): 37.

³⁷⁵ Bakara (2): 34; A’raf (7): 13; Sâd (38): 75.

³⁷⁶ A’raf (7): 18; Bkz: Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, s. 271.

³⁷⁷ *el-Keşşâf*, V, s. 283.

3.2.4. Nankörlüğü Sebebiyle Kınanan İnsan

Nankörlük Arapça'daki küfran kelimesinin karşılığı olan bir kelimedir. Sözlükte “ke-fe-re” kelimesi, bir şeyi tamamen örtmek demektir. Yine imanın ve şükürün zıddı anlamalarına da gelmektedir.³⁷⁸ Burada karşımıza iki anlamı olduğu çıkmaktadır ki bunlardan biri imanın zıddı, diğeri şükür vecibesinin karşıtı bir durumun söz konusu olduğudur. Nimeti inkâr etmek ve nimete karşı nankörlük etmek demek, nimetin şükürünü eda etmeyi terk etmek suretiyle nimeti setretmektir.³⁷⁹

En güzel şekilde yaratılan³⁸⁰ ve özel yeteneklerle donatılan insan, bu yetilerini yerinde kullanmayı bildiğinde en üstün varlık konumuna çıkmaya elverişli, aksi takdirde yeryüzündeki en aşağı mahlûk durumuna düşmeye de müsait bir fitrata sahiptir. İnsana bahşedilen nimetlerin başında akıl nimeti gelmektedir. Yine görme, işitme, konuşma yetileri de onu ayrıcalıklı kılmaktır. Esasında hayvanlara baktığımız zaman, onların da işittiklerini, gördüklerini hatta bazılarının kendilerine öğretilen birkaç basit kelimeyi tekrarladıklarını biliriz. Ancak onlardaki bu duyular sınırlıdır ve düşünme melekesinden yoksun oldukları için de, bu duyularla elde ettikleri verileri işleyip ortaya bir ürün koymaya, fikir beyan etmeye güç yetiremezler. İnsan, sadece bu yönüyle dahi çok büyük nimetlere ulaşmış demektir. O, aklî yetisi ve diğer donanımlarıyla mükemmel yapıtlar, orijinal fikirler ortaya koymaya, medeniyetler kurmaya muktedirdir.

Yine dikkat ettiğimizde yeryüzündeki her şeyin insanın hizmetine verilmiş olduğunu görmekte zorlanmayız. Âdeta insan hayatı Allah'ın lütfettiği nimetlerle kuşatılmış durumdadır. Bu nimetleri saymaya ise asla güç yetiremeyiz.³⁸¹ İnsanın maddi-manevi sahip olduğu nimetler için yerine getirmesi gereken önemli bir görev vardır ki o da şükürdür. Şu bir gerçektir ki insan birinden küçük bir hediye almış olsa o kişiye teşekkür etmeyi bir borç bilir. Oysa ki bize hayatı bahşeden ve bu hayatta da manevi ve de maddi birçok nimetle bizleri rızıklandıran Allah'a karşı teşekkür, her birey için terk edilemez ahlâkî bir sorumluluktur. Bu hususta ihmalkâr davranan, âdeta minnetsiz ve kıymet bilmeyip haddini aşarak ilâhî ikrama karşı nankörlük eden Allah'ın kınandığı kişi olmaktadır.

Yukarıda nankör kavramını ele alırken iki yaklaşımın olduğunu, bunlardan birinin; imanın zıddı olan inkâr, diğerinin ise şükürün zıddı yani nankörlük olduğunu söylemiştik.

³⁷⁸ *es-Sihâh*, II, s. 690; *el-Müfredât*, s. 714.

³⁷⁹ *el-Müfredât*, s. 714.

³⁸⁰ *Tîn* (95): 4.

³⁸¹ *İbrâhim* (14): 34.

Bu sebeple kişi hem iman nimetinin kıymetini bilmeyip inkâra düşerek kendisine ulaşan ilâhi mesaja nankörlük etmiş, hem de diğer nimetlere karşı şükürsüz davranarak nankörlük etmiş olmaktadır.

İnsanın sahip olduğu her şey ilâhi nimetlerin bütünüdür. Şükretmeyen kişi âdetâ nimeti vereni aklına getirmemiş ve her şeyi kendi imkânları ile elde ettiğine inanmış olmaktadır. Bu sebeple kendini yeterli gören kişi³⁸² şırmarmaya başlar, haddini aşmış olur. Bu, kişiyi inkâra kadar götürebilecek tehlikeli bir durumdur. Kur’ân-ı Kerîm’deki şu ayet insanın bu durumuna ışık tutmaktadır: “Allah’ın nimetini küfre (nankörlüğe) değişenleri... görmedin mi? O, ne kötü duraktır!”³⁸³ Onların kendilerine ulaşan nimetlere şükretmek yerine nankör davranarak küfre sapmış oldukları bildirilmektedir. Bir diğer yorum ise; Allah onları Peygamber ve Kur’ân ile nimetlendirmişti, onlar ise iman etmek yerine küfrü tercih etmişlerdi.³⁸⁴ Allah onları peygamber ile nimetlendirmiş ve onlara güvenli bir yaşam alanı sağlamışken, onlar nebevî şahsı yalanlamış ve kavimlerini inkâra davet ederek onları da helake sürüklemişlerdi.³⁸⁵ En büyük nimet imandır. Çünkü o hiç son bulmayan ve insanı hem bu dünyada hem de ahirette rızıklandırmaya devam eden sonu gelmeyen bir nimettir. Bundan dolayı bu nimetin kıymetini bilmeyerek nankörlük etmek kişi için en büyük kınanma sebebidir.

Bu hususun daha çarpıcı bir ifade ile bir başka ayette şöyle zikredildiğini görmekteyiz:

الْأَنفُسَ قَاتِلُ مَا كَفَرَ ه

“Kahrolası (inkârcı) insan! Ne nankördür o!”³⁸⁶ Ayetteki “kutile” kelimesi tezimizin birinci bölümünde ele aldığımız üzere kınama ifade eden bir kavramdır. Burada “ona lanet edildi” anlamındadır. Ayette zikredilen insan ile kastedilen onun kâfir kişi olmasıdır.³⁸⁷

³⁸² Alak (96): 6.

³⁸³ İbrâhim (14): 28, 29; Ayette sözü edilen kişilerin kim olduğu hususunda Hz. Ali, Kureyşten iki günahkâr olan Muğira oğulları ile Ümeyye oğulları olduğunu, Katade ise Bedir günü öldürülen Ebu Cehil ve onun arkadaşları olduğunu rivayet etmektedir. Ayrıntılı okuma için bkz: İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, s. 2248; *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, s. 546-550.

³⁸⁴ *Câmiu'l-Beyân*, XIII, s. 667; *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIX, s. 125.

³⁸⁵ *Zâdü'l-Mesîr*, IV, s. 362.

³⁸⁶ Abese (80): 17.

³⁸⁷ el-A'meş, Mücahid'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Kur’ân-ı Kerîm’de: "Kahrolası o insan" buyruğun geçtiği her yerde kastedilen kâfirdir. ed-Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ayet Ebu Leheb'in oğlu Utbe hakkında inmiştir. O, önce iman etmişti, fakat "Andolsun yıldıza..."[en-Necm (53): 1] ayeti inince irtidat etti ve: "en-Necm" dışında Kur’ân'ın tümüne iman ettim, dedi. Şanı Yüce Allah da onun hakkında: "Kahrolası o insan" buyruğunu indirdi. Yani Kur’ân’ı inkâr ettiğinden dolayı Utbe'ye lanet edildi. Rasûlullah da ona beddua ederek: "Allah'ım, sen ona el-Ğadıra arslanını musallat et" dedi. Bundan

Yani iman nimetini terk etmesinden dolayı kişi zemmedilmiştir. Yine denilmiştir ki, Allah'ın kendisine ihsanının çokluğunu bilmesine rağmen Allah'ı inkâr etmeye, nimetlerine karşı nankörlük etmeye onu sevk eden nedir? Buradaki “ما”, “Ne” lafzının soru edatı olduğu söylenmiş ve bunun kınama ihtiva eden bir soru olmakla³⁸⁸ beraber, teaccüb anlamını ifade ettiği açıklamasına da yer verilmiştir.³⁸⁹ Allah'ın nimetini inkârdaki ifratından dolayı teaccüb söz konusudur, bundan dolayı sert bir üslup hakimdir.³⁹⁰ Nankörlüğün sadece iman bağlamında sınırlandırılmaması gerekir. İman etmiş olup da nankörlük eden birçok insanın olduğu unutulmamalıdır. Müminin nankörlüğü yukarıdaki ayette bahsi geçen kişinin durumu gibi değildir. O, Allah'ın bizatihi kendisini ve vahyini kabul etmektedir. Sadece Allah'ın nimetlerine karşı şükürsüz davranarak nankörlük etmiş olmaktadır.

Kur'ân'da birçok yerde ilâhi nimetler hatırlatılmaktadır. Bu hatırlatmanın yapıldığı yerlerden biri de Rahman Sûresi'dir. İnsanın yaratılışı, ona her şeyin öğretilmesi yine güneş, ay ve yeryüzünün bir hesapla yaratılmış olduğuna dair işaretlerle başlayan sûrenin sonuna kadar insan ve cin dâhil, varlıkların yaratılmasındaki hikmetler ve insanlara verilen nimetler ardı ardına sayılmakta ve “*Öyleyse Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?*” mealindeki ayet tüm sûre boyunca tekrarlanmaktadır. Böylece insanın vahyi inkârının ve yalanlamasının arka planında yer alan gayr-i ahlâkî nankörlük duygusuna vurgu yapılmaktadır.³⁹¹

İnsanın bu menfî özelliğine bir başka ayette şu şekilde değinilmiştir: “*Muhakkak insan Rabbine karşı çok nankördür.*”³⁹² İnsanların bazıları nimetin şükrünü eda etmez. Ya nimet vereni yok sayar ya da Rabbinin nimet verdiğini unuttur.³⁹³ Kendisine ulaşan

sonra hemen Şam'a bir ticaret maksadı ile çıkıp gitti. el-Ğadıra denilen yere varınca, Peygamber'in bedduasını hatırladı. Beraberindekilere eğer sağ olarak sabahı ederse bin dinar vermeyi vaadetti. Bunun üzerine onu arkadaşların ortasına aldılar, eşyalarını etrafında dizdiler. Onlar bu halde iken arslan geldi. Eşyalara yaklaşıncı atıldı ve hemen Utbe'nin üzerine çıktı, onu paramparça etti. Babası ise onun için ağlamış, ağıt yakmış ve şöyle demişti: Muhammed, her ne dediyse mutlaka oluyor. Bkz: *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XXII, s. 78; *el-Muharreru'l-Vecîz*, V, s. 438; Taberî'de Utbe b. Ebi Leheb ile ilgili zikredilen böyle bir rivayet yer almamaktadır.; İbn Cevzî eserinde ayetteki insandan maksadın kâfir olduğu ve bunun da kim olduğu ile ilgili 3 görüşe yer vermiştir: 1) Bütün kâfirlerdir diyen kişi Mücahid. 2) ed-Dahhak bu kişinin Ümeyye b. Halef olduğunu söylemektedir. 3) Mukatil de Utbe b. Ebi Leheb olduğunu söyler. Bkz: *Zâdü'l-Mesîr*, IX, s. 30.

³⁸⁸ Bu İbn Cevzî'nin Süddî'den aktardığı bir görüştür. Bkz: *Zâdü'l-Mesîr*, IX, s. 31.

³⁸⁹ *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XXII, s. 79.

³⁹⁰ *el-Keşşâf*, VI, s. 316.

³⁹¹ Talip Özdeş, “Ahlak Vahiy İlişkisi ve Kuran'da İman Amel Bütünlüğü”, *CÜİFD*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2006, s. 18, 19.

³⁹² Âdiyât (100): 6.

³⁹³ *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, s. 585.

nimetleri hatırına getirmez ya da çabuk unuttur da bunun yerine daima karşılaştığı musibetleri anarak şikâyetçi olur ve bu duruma itiraz edip durur.³⁹⁴

Ayette nankörlüğü ifade eden “kenud” kelimesi “anûd” vezninde “kefûr”, yani nimetleri çok inkâr eden demektir.³⁹⁵ İnsanın nankör oluşu şu nebevî haberle daha ayrıntılı olarak ortaya konulmuştur: İbn Cerir, Ebu Uname’den söyle bir hadis rivayet etmiştir: Rasûlullah: “Muhakkak insan Rabb'ine karşı çok nankördür.” dedi. “Yani öyle nankör ki, yalnız başına yer, kölesini döver ve vergisini vermez.”³⁹⁶

Allah’a şükür, saygıyla, nefsi o yola alıştırmak sureti ile nimet verenin nimet verdiğini itiraf ve tasdik etmek demek³⁹⁷ olduğu gibi, her nimet için ayrı bir şükür şekli de tanımlanabilir. Mesela verilen nimeti başkaları ile paylaşmak o rızık nimetinin şükrünü ifade ettiği gibi, âlim olan kişi için ilmini diğer insanlara öğretmesi de onun ilminin şükrünü yerine getirmeye imkân tanır. Bu sebeple hadiste ifade edildiği üzere kişinin yemeğini tek başına yemesi, başkalarını bu nimetten hiç istifade ettirtmemesi ve yine onu zengin kılan Rabbine şükretmek yerine bu iktidarı kendi nefsinden bilip, elinin altındaki kölesine zulmetmesi insanın ne derece nankör olduğunu göstermektedir. Hasan el-Basri, ayette geçen “kenûd” ifadesi için kişinin başına gelen musibetleri sayarak Rabbine levmeden ve O'nun nimetlerini ve verdiği rahatlıkları unutan olduğunu söylemekte ve bu kişinin durumunun aşağıda zikredeceğimiz ayetlerde açıklandığı gibi olduğunu haber vermektedir.³⁹⁸ “*İnsan ise; Rabb'i onu deneyip de kendisine ikramda bulunduğunda, ona bol bol nimetler verdiğinde, “Rabbim bana ikram etti” der. Ama onu deneyip rızıkını daraltınca da, “Rabbim beni aşağıladı” der.*”³⁹⁹ Hâlbuki dünyada insana verilen her nimet bir imtihan sebebidir. Bu imtihan insanların şükredip etmeyeceğinin ortaya çıkartılmasıdır. Aynı şekilde nimetlerin verilmeyişi de birer imtihan vesilesidir. Kulun bu yokluk durumuna sabredip etmeyeceği görülmek istenmiştir.

³⁹⁴ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini...*, IX, s. 380.

³⁹⁵ Ayrıca çok kötüleyen ve küfreden inkârcı manasına da geldiği söylenmiştir. Bir şey bitirmeyen verimsiz araziye ve kocasının haklarını ve iyiliklerini inkâr eden nankör kadına ve yemeğini misafirden sakınarak yalnız yiyen cimriye ve kazanmışa ücretini vermeyen kötüye ve mutlaka cimri ve pintiye ve inadına isyankâr ve günahkâra, kölesini, uşağını çok döven kimseye “kenud” denilir. Bkz: Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini...*, IX, s. 380; Zemahşerî’de “kenud”un nimetleri şiddetle inkâr etmek olduğunu söylemektedir. Bkz: *el-Keşşâf*, VI, s. 419, 420.

³⁹⁶ el-Buhârî, Edebü'l müfred: 68; *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, s. 586.

³⁹⁷ *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIX, s. 87.

³⁹⁸ *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXII, s. 67.

³⁹⁹ Fecr (89): 15, 16.

Her durumda Allah’a hamdetmek yani onu övgüyle, saygıyla zikretmek, onun takdirine razı olmak gerekir. Oysa ayette bahsedilen kişilerin tavırları bahsettiğimiz bu davranış şekline uygun düşmemekte hatta tam tersi, onlar, en ufak bir sıkıntıda Rablerini levmetmek gibi yakışıksız bir tutum sergilemektedirler. Onlar böyle davranmakla inkârcı olmuşlardır. Çünkü kâfirlerden başkası Allah’ın rahmetinden ümidini kesmez.⁴⁰⁰ Onlar ise nimetten mahrum bırakıldıkları dönemde yeise düşmüş kişilerdir.

İnsan şükretmekle nimetin yok olup gitmesi endişesinden kurtulur. Allah için harcadıkları ya da kaybettikleri şeylerin ardından hayıflanmaz, üzülmez. Çünkü bilir ki nimetleri veren her zaman vardır; yine vermeye güç yetirendir.

İnsanın şükür ve nankörlük arasında yapacağı tercih Kur’ân’da dikkatlere şöyle sunulmaktadır: *“Kim şükrederse ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse (bilsin ki) Rabbim her bakımdan sınırsız zengindir, cömerttir.”*⁴⁰¹ Şu dünya üzerinde var olmak bile başlı başına bir lütfken ve insan hayatı sayılamayacak kadar fazla nimetlerle kuşatılmışken, nankörlük etmek kişiye değer kaybettirmekten ve nimetlerin elinden alınmasından başka bir fayda sağlamaz.

3.2.5. Alay Etmesi Sebebiyle Kınanan İnsan

Alay etmek,⁴⁰² gizlice dalga geçmek anlamlarına gelen “istihzâ” kelimesinin kökü “hüzü” veya “hüzüv”dür.⁴⁰³ İstihza, gizli bir şekilde (üstü kapalı olarak) mizah yapmak, şaka yapmak, küçümsemek, eğlenmek⁴⁰⁴ gibi anlamlara gelmektedir. İstihza ile aynı manayı ihtiva eden, alay etmek, eğlenmek, başkalarını küçük görmek, hiçe saymak, hakaret etmek⁴⁰⁵ anlamlarına gelen “suhriyye” kelimesinin de kullanıldığını görmekteyiz.

Bir kişinin herhangi bir halini hafife alarak onu gülünç konuma düşürmek, yine bir başkasının hoşla gitmeyen bir durumunu dokunaklı kelimelerle çoğu tersini kasten övücü sözlerle kınama şeklinde eğlenmek⁴⁰⁶ anlamına gelen istihzâ Allah’ın yasakladığı bir davranış şeklidir: *“Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler...”*⁴⁰⁷ Ayet hiç kimsenin bir başkasını küçük görme ve hangi

⁴⁰⁰ Yûsuf (12):87.

⁴⁰¹ Neml (27): 40.

⁴⁰² es-Sihâh, I, s. 70.

⁴⁰³ Lisânu'l-Arab, IV, s. 4126; el-Müfredât, s. 741.

⁴⁰⁴ el-Müfredât, s. 741.

⁴⁰⁵ el-Müfredât, s. 402.

⁴⁰⁶ Pars Tuğlacı, Okyanus Türkçe..., I, s. 63.

⁴⁰⁷ Hucurât (49): 11.

sebeple olursa onu alaya alma hakkının olmadığını hatırlatmaktadır. Allah katında kimin daha değerli bir kul olduğunu bilme şansımız yoktur. Alaya alınan kişi ilâhi rızaya muhatap biri de olabilir, bu durumda ise alay eden kişi Hakk katında istihzâya müstahak duruma düşmüş olur.

Alay fiilinde, alaya alınan kişiyi küçümseme, hakaret etme, şahsiyetini zedeleme durumu mevcuttur. Bu ise o kişinin kalbinin kırılmasına ve üzülmesine sebep olur. Oysa kalp, nazargah-ı İlâhi olarak kabul edile gelmiştir. Yüce Yaratıcı'nın değer verdiği böyle hassas bir yapıyı kırmak, ona zarar vermek kabul edilemez bir davranıştır. Bu sebeple hiç kimsenin şahsını, hafife alma salahiyetine sahip değiliz. İnsana yakışan inancı, fikriyatı, değerleri, tutum ve davranışları ne olursa olsun her bireye saygı göstermesidir.

İnsanı alaycı davranışlara yönelten bazı etkenler vardır. Bunların başında da kibir, gurur, kendini üstün görme, gaflet hali gelmektedir. Bazı kişiler kendini toplum içinde üstün bir mevkiye konumlandığında diğer insanları aşağı görür ve onlarla alay etmeye kalkışır. Sahip olduğu zenginliğin, makam ve mevkinin, kendisine diğer insanları hakir görme hakkı verdiği inandır. Oysa böyle bir kişi en büyük zenginlik ve kişiye gerçek değeri bulduran ahlak güzelliğinden yoksun demektir.

Bazen de kişinin alaycı tutumunun altında yatan sebep, elde edemediği şeyleri bir başkasında gördüğündeki gösterdiği kıskançlık duygusudur. Alay konusu ettiği kişinin sahip olduğu herhangi bir nimete kendisi ulaşamamışsa kıskançlık ve hased duygusunun önüne geçemeyerek o kişiyi diline dolar ve onu diğer insanlar nezdinde küçük düşürmeye çalışır.

İstihzâ kimi zaman sözle, bazen kaş göz işareti gibi hareketlerle ve bazen de yazı, şiir, taklit gibi ifade tarzlarıyla yapılmaktadır. İstihzânın kişinin şahsına yönelik olabileceği gibi düşünce, inanç, yaşama tarzı vb. konuları da hedef alabileceği ifade edilmiştir.⁴⁰⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de istihzâ kelimesinin geçtiği ayetlere dikkat edildiğinde genellikle inanmayan insanların, peygamberle, Allah'ın ayetleri ve inanan insanlarla alay ettiklerinden bahsedilir. İnsanın can, mal ve şahsiyet hakkı korunmuştur. İnsan şahsiyetini zedeleyecek hiç bir davranış mazur görülemez. İnsan bu kadar değerli iken, onu yaratan Allah'ın ve ilâhi mesajının alaya alınması daha büyük bir suçtur ve en ağır zemmi gerektirmektedir. Onların bu hususta nasıl haddi aştıkları şu ayette çarpıcı bir üslupla ifade

⁴⁰⁸ Mustafa Çağrı, "İstihzâ" *DİA*, TDV, İstanbul 2001, XXIII, s. 247.

edilmektedir: “Şayet kendilerine (niçin alay ettiklerini) sorsan, “Biz sadece lâfa dalmıştık ve aramızda eğleniyorduk”, derler. De ki: “Allah’la, O’nun ayetleriyle ve peygamberiyle mi eğleniyordunuz?”⁴⁰⁹ Aslında Allah ile istihzâ etmek mümkün değildir. Bir görüşe göre buradaki istihzâ etmekten maksat Allah’ın hükümleri ile istihzâ etmektir.⁴¹⁰ İlâhi mesajın ortaya koyduğu ilkeleri, hükümleri, emir ve yasakları beğenmemek, onları ciddiye almamak ve bundan dolayı onlarla alay etmek olarak anlaşılmalıdır. Ayetteki istihzâ ile kastedilenin ne olduğuna dair bir diğer görüş ise Allah’ın zikri ile alay etmektir. Her nasıl mümin Allah’ın isimlerine saygı gösteriyorsa, kâfir de onları hafif alıp alay konusu etmektedir. Bir üçüncü tevil olarak münafık olanların "Muhammed Şam kalelerini ve köşklerini nasıl ele geçirecek?" dediklerinde, bazı müslümanların: "Bu işte Allah ona yardım eder ve size karşı onu destekler" demelerini, münafıkların Allah’ın kudretini zedeleyecek bir tarzda dillerine dolayarak söylemiş olmalarının da buradaki istihzâyı ifade ettiği düşünülebilir. Bütün bu açıklamalar münafıkların, o sözü istihzâ amaçlı söylediklerine işaret etmektedir.⁴¹¹

Katade, Tebük Gazvesi’nde bir münafığın Hz. Peygamber ve müslüman ordusuyla alay etmesi sonucu bu ayetin indiğini belirtmiştir. Rivayete göre Hz. Peygamber Tebük Gazvesinde iken önünde bir grup münafık yürümekte ve içlerinden birisi: “Bu adam Şam’ın kalelerini ve saraylarını fethedeceğini sanıyor, heyhat ki heyhat!" demektedir. Allah, Resûlü’nü o kişinin bu sözünden haberdar edince Hz. Peygamber yanındakilere “binitleriniz üzerinde durun." diyerek o münafıklara gelmiş ve: "Şöyle şöyle söylediniz değil mi?" demiş. Onlar da "Ey Allah’ın elçisi, biz konuşmaya dalmış eğleniyorduk." demelerinden sonra bu ayet inmiştir.⁴¹²

⁴⁰⁹ Tevbe (9): 65.

⁴¹⁰ *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVI, s. 125, 126.

⁴¹¹ *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVI, s. 125, 126.

⁴¹² *ed-Durru'l-Mensûr*, VII, s. 426, 427; *Câmiu'l-Beyân*, XI, s. 544; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, IV, s. 172; *Zâdü'l-Mesîr*, III, s. 465; *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVI, s. 125; Yine bu ayetle ilgili olarak İbn Abbâs’tan rivayetle Ebu Salih olayı bize şöyle haber vermektedir: “Hz. Peygamber Tebük’ten dönüş yolunda iken el-Cedd b. Kays, Vedî’a b. Hizam ve el-Cüheyri b. Humeyr, Rasûl-i Ekrem’in önünde yürüyor ve aralarında konuşuyorlarmış. Bunlardan ikisi Hz. Peygamber ile alay etmeye, üçüncüleri de bir şey dememekle birlikte o ikisinin söylediklerine gülmeye başlamış. Cebrail gelerek Hz. Peygamber’e, onların kendisiyle alay edip güldüklerini haber vermiş ve bunun üzerine Hz. Peygamber Ammâr b. Yâsir’e: "Git, şunlara neden güldüklerini sor ve ‘Allah sizi yaktı’ de." diye söylemiş. Ammâr yanlarına gelip neye güldüklerini sorunca ve "Allah sizi yaktı." deyince haklarında bir ayet indiğini anlayarak özür dilemek üzere Hz. Peygamber’e gelen bu münafıklardan Cüheyri: "Vallahi ben bir şey söylemedim, sadece söylediklerine şaşarak güldüm." demiş ki ayet-i kerimede "Boşuna özür dilemeyin! Çünkü siz, (sözde) iman ettikten sonra küfrünüzü açığa vurdunuz." ile Cedd b. Kays ve Vedî’a; "İçinizden bir topluluğu affetsek bile" ile Cüheyri; "Mücrimler oldukları için bir topluluğa da azâb ederiz." ifadesiyle de yine Cedd ve Vedî’a kastedilmiştir. Bu rivayet için bkz: *Zâdü'l-Mesîr*, III, s. 464.

Allah bir sonraki ayette⁴¹³ ortaya koyduğu hükmüyle, bu tür bir istihzâ için hiçbir mazereti, özrü kabul etmediğini bildirmekte ve ne derece çirkin bir davranışta bulunulduğunu muhatabının yüzüne vurmaktadır. Bu da o kişiyi zemmetmenin bir çeşit ifadesi olmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken diğer bir husus, bizzat alay eden kişi olmaktan sakınmakla birlikte başka birinin alayını da onaylamamak ve eğlenmemek gerektiğidir.

Tarih boyunca insanlar benzer tutum ve davranışlar ortaya koymuştur. İman noktasında inkâra düşme hususunda da bu durum değişmemiştir: “*Ne zaman Rablerinden kendilerine yeni bir uyarıcı, hatırlatıcı (mesaj) gelse, onu ancak alaya alarak dinliyorlar*”⁴¹⁴ Ayet kâfirler için zemm ifade etmekle birlikte başka kişileri de benzer davranışı yapmaktan uzak tutmak içindir. İnsanın duyduğu bir şeyden istifade etmesi ancak kalbin de eylemini gerekli kılan tefekkür ve düşünce ile olmaktadır. Allah bu kişileri kınadığını “kalpleri oyuna dalarak” ifadesiyle de tekid etmektedir⁴¹⁵ Oysa ayette sözü edilen kişilerin en çok istifade edecekleri ayetler karşısında gayri ciddi, aklî ve kalbî melekelerini devre dışı bırakarak tavır takınmaları insanın diğer mahlûkattan üstün olarak yaratılmış olmasına uygun düşmeyen bir davranış olmaktadır.

Kendilerine gönderilen peygamberler ile alay eden kişilerin ne şekilde kınandığını şu ayet daha net bir şekilde göstermektedir: “*Yazıklar olsun o kullara ki, kendilerine gelen her resul ile mutlaka alay ederlerdi.*”⁴¹⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de bu hususu bildiren ayetler birçok yerde zikredilmiştir.⁴¹⁷ Aynı şekilde Hz. Peygamber hakkında da “*Allah, bir beşeri mi peygamber olarak gönderdi?*”⁴¹⁸ “*Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, çarşıda pazarda dolaşır. Ona bir melek indirilseydi de, bu onunla beraber bir uyarıcı olsaydı ya!*”⁴¹⁹, “*Allah’ın peygamber olarak gönderdiği adam bu mu?*”⁴²⁰ diyerek alay ettikleri bilinmektedir.

⁴¹³ Tevbe (9): 66: “*Boşuna özür dilemeyin! Çünkü siz, (sözde) iman ettikten sonra küfrünüzü açığa vurdunuz. İçinizden (tövbe eden) bir zümreyi affetsek bile, suçlarında ısrar etmeleri sebebiyle, diğer bir zümreye azap edeceğiz.*”

⁴¹⁴ Enbiyâ (21): 2.

⁴¹⁵ Mefâtihu'l-Ğayb, XXII, s. 141.

⁴¹⁶ Yâsîn (36): 30.

⁴¹⁷ Ra’d (13): 32: “*Andolsun, senden önce de nice peygamberler alaya alındı da ben inkâr edenlere bir süre (mühlet) verdim, sonra da onları yakalayiverdim. Benim cezalandırmam nasılmış!*”; Enbiyâ (21): 41: “*Andolsun, senden önce de birçok peygamberle alay edildi de içlerinden alay edenleri, o alaya aldıkları şey kuşatıverdi.*”; En’âm (6):10: “*(Ey Muhammed!) Andolsun, senden önce de birçok peygamber alaya alınmıştı da onlarla alay edenleri, alay ettikleri şey kuşatıp mahvetmişti.*”

⁴¹⁸ İsrâ (17): 94.

⁴¹⁹ Furkân (25): 7.

⁴²⁰ Furkân (25): 41.

Onların gerçekliğine inanmadıkları birtakım şeyleri alay yollu isteyip durarak bu çirkin tavırlarını devam ettirdiklerini görmekteyiz: “*Müşrikler (alay ederek) şöyle dediler: “Ey Rabbimiz! Hesap gününden önce payımızı hemen ver!”*”⁴²¹ Abdullah b. Abbas, Mücahid ve Katade'den nakledilen görüşe göre, burada, kâfirlerin, acele olarak verilmesini istedikleri paylarından maksat, Hz. Peygamber'in kendilerine geleceğini bildirdiği ilâhi azaptır. Kâfirler ilâhi azabın derhal gelmesini isteyerek onunla alay etmişlerdir.⁴²² Kendilerine vermesini istedikleri payın ne olduğu ile ilgili olarak bir diğer görüş amel defterleridir. Kur'ân-ı Kerîm, amel defterlerinin sağ ve soldan verilmesinin, insanların cennetlik veya cehennemlik olacaklarını gösterdiğini zikretmiştir.⁴²³ İşte bu sebeple kâfirler de Kur'ân'la alay ederek Allah'tan amel defterlerinden olan paylarının biran önce kendilerine verilmesini, böylece kendi durumlarını bilirlerse doğru yolu tutacaklarını alaylı bir üslupla söylemek istemişlerdir.⁴²⁴ Yine benzer bir görüş olarak Süddî, onların bu sözleriyle Cennetteki yerlerini görmek istediklerini söylemektedir. Bütün bu sözlerin hepsi onların bu hususu hafife aldıklarını ve alay ettiklerini göstermektedir.⁴²⁵ Onların bu istekleri ve verdikleri sözler hiçbir gerçeklik ifade etmemektedir. Bu kişilerin meseleyi çok hafife aldıklarından ötürü alay etmekten hiç çekinmediklerini görmekteyiz.

Kâfirler üç konuda şüpheye düşmüş ve şaşkınlık göstermişlerdir. Birincisi ulûhiyet ile ilgili olandır. Onlar “ilahlarımızı tek bir ilah mı yaptın” diyorlardı. İkincisi nübüvvet hususunda idi. Onlar kendi içlerinden birinin peygamber olarak gönderilmesine şaşkınlık göstermişlerdir. Üçüncüsü ise, ahiret ile ilgili olandır ki onlar bu hususta da kendilerine vaat edilen hesabın biran önce gösterilmesini arzuluyorlardı. Ve nihayetinde onlar bu sözleriyle tekrar diriltileceklerini inkâr ediyorlardı. Hz. Peygamber müminlere, cennetin vaadedildiğinden bahsedince, kâfirler alay ederek, "bizim, cennetten olan hissemizi peşin ver!" veya "bize amel defterimizi hemencecik ver de bir bakalım!" demişlerdi.⁴²⁶ Oysaki Allah kendisinden asla şüphe duyulmayacak bir kitap⁴²⁷ indirmiştir. Müşriklerin şaşkınlık göstererek alaya almaya kalkıştıkları her bir mesele de Kur'ân-ı Kerîm'de izah

⁴²¹ Sâd (38): 16.

⁴²² *Câmiu'l-Beyân*, XX, s. 37, 38; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, s. 56.

⁴²³ Bkz: Hâkka (69): 19-22, 25-31.

⁴²⁴ *Câmiu'l-Beyân*, XX, s. 39.

⁴²⁵ *el-Bahru'l-Muhîd*, VII, s. 373.

⁴²⁶ *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVI, s. 183.

⁴²⁷ Bakara (2): 2.

edilmektedir. Ama onlar yukarıda da ifade ettiğimiz üzere her gelen mesajı alaya alarak dinledikleri için⁴²⁸ gerçeği idrak etmekten mahrum kalmışlardır.

İnkârcıların hayret ederek alaya aldıkları şeyler tabiki de yukarıda yer verdiğimiz üç konuyla sınırlı kalmamaktadır. Onların alay konusu yaptıkları bir diğer mevzu da iman eden insanların sosyal konumlarıdır. Hele de inkâra dayanarak hayatlarını devam ettiren bu kişiler, toplumda önemli bir statüye sahip ve de zenginlikleri ile tanınıyorlarsa işte o zaman iman edenlerin fakir ve güçsüz olanlarını hakir görmek, onlarla dalga geçmek ve bu sayede kendilerini eğlendirmek için hiçbir fırsatı kaçırmak istememişlerdir. Bu durum günümüzde de sosyal gerçeklik olarak hala devam etmektedir. İnancı ve dinî değerleri sebebiyle alaya alınan insanlar, benzer söz, ima gibi davranışlara muhatap olmaktadır.

Hız. Peygamber döneminde gönlünden bir bağış yapmak isteği uyanıp da sadaka veren kişilerin bu davranışlarının sebebinin gösteriş olduğunu söyleyen, öte taraftan imkânı az olup da güç yetirebildiği kadar infakta bulunan kişilerin bu halini çekiştirip onlarla alay edenlerin durumu Kur’ân-ı Kerîm’de anlatılmakta, bu kişiler zemmedilmekte ve işin aslı şöylece bildirilmektedir: “...Allah asıl onları maskaraya çevirmiştir. Onlar için elem dolu bir azap vardır.”⁴²⁹ Aynı şekilde bizler de çevremize baktığımızda dini hassasiyetten uzak olan birtakım kişilerin, dinini güç yetirebildiği kadarıyla yaşamaya çalışan insanlara saygı duymak yerine onlarla istihzâ ettiklerini görebiliriz.

Sadece müminlerin davranışlarıyla da değil aynı zamanda onların değerleri ve dinin incelikleriyle de alay etmekten çekinilmemiştir. Mesela Yahudilerden ve Hristiyanlardan⁴³⁰ inkâr eden bir grup kişinin ve müşriklerin, müminlerin namaza çağırıldığı vakit onu alaya alıp eğlence yerine koydukları vaki olan bir durumdur.⁴³¹ Bu yanılgıya düşmelerinin sebebi olarak akıl erdiremeyenleri gösterilmekte ve aklını kullanmaması ve bu da yetmezmiş gibi dalga geçmeleri ilâhi zemme konu olmaktadır. Onların bu şekilde eğlenmeleri ve alay etmeleri akılsız ve cahil insanlardan beklenecek olan davranış şeklidir.⁴³² Nitekim istihzânın cahilce bir davranış şeklini olduğunu Kur’ân-ı Kerîm’de nebevî bir ifadeyle de öğrenmekteyiz. Hız. Musa (a.s), kendisine öldürülen bir insanın katilini soran İsrâiloğullarına, kendisine ulaşan vahyi bildirdiğinde “bizimle alay

⁴²⁸ Enbiyâ (21): 2.

⁴²⁹ Tevbe (9): 79.

⁴³⁰ Süddî alay edenler için Medineli Hristiyanlardan bazı adamlar olduğunu söylemektedir. Bkz: *el-Muharreru'l-Vecîz*, II, s. 210; *Mefâtihu'l-Ğayb*, XII, s. 35.

⁴³¹ Mâide (5): 58; Daha geniş okuma için bkz: *Câmiu'l-Beyân*, VIII, s. 536; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, III, s. 140; *Cevâhiru'l-Hisân*, III, s. 396; *Mefâtihu'l-Ğayb*, XII, s. 35, 36.

⁴³² *el-Keşşâf*, II, s. 258.

mı ediyorsun?” tepkisiyle karşılaşmış ve onlara cevap olarak “cahillere gibi olmaktan Allah’a sığınırım” demişti.⁴³³ Hz. Musa (a.s)’nın verdiği bu cevabın zımnında, istihzâ ve alayın, inanan insana yakışmayan bir davranış olduğu görülmektedir. İstihzâ ve alayın daha önce de belirttiğimiz gibi ancak cahillere yakışan gayr-i ahlâkî bir tavır olduğu ifade edilmiştir.⁴³⁴ Bu sebeple toplumda huzurun temellerini sarsan, insanlar arasına ayrılık tohumları saçan, kişiye kul hakkı günahını yükleyen böyle çirkin bir davranış şiddetle kınanmakta ve böylece insanlara bu tür davranışlardan uzak durmaları ihtar edilmektedir.

3.3. DEĞERLENDİRME

Araştırmamızın bir önceki bölümünde bazı iman esasları cihetiyle insanın ilâhi değerlendirilişine yer vermiştik. Çalışmamızın bu son bölümünde ise insanın iç dünyasında yer bulan imani değerlerin, dış dünyadaki yansımaları olan amelî ve ahlâkî durumlardan hareketle bunların insan için kınanma sebebi olanlarına yer verdik. İlâhi emir niteliğindeki olumlu fillerin terk edilmesi ve nehiy niteliğindeki olumsuz tutumların fiiliyata dönüştürülmesi, Kur’ân-ı Kerîm’de bizlere çirkin durumlar olarak bildirilmekte ve bu durumların müdâhili olan insanlardan da kınanarak bahsedildiği görülmektedir.

İnsan yaptıklarından sorumlu olduğu gibi yapmaktan geri durduğu ve terk ettiklerinden de bir o kadar sorumludur. Bu sorumluluğu yerine getirmeyen insan için daha dünyadayken bir cezalandırma söz konusu olmaktadır. Bu da, insanın çirkin hallerinden ötürü Allah’ın kendisini kınaması ile gerçekleşmektedir.

Biz araştırmamızın bu bölümünü iki ana başlık altında inceledik. Birinci kısımda insanın amelî bakımından kınandığı durumları işledik. İlk olarak da aklını kullanmaması sebebiyle kınanan insanın durumuna yer verdik. İnsan hayatındaki birçok menfî tutum ve davranışın temelindeki en önemli sebebin, aklî yetilerin işlevsiz bırakılması olduğunu fark ettik. Aklını kullanmayan insan, varlığın hakikatini ve kendi varoluş hikmetini anlamaktan uzak olduğu gibi, bu durum, insan hayatında önemli bir yer teşkil etmesi gereken ibadet mefhumunu da hafife aldırılmaktadır. Bir başka husus, iyiliğin insanlar arasında yayılması, kötülüklerinde toplum hayatında kendine yer bulamaması için hiçbir gayret göstermeyen kişinin Allah’ın kınadığı insanlardan olduğu gerçeğidir. Yine her türlü hayra engel olan, gerçekliğini bildiği ve insanın faydasına olan meselelerde susmayı tercih etmekle birlikte,

⁴³³ Bakara (2): 67.

⁴³⁴ Mustafa Çağrı, “İstihzâ”, XXIII, s. 247, 248.

içindeki nifak duygusundan hareketle hiçbir gerçekliği olmayan haberlerin ardına düşerek, masum insanlara iftira suçu yükleyenler de Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın kınadığı insanlar sınıfına girmektedir.

Bu bölümdeki ikinci ana başlığımız altında ise tartışmacı ve alaycı kişiliği, cimrilik duygusu, kibir ve nankörlük özellikleri ile kınanmakta olan insanın durumuna yer verdik. Hiçbir ilmi dayanağı olmamasına rağmen, kendisini muhatabından üstün görmek gibi bir hataya düşerek tartışmaya kalkışan insanın bu haliyle, zemmedilmekten kurtulamadığını tespit ettik. Yersiz büyüklük duygusunun insanda aşırı bir kibir haline dönüştüğünü ve bunun da Allah'ın yermekte olduğu gayr-i ahlâkî özelliklerden biri olduğunu gördük. Bu konuda bir başka örnek ise insanın sahip olduklarını başkalarıyla paylaşmama ve kendinde olan hiçbir şeyi verememe duygusunun en ileri boyutunu ifade eden cimrilik halidir. Cimri insanın durumundan ilâhi ifadelerde açık bir şekilde yergi ile bahsedilirken, nankör kişinin durumunun da bundan çok farklı olmadığını tespit ettik. Son olarak ilâhi, nebevî ve şahsi her türlü değeri kendine alay konusu yapan insanın bu mezmum ahlâki durumunu da ilgili ayet ve hadislerle müracaat ederek ortaya koyduk ve çalışmamızı tamamladık.

SONUÇ

Yüce Allah'ın yarattıkları arasında en değerli varlık insandır. Onu diğer varlıklardan ayrıcalıklı ve üstün kılan en önemli husus İlâhi İrade'nin kendisine bahsettiği değerdir. Bu değer ilâhi hitaba muhatap kılınmayla zirveye çıkmıştır.

Yüce Yaratıcı muhatabını çok iyi tanımakta ve tanıtmaktadır. Öncelikle birçok ayette insanın yaratılış safhasına dikkat çeken Allah, onun fitrî duygu ve düşüncelerini de ilâhi beyanında zikretmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm her ne kadar belli bir dönemde gelmiş olsa da, onun bildirileri her dönem için gerçekliğini devam ettirmektedir. Bu da bizlere insanın benzer özellikleri hâiz olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte en değişken karaktere sahip olan da yine odur. Bu değişim müspet ve menfî tercihler arasında meydana gelmektedir. Kendisine akıl, irade ve nefis verilmiş olan insan, kimi zaman arzularına iltifat etmekte ve menfî davranışların fâili olmakta; bazen de aklî kuvvelerini etkin kılarak iradesini ortaya koymakta ve müspet davranışlarda bulunmaktadır. Çift kutuplu olan insan bu tercihleriyle bazen medhe mazhar olurken kimi zaman da ilâhi zemmin merkezinde kalmaktadır.

Biz de “Kur'ân-ı Kerîm'de Kınanan İnsan” başlıklı tezimizde ilâhi zemmin hedefindeki insanın durumunu inceledik. Yüce Allah'ın kınamakta olduğu insanın durumunu bildiren ayetlerde, çoğunlukla yer bulmuş olan kavramların zemm, veyl, levh, la'ane, kella, kutile, kefa, bi'se olduklarını gördük. Böyle geniş bir konuyu ihtiva eden ayetlerin, sadece bu kelimelerin yer aldığı ayetler olmadığını fark ettik ve zemm anlamı yüklü başka ayetlerin de aynı hususa vurgu yaptığını tespit ettik.

Çalışmamızın ikinci bölümünde insanın inancı bağlamında değerlendirilişine yer verdik. İnsan kendisini yaratmış olana inanmak ve O'na itaat etmekle gerçek değeri bulmaktadır. İnsanın sadece, Allah'ın var olduğu inancına sahip olmasının yeterli olmadığını, bu inancı şekillendirecek olan vahyî bildirilere inanmanın ve batıl tasavvurları terk etmenin gerekliliğini anlatmaya çalıştık. Nitekim ikinci bölümde öncelikle, Kur'ân-ı Kerîm'in ilk muhataplarının da Allah'a inandıklarını ancak bu inancın tevhid esaslarıyla bağdaşmadığını, bu sebeple, Yüce Allah'ın böyle bir inanç şeklini kerih gördüğünü ve ulûhiyete dair sapkın iddiaları şiddetle kınadığı sonucuna vardık.

Ayrıca nübüvveti alay konusu yapan, nebevî şahsiyeti karalama kampanyaları başlatan ve olur olmaz isteklerde bulunan, vahyi inkâr eden ve Allah'ın ayetlerini tahrif eden tüm insanların İlâhi İrade tarafından çok şiddetli bir şekilde kınandığını tespit ettik.

İman dediğimiz hususun birbiriyle ilişkili olan birçok boyutu mevcuttur. Bunların birbirleriyle uyumu ve her birinin sağlam ve doğru bilgilere dayanması gerçek bir imanın temelini oluşturmaktadır. Doğru inanç doğru davranışların da tetikleyicisidir. Çünkü inançları doğrultusunda hareket etmek insanın doğal bir halidir. Şu bir gerçektir ki, müspet ve menfî ahlâkî tutum ve davranışların iman niteliğiyle ilgisi vardır. İnancı doğru şekillenmiş insanların fiilleri de müspet bir şekilde devam etmektedir. Bu sebeple insanı imanı cihetiyle ele alışımızın hemen ardından son bölümde, bu imanın tezahürü olan insan davranışlarına yer verdik. Bu davranışlardan da Hakk katında kınanma sebebi olarak görülenler üzerinde durduk. Ameli ve ahlâkî cihetiyle yerilmekte olan bu mezmum davranışların sebeplerine indiğimizde kimi zaman inanç sapmalarının olduğunu, bazen de daha farklı sâikler olduğunu müşahade ettik. Nefsin arzularına meyletmek, hevâ, gurur, kibir ve alay gibi faktörler sözünü ettiğimiz bu sâiklerin bazılarıdır.

İnsanın ameli cihetiyle kınandığı hususlara baktığımızda ibadeti ciddiye almayışını, hatta bu ciddiyetsizliğini alay etmeye kadar götürdüğünü görmekteyiz. İnsanın dünyaya aşırı iltifatının ona ahiret yurdunu geri plana attırdığı, bunun da beraberinde başka mezmum davranışlara kapı araladığı görülmekte ve bu da ilâhi zemmin konusu olmaktadır. Dünyanın geçici menfaatlerini önceleyen insanın ilâhi emirleri dikkate almadığını, örneğin cihad ile ilgili emirlerin kendisine bildirildiği insanların, bu emri yerine getirmemek için türlü türlü bahaneler ileri sürdüklerini ve sonuç olarak bu yüce vazifeyi terk edişlerinde dünyevi tutkularının etkin olduğunu zikredebiliriz. Kur'ân ayetlerine baktığımızda böyle bir davranış şeklinin en ağır bir üslupla yerilmekte olduğunu görmekteyiz. İnsanın menfî duyguları onu müspet davranışlardan, doğru düşünce ve söylemlerden alıkoymakta; iftira suçunu işleyebilecek bir raddeye dahi getirmektedir. Bütün bunlar insana bahşedilmiş olan aklını, yaratılış gayesine uygun kullanmayışı sebebiyle meydana gelmektedir. Yüce Allah tüm bu durumlardan dolayı kulunu yermektedir.

Ahlâkî bakımdan kınanma sebebi olan durumları incelediğimiz kısımda ise bunların insandaki cimrlik, alay, kibir, nankörlük özellikleri olduğunu gördük. İnsanlar tüm bu kötü davranışlarından ötürü ayıplanmakta ve eleştirilmektedirler. Bu tür davranışlar toplumun ekserisi tarafından da kabul görmemektedir. Ancak biz çalışmamızda insan-insan ya da

insan-toplum ilişkisi bağlamında bir değerlendirmeye yer vermek yerine bu durumu ilâhi boyutunu esas alarak işledik. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere insan övgüye ve yergiye muhatap kılınabilecek eğilimlere sahiptir. Bu özelliklerini ve yetilerini müspet olana meylettiremeyişi kınanma sebebi olmaktadır. Çünkü insanın fitratı iyiliğe programlanmıştır. Bu programı çalıştırmasına yardımcı olacak ilâhi müdahale gerçekleşmiş ve vahyî bildiriler insana ulaşmışken, kişinin çirkin tutum ve davranışları şiddetle zemmedilmiştir. Bu ve benzeri davranışlar ortak vasıflara sahip insanların hayatlarında yer bulduğu sürece Yüce Allah'ın bu insanlar hakkındaki kınama ifadeleri de süreklilik gösterecektir.

KAYNAKÇA

- Abdülbâki, Muhammed Fuâd (ö: 1388/1963). *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dârü'l-Hadis, Kahire 1996, 1. Baskı.
- Abdülbâki, Muhammed Fuâd. *Konularına Göre Kur'an-ı Kerim*, (çev. Bekir Karlığa), Şamil Yayınevi, İstanbul 2008.
- Adler, Alfred. *İnsanı Tanıma Sanatı*, (çev. Kâmuran Şipal), Say Yayınları, İstanbul 2001.
- Ahmed b. Hanbel (ö: 241/855). *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Aktaş, Faruk. *Kur'an'da Cehalet Kavramı*, Ekin Yayınları, İstanbul 2001.
- Aykan, Recep. *Kelime ve Konularına Göre Alfabetik Kur'an Fihristi*, Pınar Yayınları, İstanbul 2010.
- Algül, Hüseyin. *İslâm Tarihi*, Gonca Yayınevi, İstanbul 1986.
- Alper, Hülya. *Bir Kelam Problemi Olarak İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002.
- Amulî, Cevadî. *Celal ve Cemal Aynasında Kadın*, (çev. Ejder Okumuş), İnsan Yayınları, İstanbul 2005.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni ufuklar neşriyat, İstanbul 1988.
- Ateş, Süleyman. *Kur'an Ansiklopedisi*, Kuba Yayınları, İstanbul.
- Atik, M. Kemal. "Zikir", *İslâmi Kavramlar*, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 746.

Bayatlı, Münir Hasan. *Kur'an'da Savaş Olgusu*, Araştırma Yayınları, Ankara 2009.

Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud (ö: 516/ 1112). *Maâlimu't-Tenzîl fi't-Tefsîr ve't-Te'vil*, (thk. Muhammed Abdullah Nemr), Dârü't-Tayyibe, Riyad 1993.

Bilgin, Abdulcelil. *Kur'an'daki Deyimler ve Zemahşeri'nin Keşşaf'ı*” Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2008.

Bilgiz, Musa. “Kur'an'da Zikir Kavramının Anlam Alanı” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25, Erzurum 2006, s. 211.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö: 256/869). *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Buladı, Kerim. *Kur'an'da Nankörlük Kavramı*, Pınar yayınları, İstanbul 2001.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyan Tefsiri*, (çev. Ömer Faruk Hilmi), Osmanlı Yayınevi, İstanbul.

Canan, Mehmet Zeki. *İslâm Tarihi I Cahiliye Devri Siyer-i Nebi Halifeler Devri*, Yelken Matbaacılık, İstanbul 1977.

Canbulat, Mehmet. “Akıl”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 15.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad (ö: 393/1003). *es-Sihâh, Tâcül-Lüğa ve Sihâhü'l-Arabiyye*, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1990.

Çağatay, Neşet. *Başlangıçtan Abbasilere Kadar (Dini-İçtimai-İktisadi-Siyasi Açından) İslâm Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993.

Çağrı, Mustafa. “Kibir”, *DİA*, TDV, Ankara 2002, XXV, s. 562.

Çağrı, Mustafa. “İstihzâ” *DİA*, TDV, İstanbul 2001, XXIII, s. 247.

Çağrı, Mustafa. “İftira” *DİA*, TDV, İstanbul 2000, XXI, s. 522.

Çelebi, İlyas. *İslâm'ın İnanç Esasları*, İsam Yayınları, İstanbul 2009.

Çelikkol, Yaşar. *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003.

Coşkun, İbrahim. *İslâm Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Tekin Kitabevi, Konya t.y.

Demirci, Muhsin. *Nas-Olgı İlişkisi Bağlamında Kur'an'da Sosyal Gerçeklik*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008.

Derveze, Muhammed İzzet (ö: 1404/1984). *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 2000.

Derveze, Muhammed İzzet. *Allah Yolunda Cihad*, (çev. Ali Aslan), Bahar Yayınevi, İstanbul 1998.

Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yayınları, Ankara 2001.

Ebü Dâvud, Süleyman b. Eş'âs b. İshak el-Ezdi es-Sicistânî (ö: 275/889). *Sünenü Ebi Dâvud*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Ebu Hayyân, Muhammed İbn Yûsuf (ö: 745/1344). *el-Bahru'l-Muhîr fi't-Tefsîr*, (thk. Doktor Zekerîya Abdul Mecid el-Nuni), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1993.

Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî (ö: 982/1574). *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut 1994.

Eren, A. Cüneyt. *Kur'an-ı Kerim'in Anlaşılmasında Yeni Bir Yaklaşım: Konulu Tefsir*

Metodu, Nil Yayınları, İzmir 2000.

Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı*, İşaret Yayınları, İstanbul 1997.

Fayda, Mustafa. "İfk Hadisesi", *DİA*, TDV, İstanbul 2002, I, s. 507-509.

Fayda, Mustafa. "Hayır", *DİA*, TDV, İstanbul 1998, XVII, s. 43.

Güngör, Mevlüt. "Kur'an Bağlamında İslâm Öncesi Mekke Toplumundaki Tanrı Ve Ahiret İnancı", *Dini Araştırmalar*, Cilt: 8, Sayı: 23, Ankara 2005, s. 14.

Harman, Ömer Faruk. "İslâm", *DİA*, TDV, İstanbul 2001, XXIII, s. 3.

Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, (çev. Sefahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul 1991.

Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, Ankara 1975.

İbn Âşûr, Muhammed et- Tahir (ö: 1394/1973). *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dârü't-Tunusiyye, Tunus 1984.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib el-Endelûsî (ö: 541/1147). *el-Muharreru'l Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (thk. Abdusselam Abdüssafî Muhammed), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye Beyrut 1993.

İbn Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali (ö: 597/1201). *Zâdü'l-Mesir fî İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1984.

İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman İbn Muhammed İbn İdris Râzî (ö: 327/939). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk. Esad Muhammed et-Tayyib), Mektebetü Nezar Mustafa el-Bâz, Mekke 1997.

- İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshak b. Yesar (ö: 150/767). *Siyer* (nşr. Muhammed Hamidullah, çev. Sezai Özel), Akabe Yayınları, İstanbul 1991.
- İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshak b. Yesar. *Siretu İbn İshak*, (thk. Muhammed Hamidullah), Hayra Hizmet Vakfı, Konya 1981.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer (ö: 774/1372). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk. Sami b. Muhammed Selame), Dâru'l-Tayyibe, Riyad 1999.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1997.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (ö: 711/1311). *Lisânul-Arab*, Dâru Sadır, Beyrut t.y.
- İsfehânî, Râğıb Ebu'l-Kâsım Hüseyin İbn Muhammed (ö: 502/1108). *İslâm'ın Ahlaki İlkeleri*, (trc. Abdi Keskinkoy), Beşikçi Yayınevi.
- İsfehânî, Râğıb Ebu'l-Kâsım Hüseyin İbn Muhammed (ö: 502/1108). *el-Müfredât Elfâzi'l-Kur'ân*, (thk. Safvan Adnan Davudi), Dârü'l-Kalem, Dimaşk 2002.
- İşcan, Hamdi. *Kuran'a Göre münafikların özellikleri*, Işık yayınları, İstanbul 2003.
- Kapar, M. Ali. *Hiz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti*, İlim Yayınları, İstanbul 1987.
- Karacoşkun, M. Doğan. "Kur'an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, 2005.
- Karagöz, İsmail. "İbadet", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 285.

Karagöz, İsmail. “İnsanın Günah İşlemesine Sebep Olan Genel Karakteri”, *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt: 31, Sayı: 2, 1995, s. 54.

Karaman, Hayreddin; Mustafa Çağrı; İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş. Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri.

Kasapoğlu, Abdurrahman. *Kur'an Psikoloji Atlası*, Kendini Bilmek Yayınları, Malatya 2010.

Kasapoğlu, Abdurrahman. “Kur'an'a Göre Cimrilik-Sebepleri, Zararları ve Eğitimi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 2, 2007, s. 341.

Kaya, Eyüp. *Hak Katında İnsanın Konumu*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2007.

Kaya, Eyüp. *Kur'an'da Ubûdiyet ve Boyutları*, (Basılmamış Doktora Tezi), 2003, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö: 671/1273). *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 2006.

Merâğî, Ahmet Mustafa (ö: 1364/1945). *Tefsîru'l Merâğî*, (tahric: Basil Uyun Sud), Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006.

Macit, Nadim. *Kur'an ve Hadis'e Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Konya 1992.

Muhâsibî, Ebu Abdillâh el-Haris b. Esed. *er-Riayetü li-Hukukillah*, (thk. Abdilkadir Ahmet Ata), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, t.y.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö: 261/875). *el-Camiu's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed (ö: 710/1310). *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, (thk. eş-Şeyh Mervan Muhammed es-Sear), Dar en-Nefais, Beyrut 1996.

Özdeş, Talip. "Ahlak Vahiy İlişkisi ve Kuran'da İman Amel Bütünlüğü", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2006, s. 18, 19.

Özel, Ahmet. "Cihad", *DİA*, TDV, İstanbul 1993, VII, s. 528.

Öztürk, Yener. *İmkânı ve Lüzumu Açısından Kur'an'da Ahiret*, Işık Yayınları, İstanbul 2004.

Penrice, John. *Dictionary and Glossary of the Holy Qur'an/ Kur'an Sözlüğü*, (çev. Ömer Aydın), İşaret Yayınları, İstanbul 2010.

Pilâvoğlu, Mehmed Kemal. *Kur'an-ı Kerim'e Göre Cihad*, Güven Matbaası, Ankara 1965.

Polater, Kadir. "Kur'an'a Göre Hakka ve Batıla Davetteki Metodların Ahlâki Özellikleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 24, Erzurum 2005, s. 132, 133.

Râzî, Fahrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer (ö: 606/1209), *Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut 1981.

Reşîd Rızâ (ö: 1354/1935). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakim: Tefsîru'l-Menâr*, Dârü'l-Menar 1947.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetu't-Tefâsir*, Dârü'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut 1981.

Sağıroğlu, Ekrem. *Kur'an'da İnsan ve Toplum*, Pınar Yayınları, İstanbul 1993.

Sarıcık, Murat. *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, Nesil Yayınları, İstanbul.

Sarıcık, Murat. "Zann-ı Cahiliyye ve Hüküm-i Cahiliye", *Süleyman Demirel Üniversitesi*

İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, Isparta 1994, s. 85.

Seâlibî, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf. *Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (thk. Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmed Abdülmevcud), Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1997.

Seyyid Kutub (ö: 1386/1966). *fî Zılâli'l-Kur'ân*, Beyrut- Kahire 1985.

Seyyid Kutub. *İslâm'da Cihad*, (çev. Akif Nuri), Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim. *el-Milel ve'n-Nihal*, (thk. Muhammed Seyyid Kilani), Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire 1961.

Soysaldı, Mehmet. *Kalbin Manevi Hastalıkları*, Ankara 2006.

Soysaldı, Mehmet. "Kur'an'da İftira Kavramı ve Mürtefin Hükümü", *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt: 41, Sayı: 4, 2005, s. 94.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö: 911/1505). *ed-Durru'l-Mensûr fî't-Tefsîri'l-Me'sûr*, (thk. Abdullah b. Abdil Muhsin et-Türkî), ed-Dirasetü'l-Arabiyyeti ve'l-İslâmiyye, Kahire 2003.

Sülün, Murat. *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2000.

Şentürk, Mustafa. *Kur'an'da Akıl*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2004.

Şimşek, Mehmet Sait. *Günümüz Tefsir Problemleri*, Esra Yayınları, İstanbul 1995.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (ö: 310/922). *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Kahire 2001.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi (ö: 279/892). *Sünenü Tirmizî*, Çağrı

Yayınları, İstanbul 1992.

Toksarı, Ali. “Münker” *İslâmi Kavramlar*, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 542.

Tuğlacı, Pars. *Okyanus Türkçe Sözlük*, Pars Yayınevi, İstanbul 1971.

Ünal, Ali. *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Nil Yayınları, İstanbul 2003.

Yaşaroğlu, Kâmil. “Lânet”, *DİA*, TDV, Ankara 2003, XVII, s. 101.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Münazara”, *DİA*, TDV, İstanbul 2006, XXXI, s. 576.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Cedel”, *DİA*, TDV, İstanbul 1993, VII, s. 208.

Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili* (Sadeleştirme: İsmail Karaçam-Emin Işık-Nusrettin Bolelli-Abdullah Yücel) İstanbul.

Yıldırım, Celal. *İlmin Işında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İzmir, t.y.

Yılmaz, Faruk. “Kur'an'da Gaflet Kavramı,” *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, Aralık 1998, s. 21.

Yolcu, Mehmet. *Kur'an'da İnkâr Psikolojisi*, Çıra Yayınları, İstanbul 2004.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed (ö: 1205/1790). *Tâcu'l-Arûs min Cevâhîri'l-Kâmûs*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1994.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer (ö: 538/1144). *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Dârü'l-Fikr, Riyad 1998.

Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-Münîr*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1991.